EVANGHELIE ÎNVĂȚĂTOARE
(Govora, 1642)

Ediție, studiu introductiv, note și glosar
de Alin-Mihai Gherman

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2011

m. sist. 264105

Dinv_1879546

903421

Copyright © Editura Academiei Române, 2011.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5
050 711, București, România
Tel.: 4021-318 81 46; 4021-318 81 06
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro

Referenți: Acad. IOAN-AUREL POP
GH. CHIVU, membru corespondent al Academiei Române

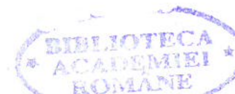
Coperta IV: Mănăstirea Govora (desen de Dionisie Eclesiarhul, secolul al XVIII-lea)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Evanghelie învățătoare: (Govora, 1642) / ed., Studiu introd., note și glosar de Alin-Mihai Gherman. – București: Editura Academiei Române, 2011
ISBN 978-973-27-2117-9

229

Redactor: ALIS ALEXĂ
Tehnoredactor: SOFIA MORAR
Coperta: MARIANA ȘERBĂNESCU

Bun de tipar: 16.11.2011. Format 16/70×100.
Coli de tipar: 32,75. Tiraj: 200 ex.
C.Z. pentru biblioteci mari: 264.0195 – 122; 252.8 = 59
C.Z. pentru biblioteci mici: 28

STUDIU INTRODUCTIV

Mai puțin cercetată de specialiști, *Evanghelia învățătoare sau cazanie preste duminecile anului și la praznice* гсп҃дарскихъ *și la alți sfinți* ипроч, *scoasă și primenită de pre limba rusască pre limba rumânească cu voia și cheltuia măritului domn Matheiu Basarab voievod, iară cu usteneala și izvodirea lui Silvestru ieromonah Tipăritu-s-au întru dumnezeiasca lavră Govora, carea iaste hramul* оуспениє бц҃є tipărită în 1642, a fost pusă de istoricii literari, mai mult printr-o opoziție neverificată decât printr-o reală comparație, în permanență în umbra unui text contemporan, *Carte românească de învățătură* tipărită de mitropolitul Varlaam la Iași în anul următor[1]. Raritatea exemplarelor, din care nu toate sunt complete[2], a făcut, de asemenea, un deserviciu cunoașterii acestui text. Nu în ultimul rând, faptul că formularea „scoasă și primenită de pre limba rusască pre limba rumânească”, deci mărturisirea formală că este o traducere, a limitat considerabil cercetările, atâta vreme cât originalul după care a fost tradusă nu a fost identificat decât recent.

Identificarea sursei din care a fost tălmăcită *Evanghelia învățătoare* a împiedicat în parte cercetarea textului. Ca sursă a traducerii *Cazaniei de la Govora*, Damian P. Bogdan propune *Евангелие учительное* tipărită la Moscova (1620, 1633 sau 1639)[3], Gabriel Ștrempel crede că modelul e

[1] Vasilie Pop, în *Disertație despre tipografiile românești*, Sibiu, 1838, p. 59, amintește despre această tipăritură fără să fi avut vreun exemplar pentru descriere, cu mențiunea „pomenește despre această păucenie Tempea în precuvântarea gramaticii mai sus numite”. Timotei Cipariu o menționează între tipăriturile muntene din secolul al XVII-lea (p. XXV) și extrage un fragment din *Predoslovie*, *Învățătură dentâiu întru dumineca care e pentru vameșul*, *Întru sfânta și marea joi* și *În dumineca a treia după Paști* în *Crestomatia eau analecte litararie*, Blaj, 1865. Tot el face și o scurtă descriere a tipăriturii: „tipărită la Govora la a. 1642. IV foi nepag. Dinainte, și peste 600 pagini (exemplarul nostru ajunge numai până la p. 600, ci se pare că nu mai lipsește decât foliul [sic!] din urmă”; Mozes Gaster extrage și el în *Chrestomatie română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI-XIX), dialectale și poporale*, vol. I, Leipzig-București, 1891, p. 97-102, texte din *Predoslovie*, din *Învățătură în dumineca lăsatei de carne* și *Învățătură întru sfânta și marea vineri*.

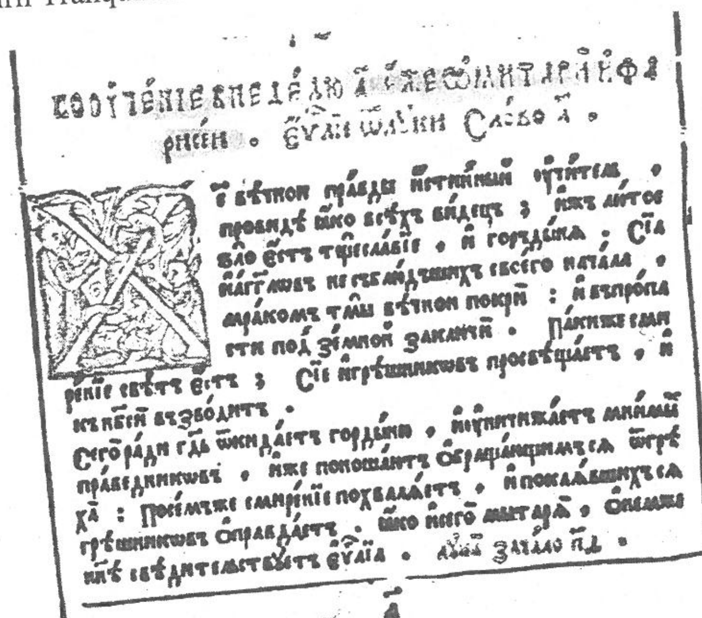
[2] Motiv pentru care Ioan Bianu și Nerva Hodoș revin, în anexa aflată la sfârșitul volumului I al *Bibliografiei românești vechi*, cu completări în descrierea acestei tipărituri, Dan Râpă-Buicliu întregind descrierea din BRV cu informații suplimentare (*Bibliografia românească veche. Additamenta. Corrigenda*, Galați, Ed. Alma, 2000, p. 151-152.

[3] D.P. Bogdan, *Răspândirea cărții ruse bisericești în Oltenia* III: *Tipărituri oltenești traduse după tipărituri rusești*, în „Mitropolia Olteniei”, 12, 1960.

Евангелие учительное, tipărită la Lvov în 1606[4], opinie susținută și de Cornel Tatai-Baltă[5], Dragoș Morărescu optează pentru *Евангелие учитеьное*, Lvov, 1636, și pentru *Евангелие учительное*, tipărită la Kiev în 1637[6]. A mai fost pusă în discuție și *Евангелие учительное* tripărită la Streatin în 1606[7].

Meritul identificării sursei îi revine lui Dan Zamfirescu[8], în *Єѵ҃гліє ѹчителноє албо казанїа на нд҃лѧ рокъ и на празники гсдскїє* (*Evanghelie învățătoare sau cazanii la duminecile anului și la sărbători dumnezeiești*) tipărită la Rohmanov în 1619. Fiind o raritate din punct de vedere bibliotecăresc (se păstrează doar 6 exemplare din această primă ediție a textului) – edițiile următoare, ulterioare *Cazaniei de la Govora*, care se găsesc în mai multe exemplare nu au fost luate în considerare de cercetătorii români – tipăritura lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky a fost și este greu accesibilă investigației.

O simplă confruntare a textului redactat în slavona ruso-ucraineană și tipăritura de la Govora dovedește corectitudinea identificării: prima cazanie începe la Kiril Tranquillion astfel:

[4] Gabriel Ștrempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în sec. XVII*, în „Studii și cercetări de bibliologie", I, 1965, p. 25.

[5] C. Tatai-Baltă, *Gravura în lemn de la Blaj*, Blaj, 1995, p. 27.

[6] Dragoș Morărescu, *Xilografi necunoscuți: Proca Stranciovici*, în „Cântarea României" V (XXXVIII), 1984, nr. 4, p. 37.

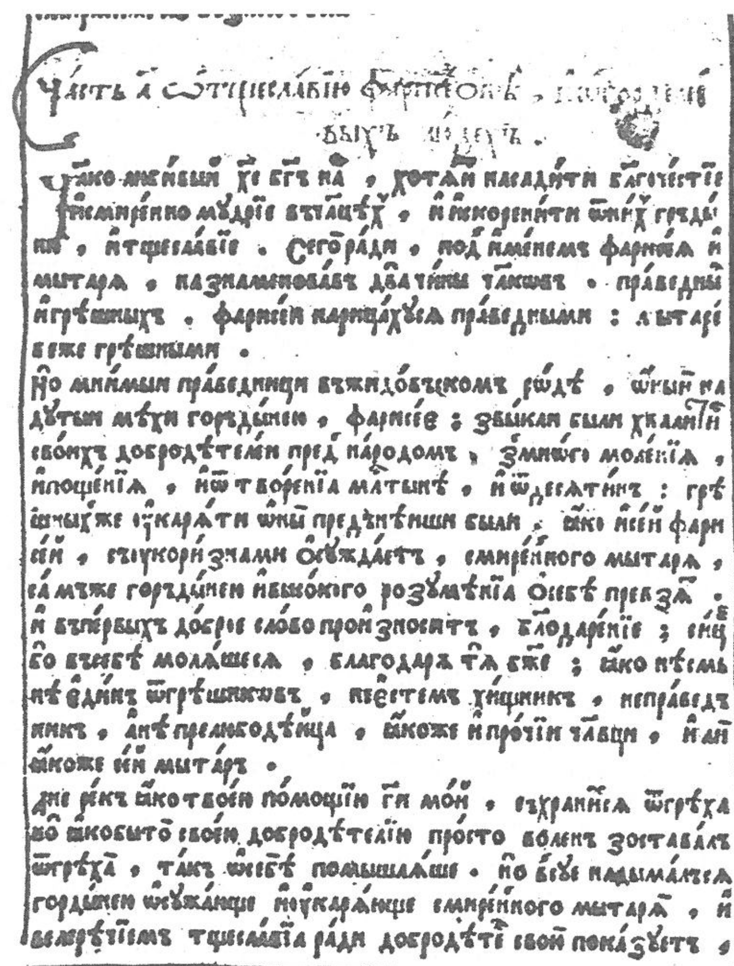
[7] Apud Dan Râpă-Buicliu, *op. cit.*, p. 151.

[8] „Flacăra", 2005, nr. 41 (14-20 octombrie).

Același început sună în traducerea ieromonahului Silvestru astfel:

„Hristos, adevăratul învățătoriu a dereptății de vecie, mainte văzu ca un știutoriu de toate că iute răutate iaste mărimea deșartă și trufiia; aceasta și pre îngerii carii nu păziră a sa începătură cu negura întunearecului de veaci-i acoperi și în propăstenie supt pământu-i încuie. Iarăși smereniia, lumină iaste; aceasta și pre păcătoși-i luminează și cătră ceriu-i rădică. Pentru aceasta, trufiia o leapădă Domnul și impută celora ce li să pare că-s direpți și ponosluiesc celora ce să întorc de la păcat, iară, după aceasta smeareniia o laudă și pre păcătoș, carii se pocăiesc elu-i direptează, ca și pre cest vameș de carele astăzi mărturisească evanghelia […] den Luca, cap. 89"[9].

La fel, începutul primei părți din aceeași cazanie la Kiril Tranquillion-Stavrovetsky este:

[9] *Evanghelie învățătoare*, p. 1-2.

Traducerea din *Evanghelia învățătoare* urmând îndeaproape textul tipărit la Rohmanov în 1619:

> **Partea 1: De mărimea deşartă a fariseului şi de oamenii ceia ce să trufăsc**
> De oameni iubitoriul Dumnezeul nostru Hristos, vrând să sădească creştinătate şi mândrie cu smerenie întru oameni şi din rădăcină să piarză dentru ei trufiia şi mărimea deşartă, pentru aceasta supt numele fariseului şi a vameşului au sămnat doao cinure de oameni, direpții şi păcătoşii. Fariseii să chema direpții, iară vameşii – păcătoşi. Ce aceia ce să socotiia să fie direpții întru ruda jidovască, acei foi înflați cu trufie, fariseii, era deprinşi să se laude de a sale bune lucrure înaintea nărodului: de multă rugăciune şi de post şi de ce făcea milostenie şi da zeacea, iară a ocărî pre păcătoşi, ei era mai întâiu. Ca şi cest fariseu: cu ocărâre osândeaşte pre smeritul vameş, iară însuş cu trufie şi cu înaltă înțeleagere de sine să luo şi întru-ntâiu bun cuvânt scoate mulțemită, că aşea întru sine să ruga: „Mulțemescu-ți, Doamne, că nu sânt nice ca unul dentru păcătoşi, nu sânt răpitoriu, nedirept şi nice preacurvariu, ca alalți oameni, sau ca cest vameş!”. Însă nu zice că „Cu al tău ajutoriu, Domnul mieu, păzitu-m-am de păcat”, ce tocma cum ară fi el cu a sale lucrure bune rămas fără păcate aşa cugeta el de sine[10].

Identificarea sursei traducerii *Evangheliei învățătoare* pune cercetăto-rul în fața unei noi probleme: dacă textul tradus în româneşte este cel tipărit la 1619, dacă modelul tipăriturii ucrainene a fost urmat în încercarea de a reproduce frontispiciile şi inițialele[11], tipografic rămâne deschisă identifi-carea sursei gravurilor, care nu există în cartea lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky. Foarte probabil materialul tipografic trimis de Petru Movilă conținea aceste clişee, dacă nu cumva trebuie să acceptăm că ele au fost realizate la noi de un gravor localnic[12].

Activitatea lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky (circa 1575-1646) l-a plasat în primul rând în sfera de interes a istoricilor literari ruşi şi ucraineni. Dintre textele sale tipărite menționăm *Зерчало богословим* (*Oglinda drept credincioşilor*), primul tratat teologic redactat în limba ucraineană[13], tipărit

[10] *Idem*, p. 3-4.

[11] Vezi, pentru comparare, prima pagină din cele două tipărituri.

[12] Dragoş Morărescu evocă numele lui Proca Stanciovici, dacă nu cumva el trebuie identificat cu Preda второ картъ, care, semnează şi el la sfârşitul cuprinsului cărții: „După aceaea şi eu Preda второ картъ mă ustenii cât putui cu mintea mea a ajunge zua şi noaptea de tipăriiu aceaste svinte cărți, mă rog ce vom fi greşitu să nu mă blăstemați”. Unele dintre frontispiciile tipăriturii de la Govora reproduc pe cele din textul imprimat în 1619. Nu se poate, deci, exclude, copierea şi a gravurilor după o sursă străină – alta decât *Evanghelia învățătoare* a lui Kiril Tranquillion, care nu conține asemenea imagini – de gravorul muntean.

[13] „In 1618 Kiril Trankvillion-Stavrovetsky had written a book entitled *The Mirror of Theology* (*Zertsalo boboslovija*), the first dogmatic treatise of the Eastern Orthodox Slaves” (Donald W. Treadgold, *The West in Russia and China: Russia, 1472-1917*, Cambridge University Press, p. 57).

la Poceaev în 1618 (ed. a II-a: Uniev, 1692; ed. a III-a: Poceaev, 1750), *Єѵ҃гліє ꙋчителноє* (*Evanghelie învățătoare*), tipărită la Rohmanov în 1619 (ed. a II-a: Uniev, 1696; ed. a III-a: Moghilev, 1697); *Перло многоценое* (*Perla neprețuită*), imprimată la Cernihov (Cernigov) în 1648 (ed. a II-a: Moghilev, 1699), scrierile sale având un ecou deosebit în rândul cititorilor, fapt dovedit şi de reeditarea acestora în tot secolul al XVII-lea şi chiar şi al XVIII-lea dar şi de un număr considerabil de copii manuscrise[14]. Dintre scrierile sale, de cea mai mare atenție s-a bucurat din partea istoricilor literari *Перло многоценое*, văzut ca un text de cea mai mare importanță în dezvoltarea poeziei ucrainene şi ruse[15].

Nu se cunoaşte locul şi data naşterii sale, primele menționări în legătură cu persoana sa datând din 1589. A avut o viață în care a peregrinat în tot spațiul commonwelth-ului polono-lituanian[16], de la Lvov la Vilnius, pentru ca să-şi încheie viața în calitate de stareț al unei importante mănăstiri greco-catolice din nordul Ucrainei, Cernihov (Cernigov).

Un biograf avizat al lui, S. I. Maslov[17] îi împarte activitatea în trei perioade:

1. perioada legată de şcoala frăției ortodoxe din Lvov, încheiată cu peregrinarea sa la Vilnius (1589-1592);

[14] С.И. Маслов (S. I. Maslov), *Кирл Транквиллион Ставровецкий и его литературная деятельность. Опыт историко-литературной монографии*, Киев, Науковна Думка, 1984, p. 209-217 numără 75 de copii manuscrise, cel mai reprodus dovedindu-se *Зерчало богословим*, care cunoaşte 50 de copii.

[15] În acel moment spațiul ucrainean se afla într-un commonwealth polono-lituanian, cu o comunicare, însă, evidentă spre restul spațiului ucraineano-rus.

[16] Prin Uniunea de Lublin (1569), care înlocuia uniunea personală dintre regina Jadviga a Poloniei şi marele duce Vladislav Jagello al Lituanienei (marcată prin Uniunea de la Kniiewo, 1386, şi care a durat atâta vreme cât dinastia Jagello a guvernat cele două state), s-a realizat o unificare reală a celor două state într-un commonwealth polono-lituanian, în care regii urmau să fie aleşi prin votul seimului, renunțându-se, astfel, la monarhia ereditară. Ucraina, intrând sub administrație poloneză, devenea parte a regatului polonez. Pentru spațiul ucrainean, perioada care i-a urmat acestei uniuni s-a soldat cu o uriaşă revitalizare a eforturilor de colonizare poloneză, prin înființarea unui mare număr de oraşe şi sate şi o masivă emigrație poloneză, care a dus la formarea unui amalgam etnic; de asemenea, s-au înființat multe şcoli organizate după modelul occidental şi, în special, cel al academiilor iezuite, care au răspândit ideile umanismului şi modelul artistic al Renaşterii. La nivelul aristocrației se constată o „polonizare” a nobilimii şi convertirea acesteia la catolicism, politica de atragere la catolicism, acesta având tendința de a deveni religie de stat a regatului, fiind un important factor de definire față de statele germane în cea mai mare parte reformate – în special regatul Prusiei – şi de emergentul stat ortodox moscovit, care se autodefinea ca al doilea Constantinopol.

[17] S. I. Maslov, *op. cit.*, p. 54.

2. perioada redactării şi publicării *Oglindei dreptei credinţe* şi a *Evangheliei învăţătoare* (1614-1625);

3. perioada uniaţiei şi a arhimandriei sale la mănăstirea din Cernigov (1625-1646).

Născut cândva în jurul lui 1575, Kiril Tranquillion-Stavrovetsky a studiat în mediul cultural al Lvovului, prima menţionare certă a existenţei sale ca elev al şcolii Frăţiei ortodoxe de acolo fiind în 1589[18]; între 1590-1595 a studiat la Akademia Zamojska, unde, cu siguranţă, a avut parte de un aprofundat studiu al latinei şi elinei, al literaturii clasice, dar şi al teologiei Contrareformei catolice. A rămas, însă, multă vreme în grupul celor care nu au acceptat unirea, fiind un purtător de cuvânt al „antischismaticilor", al celor care se opuneau ruperii bisericii ucrainene de tradiţia ortodoxă şi de vechile sale legături cu Patriarhia Constantinopolului.

După 1598 a peregrinat prin diferite părţi ale spaţiului ucrainean, ajungând şi în nordul regatului, la Vilnius. În această perioadă a redactat două dintre cele mai importante lucrări ale sale, amândouă cu un puternic caracter declarat antireformat – aceasta era în spiritul statului polono-lituanian, care i-a obligat chiar pe cei care aderaseră la Reformă să părăsească regatul (o parte dintre ei, stabilindu-se, de exemplu, la Cluj, unde a fiinţat pentru o bună bucată de timp o frăţie poloneză) –, dar şi unul anticatolic, prin sublinierea autorităţii tradiţiei celor şapte sinoade ecumenice (nu şi a celui de la Ferrara-Florenţa din 1438-1439, considerat doar de catolici ca fiind unul ecumenic) şi a scrierilor sfinţilor părinţi răsăriteni[19]. În această perioadă au fost redactate două dintre cele mai importante lucrări ale sale: *Зерчало богословим* (*Oglinda drept credincioşilor*), tipărită în 1618, şi Єѵ҃гліє ўчителноє (*Evanghelie învăţătoare*), tipărită la Rohmanov în 1619.

Buna cunoaştere a limbii latine şi familiarizarea cu cultura occidentală la care a avut acces în tipul studiilor sale la şcoala Frăţiei ortodoxe din Lvov şi la Akademia Zamojska (Hippaeum Zamoscianum), a patra instituţie şcolară de înalt nivel fondată în commonwealth-ul polono-lituanian, înfiinţată de cancelarul regatului, Jan Zamoyski, în 1594 într-un oraş fundat de tot de el şi care îi va purta numele, Zamość[20], au facilitat următorul său pas, trecerea la Biserica Greco-Catolică şi accesul la stareţia importantului lăcaş monahal de la Cernigov (Cernihov). În această perioadă a scris *Перло многоценое* (*Perla nepreţuită*), un volum de versuri religioase, tipărit la 2 ani după moartea sa la mănăstirea pe care a condus-o. Multă vreme ignorat datorită subiectului – poezia religioasă era cu obstinaţie ignorată de istoricii literari, care insistau asupra aspectelor laice ale literaturii –, acest volum a stârnit în ultimele decenii interesul istoricilor literari ruşi şi ucraineni, care văd în el una din etapele importante ale dezvoltării versificaţiei ucrainiano-rusă.

Redactată înainte de 1618, dar tipărită doar în acest an, Єѵ҃гліє ўчителноє a fost aprobată de mai mulţi mitropoliţi, fiind una din multele reacţii care au urmat Unirii de la Brest (1595) când majoritatea episcopilor, inclusiv mitropolitul Kievului, au acceptat ruperea relaţiilor cu Patriarhia Constantinopolului şi acceptarea autorităţii papei. Cei trei episcopi care s-au opus unirii, cel de Lvov, cel de Luţc şi cel de Prezmisil (Лвив, Луцьк – actualmente în Ucraina – şi Przemyśl – actualmente în Polonia), au constituit nucleele rezistenţei împotriva propagandei catolice. Frăţia ortodoxă din Lvov a fost cu importante consecinţe şi pentru dezvoltarea umanismului românesc[21].

Reacţia anticatolică, care s-a soldat cu o puternică opoziţie populară, care avea la bază şi puternice raţiuni sociale – majoritatea nobililor erau catolici, în timp ce marea masă a ţăranilor liberi sau iobagi rămăseseră ortodocşi –, a dus, spre mijlocul secolului al XVII-lea la desprinderea Ucrainei din spaţiul commonwealth-ului polono-lituanian şi intrarea acesteia, pentru o lungă perioadă, în fruntariile ţaratului rus. Într-o primă fază, însă, ea s-a concretizat şi în polemici teologice. Opoziţia în faţa catolicismului i-a condus pe cărturarii ucraineni să adopte în mai mică măsură discursul Reformei opozant violent al catolismului, dar în adoptarea căruia se ridicau importante impedimente dogmatice, şi în mai mare măsură discursul Contrareformei catolice, pe care urmau să o combată prin sublinierea tradiţiilor (trădaniei) Bisericii Ortodoxe[22].

Acest tip de discurs îl dezvoltă şi Єѵ҃гліє ўчителноє, în textul ei regăsind multe din trăsăturile omileticii Contrareformei catolice din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Asemenea apropieri ale discursului catolic cu cel ortodox se produc în spaţiul Ţărilor Române şi printr-o importantă activitate

[18] *Ibidem*, p. 55.

[19] În *Evanghelia învăţătoare*, de pildă, sunt citaţi numai autorii patristici răsăriteni.

[20] Şcoala, care prin însăşi statutul ei urmărea familiarizarea tinerilor nobili polonezi în spiritul umanismului european, a avut de la bun început mulţi elevi din clasele de jos. Akademia Zamojska a fost organizată după modelul Academiei de la Strasbourg.

[21] Grigore Ureche şi Miron Costin s-au format şi au studiat în mediul Frăţiei Ortodoxe de la Lvov.

[22] „The Greeks themselves had entered a period of cultural unpoverishement and could provide little assistance; therefore the Orthodox Eastern Slaves were driven as before to try to draw on the intelectual arsenal of the Western Church for defence against Rome. Althought some had sought Protestant aid, the growing tendency was in the direction of borowing from the Rome itself to efend against Rome. However, as shown by the case of Melety Smotritsky, some of those who did so ended up in Uniat or Roman Catholic ranks themselves" (Donald W. Treadgold, *op. cit.*, p. 5).

a misionarilor catolici la noi[23], dar şi printr-un acces al cărturarilor români la cultura occidentală, produs fie prin studiul în şcolile occidentale (şi ne gândim aicea pentru prima jumătate a veacului al XVI-lea în primul rând la Grigore Ureche sau Miron Costin), fie doar prin acces la cultura occidentală (Udrişte Năsturel).

Tipărită în 1619 la Rohmanov, Єѵⷢ҇лїє ꙋчителноє (*Evanghelie învăţătoare*) se dovedeşte a veni pe urma unei îndelungate tradiţii a literaturii bizantino-slave[24], începând cu traducerea omiliilor lui Ioan Gură de Aur şi a omiliarului atribuit patriarhului Calist şi terminând cu sbornice manuscrise din secolele al XV-lea şi al XVI-lea[25] şi continuând cu mai multe tipărituri, care au anticipat ediţia lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky, precum *Евангелие учительное* (Zablaudov, 1569[26]), *Евангелие толковое*, (Vilnius, 1596)[27], *Евангелие учительное* (Crilos, 1606)[28], *Евангелие учительное* (1616)[29], fiecare din ele cu mai multe reeditări ulterioare.

Autorităţile la care apelează declarat Tranquillion sunt textul *Bibliei* şi sfinţii părinţi răsăriteni[30]. Dar comentatorii operei sale[31] au reţinut stilul nou, diferit de cel al sfinţilor părinţi sau al cazaniilor lui Calist, care nu poate fi atribuit decât Barocului. În acest sens, din punct de vedere stilistic, Єѵⷢ҇лїє ꙋчителноє trebuie făcut alături de volumul de versuri religioase *Перло многоценое*, în care găsim acest limbaj complicat din punctul de vedere frazeologic şi numeroasele metafore prezintă apropieri frapante cu Barocul.

Evanghelia învăţătoare nu traduce întregul text al lui Tranquillion, ci face o amplă selecţie a predicilor acestuia. Nu ştim dacă selecţia este a lui Silvestru sau a întregului conclav de autorităţi care a patronat-o: mitropolitul, cei doi episcopi, Udrişte Năsturel ş.a. Semnificativă este tipărirea în sine a lui. Motivaţia efortului considerabil pentru tălmăcirea, dar şi pentru

[23] Vezi: Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Ţările Române în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

[24] S. I. Maslov, *op. cit.*, p. 81-86.

[25] S. I. Maslov enumeră 10 asemenea manuscrise (*op. cit.*, p. 84).

[26] И. П. Каратаєв, Описане, t. I, nr. 75.

[27] *Ibidem*, nr. 134.

[28] *Ibidem*, nr. 186.

[29] *Ibidem*, nr. 229.

[30] Deşi şi-a făcut educaţia într-o şcoală catolică, cel puţin în *Evanghelia învăţătoare* nu recunoaşte autoritatea Preafericitului (Sfântului) Augustin, nici pe cea a lui Toma de Aquino sau a altora dintre apuseni, cu toate că, în mod evident, lectura acestora l-a influenţat.

[31] Deşi constată dimensiunile baroce ale *Evangheliei învăţătoare*, S. I. Maslov (*op. cit.*, p. 91-93) nu apelează pentru comparaţie la omiletica barocă, nici la manualele de retorică apărute în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pe care le va fi putut studia Tranquillion-Stavrovetsky.

tipărirea lui, trebuie căutată în orizontul cultural al Ţării Româneşti din prima jumătate a secolului al XVII-lea, mai ales în cultura care s-a dezvoltat în timpul lui Matei Basarab.

Agitatei şi eroicii domnii a lui Mihai Viteazu[32] i-au urmat o serie de domnii scurte, expresie, pe de o parte, a reaşezării forţelor politice pe plan internaţional, dar şi de reorganizare a ţării pe plan intern. Chiar dacă ar fi avut în intenţie un program cultural, datorită caracterului lor efemer, puţine din acestea au lăsat urme semnificative din punctul de vedere al vieţii culturale. Acestora li se opune lunga domnie a lui Matei Basarab (1632-1654), care aduce, pe de o parte, o refacere şi reconstruire a instituţiilor statului, pe de alta, o înflorire culturală remarcabilă.

Începutul domniei lui Matei Basarab se află sub încercarea unei grupări a boierilor de a se opune înăspririi condiţiilor economice şi, mai ales, birurilor, impuse ţării de Leon Tomşa (1629-1632) şi pentru a plăti datoriile făcute cu ocazia ridicării la tron. Mişcarea era una conservativă, de păstrare a privilegiilor de clasă, dar cu evident substrat patriotic – se intitula ca fiind împotriva grecilor, înţeleşi nu ca etnie, ci ca amestec exterior, venit de la Constantinopol şi, în general, din sud, în treburile principatului[33] – soldată cu fuga din 1630 a boierilor olteni în Transilvania, tocmai în momentul plăţii dărilor; aceştia se bazau pe un posibil ajutor militar al lui Gheorghe Rákoczy I[34], dar şi pe sprijinul său diplomatic, în virtutea bunelor sale relaţii cu Poarta Otomană. Alegerea lui Matei aga de la Brâncoveni, făcută după mazilirea lui Leon Tomşa şi ignorând numirea de către Poarta Otomană a lui Radu Iliaş, a fost întâmpinată favorabil de boierii munteni; ea era în primul rând un act de afirmare a vechilor instituţii ale Ţării Româneşti. Poate de aceea, pentru a confirma ideea ataşamentului său faţă de tradiţie, voievodul foloseşte numele de Basarab[35], cu veche rezonanţă istorică în conştiinţa generală.

Lipsa cărţilor este un laitmotiv al epocii, centrele tipografice româneşti încetând să mai funcţioneze de la sfârşitul secolului al XVI-lea[36], tipografiile din sudul Dunării îşi încetaseră şi ele orice activitate, iar cele din

[32] Radu Şerban (cu întreruperi în 1601, 1602-1611), Radu Mihnea (cu întreruperi în 1601-1602, 1611, 1611-1616), Alexandru Iliaş (1616-1618), Gavril Movilă (1618-1620), Radu Mihnea (1620-1623), Alexandru Coconul (1623-1627), Alexandru Iliaş (1627-1629), Leon Tomşa (1629-1632).

[33] Academia Română, *Istoria românilor*, vol. V: *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 60-61.

[34] Refugiaţii munteni au fost în armata principelui ardelean în lupta sa împotriva imperialilor.

[35] Era, de altfel, o rudă colaterală a familiei Basarab.

[36] Ultima tipăritură fiind un *Liturghier slavon* imprimat în 1588 de Şerban Coresi.

Ucraina aveau o activitate plină de întreruperi şi contradictorie din momentul în care se produsese uniaţia unei părţi dintre ucraineni. Reluarea aproape concomitentă a activităţii tipografice în Ţara Românească condusă de Matei Basarab şi în Moldova aflată sub dubla personalitate a unui domnitor cu idei imperiale, Vasile Lupu, şi a unui mitropolit cu amplă viziune panorotodoxă, Varlaam, completată de reînceperea activităţii tipografice în Transilvania, a avut ca una dintre principalele scopuri umplerea acestui gol.

„Matei Basarab rezumă astfel, în 1635, starea culturală: «În întreaga mea ţară e foamete şi sete, nu după pâine şi apă, ci după proroc, de hrană şi adăpare sufletească»[37]. El constată că «nicăieri nu se află asemenea hrană» şi se teme că «nevoia sufletelor de aici, prin foamete fără de vreme va slăbi». Cauza este «împuţinarea sfintelor cărţi», datorită «deselor năvăliri şi împresurări ale diferitelor popoare, ale necredincioşilor şi chiar ale unor credincioşi», aluzie, poate, la incursiunile militare înŢara Românească din vremea lui Gabriel Báthori (1611), principele Transilvaniei”[38].

În contextul reacţiei antigreceşti, sub care îşi începuse domnia Matei Basarab, suplinirea acestei lipse de cărţi se putea realiza în două direcţii, aparent contradictorii, dar în fapt coerente pentru reîntărirea vechii culturi: revitalizarea slavonismului – operaţiune care presupunea ridicarea unei pături de intelectuali capabili să opereze în această limbă de cultură – şi dezvoltarea unei culturi în limba naţională. Pentru prima pledau cărturari prestigioşi, precum Udrişte Năsturel, pentru a doua înclina o anumită stinghereală a domnitorului în cunoaşterea limbilor străine[39], fapt care face ca, pe bună dreptate, domnia sa să fie privită ca un moment esenţial al istoriei noastre culturale[40]. Ambele se puteau realiza prin două instituţii:

[37] În *Predoslovia* la *Molitvenicul slavon*, Câmpulung (Dan Simonescu şi Damian P. Bogdan, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, în *Închinare P. F. Patriarh Miron*, Bucureşti, 1938, p. 270, şi I. Bianu şi Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, t. IV, Bucureşti, 1944, p. 184-185). Această „foame sufletească” este înregistrată şi două secole mai târziu de călătorul rus, savantul Porfirij Uspenskij, în notele sale de călătorie, când vizitează Ţara Românească în 1846 (G. Bezvuiconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 366-367).

[38] Virgil Cândea, *Umanismul lui Udrişte Năsturel şi agonia slavonismului cultural în Ţara Românească*, în *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 36-37.

[39] Paul de Alep, care nu l-a prea simpatizat pe Matei Basarab, dar a fost obligat să-i recunoască meritele datorită realizărilor sale, menţionează că „Matei voievod nu cunoştea decât limba sa, cea românească” (*Călători străini...*, vol. VI, p. 135).

[40] Răzvan Theodorescu, *Epoca lui Matei Basarab, răscruce a vechii culturi româneşti*, în „Revista de istorie”, 1982, p. 1331 şi urm.

şcoala[41] şi tiparul, ambele patronate de Matei Basarab, la ambele participând şi cumnatul său, învăţatul Udrişte Năsturel[42], în ambele fiind implicată ierarhia Bisericii Ortodoxe muntene, pe care domnitorul a ştiut să şi-o apropie, dar şi o sumedenie de cărturari, dintre care doar unii au atras atenţia cercetătorilor moderni.

Pentru restaurarea vechilor instituţii, Matei face apel la memoria unui ilustru înaintaş al său, Neagoe Basarab. Şi, pentru sublinierea acestei restaurări, „aga Matei de la Brâncoveni” devine „Matei Basarab”. Respectul memoriei marelui său înaintaş se manifestă şi în actele de reconfirmare ale unor donaţii sau împroprietăriri făcute.

Cultul lui Neagoe Basarab intrase la mai bine de un secol de la dispariţia voievodului în memoria colectivă ca fiind a unui „întemeietor de ţară”, un constructor al instituţiilor pe care urmaşul său încerca să le refacă. Bineînţeles, voievodul nu putea decât să fie flatat de afirmaţia lui Melchisedec din Peloponez, egumenul mănăstirii de la Câmpulung, care, în predoslovia slavonă la *Antologhionul* tipărit în 1643, spunea: „Care din domnii de mainainte ai ţării, afară de cel din al cărui neam şi familie prea vestită, prea luminăţia voastră preanobilă prin urmaşi se poate trage, adecă preabunul Basaraba Neagoe de odinioară, s-a arătat aşa de binefăcător al ţării, ca prea bunadomnia a voastră, care a revărsat atâtea binefaceri, cum s-au pomenit niciodată mai înainte?”[43]. Şi tot de memoria înaintaşului este legată tălmăcirea românească a *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, făcută în timpul domniei lui Matei Basarab, în care se intercalează secvenţe din *Varlaam şi Ioasaf* tradus de Udrişte Năsturel.

Având ca model revendicat un strămoş des evocat în cursul domniei sale, Neagoe Basarab, aşa cum, la sfârşitul secolului al XVII-lea, Constantin Brâncoveanu îşi adăuga şi el numele de Basarab, Matei Basarab îşi realizează proiectul său cultural prin colaborarea unor distinşi cărturari, dintre care locul de frunte îl ocupa cumnatul său, Udrişte Năsturel[44], dar şi capi ai ierarhiei bisericeşti, pe care a ştiut să şi-i apropie. Cele două direcţii ale reacţiei „antigreceşti”, văzute de cei mai mulţi cercetători ca divergente,

[41] Victor Papacostea, *Originile învăţământului superior în Ţara Românească*, în „Studii”, 14 (1964), p. 1152-1156; Idem, *Les origines de l'enseignement supérieur en Valachie*, în REESEE (1063), p. 37-38; Idem, *O şcoală de limbă şi cultură slavonă la Târgovişte în timpul domniei lui Matei Basarab*, în „Romanoslavica”, 5 (1962), p. 183-194. Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 43, subliniază şi reorganizarea şcolilor mănăstireşti de la Câmpulung, Dealu şi Govora.

[42] Dan Horia Mazilu, *Udrişte Năsturel*, Bucureşti, Editura Minerva, 1974; Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 33-78.

[43] Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *op. cit.*, vol. I, Bucureşti, 1903, p. 132.

[44] 1598-1652.

restatornicia slavonismului[45] şi impunerea limbii naţionale ca limbă de cultură, erau de fapt complementare, opunându-se influenţei greceşti, care devenise evidentă în timpul domniilor precedente.

Şi, probabil, nu numai considerente culturale îl conduseră pe voievod la această atitudine: limitarea proprietăţilor mănăstirilor închinate era un mijloc de sporire a veniturilor ţării pentru a oferi o motivaţie economică acestei atitudini antigreceşti. Se realizează acum o încercare de etatizare a averilor mănăstireşti (a celor închinate), alături de întărirea bisericii naţionale – şi Matei Basarab este considerat în unanimitate de istorici ca unul din cei mai mari, dacă nu cel mai mare, ctitori din istoria noastră medievală. Slavonismul răspundea şi unei mai vechi preocupări a domnitorilor români – şi, din nou, model exemplar era Neagoe Basarab – de a proteja şi ajuta pe creştinii ortodocşi din sudul Dunării.

Cele două direcţii trebuie privite a fi complementare, ca reacţie a unei tradiţii care era pe cale să-şi primească o haină nouă în limba română. Doar în acest efort de consolidare a tradiţiei în haină românească, se pot încadra şi alte traduceri care s-au făcut în spaţiul românesc în intervalul domniei lui Matei Basarab, unele dintre ele văzând lumina tiparului, altele rămânând în manuscris: dintre textele juridice amintim *Pravila* de la Govora şi *Îndreptarea legii*, dintre cele istorice *Cronograful* lui Moxa şi *Istoriile* lui Herodot, dintre cele de cult bisericesc *Noul Testament* făcut de ieromonahul Silvestru, care va sta la baza tipăriri în 1648 a *Noului Testament de la Bălgrad*. În această serie de traduceri se înscrie cu precizie şi *Cazania de la Govora*.

Primele tipărituri muntene, făcute cu ajutorul unei tiparniţe furnizate de Petru Movilă au fost slavone: *Molitvenic – Trebnic slavon*, Câmpulung, 1635, *Psaltire slavonă*, Govora, 1637, *Psaltire slavonă cu ceaslov*, Govora, 1638. Doar la patru ani după prima tipăritură slavonă se imprimă prima carte în limba română, *Paraclisul Fecioarei* (1639), în care Virgil Cândea vede, pe lângă caracterul religios, şi resorturile unei cărţi de înţelepciune[46], în anul următor apărând o tipăritură de mare importanţă pentru viaţa bisericească şi civilă: *Pravila de la Govora* (1640), pentru ca apoi tipăriturile româneşti să alterneze cu cele slavone.

Opţiunea pentru a imprima în limba română se datora, însă, şi unei stări de fapt: ea avea la bază dispariţia funcţiei de comunicare diplomatică a slavonei, dar şi tot mai slaba cunoaştere a slavonei de către preoţi, lucru

[45] Din această epocă datează *Dicţionarul slavo-român* compus de călugărul Mardarie de la Cozia, dicţionar necesar atât în alcătuirea documentelor în limba slavonă, cât şi traducerilor care se făceau acum (Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-român*, ediţie de Grigore Creţu, Bucureşti, 1900).

[46] Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 60.

mărturisit de însuşi mitropolitul Ştefan al Ungrovlahiei în 1651 în predoslovia la *Mâstirio sau sacrament sau taine 2 din ceale 7, Botezul şi S. Mir*, tipărită la Târgovişte: „Văzând iară cum au creştinii ţării noastre împutare şi preoţii mai vârtos de cătră hulnicii de leage, cum pentru grosimea şi grubia [n.n.: lipsa de educaţie] nu ştim sluji tainele sfintei beseareci şi stigă toţi totdeauna că deistvuiesc rău şi nesebuit şi zic că am uitat cinurile, socotealele, obârşiile, chipurile, nemeririle şi toate rânduielele şi tipicurile Sfintelor Taine, pentr-aceaea în ţăriia ce m-au întărit Dumnezeu împrotiva putearii meale, gândiiu să iau împutarea batjocurilor de asupra aceştii ţărişoare, întărită cu mâna dreaptă a lui Dumnezeu şi den mila lui Dumnezeu den ceale 7 tain ale Besearecii, scos-am 2 la lumină: Botezul şi Mirul”[47].

Dar oricare din aceste tipărituri trebuia să aibă o anume justificare, din moment ce, nefiind o intreprindere economică profitabilă[48], tiparul trebuia să răspundă unor necesităţi interne sau externe, care să justifice o cheltuială substanţială din partea unui domnitor chibzuit la pungă (Paul de Alep, care l-a întovărăşit pe patriarhul Ierusalimului în călătoria sa prin Ţara Românească, îl considera a fi chiar zgârcit).

Din punct de vedere cultural, constatăm o evoluţie deosebită, concretizată într-o remarcabilă înflorire a arhitecturii şi picturii[49], a tiparului, o înmulţire considerabilă a textelor traduse sau redactate în limba română.

Unul dintre principalele puncte ale programului cultural al domnitorului a fost restabilirea tipografiilor, a căror activitate fusese de mult întreruptă datorită evenimentelor istorice. Începând cu 1636 s-au tipărit cărţi în Târgovişte, Mănăstirea Dealu, Câmpulung şi Govora, existând mai multe centre tipografice prin transferul aceluiaşi material tipografic obţinut din Ucraina prin ajutorul lui Petru Movilă[50], dintr-un centru în altul, chiar şi prin funcţionarea paralelă a două tiparniţe[51].

[47] După Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, *op. cit.*, vol. I, p. 187-188.

[48] Hârtia era adusă din Transilvania de la moara lui Gheorghe Rákoczy de la Lancrăm şi, după unii cercetători, chiar din Italia.

[49] Răzvan Theodorescu, *Epoca lui Matei Basarab...*; Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, p. 81-123; Cornelia Pillat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1980.

[50] Gabriel Ştrempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea*, în „Studii şi cercetări de bibliologie”, I, 1995, p. 19-27; P.P. Panaitescu, *Petru Movilă şi românii*, Bucureşti, 1942, şi idem, *L'influence de Pierre Movila dans les Principautés Roumaines* în „Mélange de l'école roumaine en France”, V, 1926, p. 83 şi urm.

[51] În 1642, de pildă, se tipărea la Govora textul de faţă, iar la Câmpulung, *Învăţături preste toate zilele, alease pre scurt den multe dumnezăieşti cărţi de folosinţă tuturor creştinilor prepuse de pre limba grecească pre limba rumânească*, cu diferenţe semnificative în privinţa materialului tipografic folosit, ceea ce ne conduce la ideea existenţei mai multor tiparniţe.

Considerat, alături de Ştefan cel Mare în Moldova şi Constantin Brâncoveanu în Ţara Românească, ca unul din cei mai importanţi ctitori din perioada medievală[52], Matei Basarab a înţeles într-un întreg atât activitatea de construcţie a lăcaşurilor de cult, cât şi cea de editare a cărţilor necesare culturii poporului său.

În acest context cultural complex, imprimarea unui volum masiv ca *Evangheliei învăţătoare sau cazanie preste duminecile anului şi la praznice* **гсп҃дарскихъ** *şi la alţi sfinţi* **ипроч** trebuie înţeleasă ca fiind una din piesele esenţiale ale unui mozaic cultural pe care îl prezintă epoca lui Matei Basarab. „Scoasă şi primenită de pre limba rusască pre limba rumânească cu voia şi cheltuia măritului domn Matheiu Basarab voievod, iară cu usteneala şi izvodirea lui Silvestru ieromonah", *Cazania de la Govora* exprimă voinţa şi atitudinea voievodului, care a considerat oportună tipărirea cărţii, şi activitatea unui traducător de vocaţie, Silvestru, despre care, din păcate, informaţiile sunt doar sporadice.

A fost tipograf al *Psaltirii slavone* imprimate între 1636-1641 sau, cel puţin, al unei părţi a ei, *Sinaxarul*, din moment ce foaia de titlu îl evocă ca tipograf doar pe Ştefan din Ohrida, dar la sfârşitul *Sinaxarului* se află în slavonă următorul text „Aceste dumnezeieşti sinaxare am început să le scriu [=să le tipăresc] din luna iulie şi le-am dus până la sfârşit, eu, nedestoinicul Silvestru Taha, ieromonah, egumenul lavrei chinovitice Govora la anul 7149 [=1641]"[53].

Că era un apropiat al domnului ne este dovedit de faptul că, sigur cu voinţa lui Matei Basarab, îl găsim în 1642 egumen al Mănăstirii Govora, urmându-i în funcţie lui Meletie Macedoneanu (stareţ între 1634-1640), cu toate că voievodul îi promisese acestuia la instalare că va fi egumen în tot timpul vieţii sale[54]. Se poate, la fel de bine, ca Meletie să fi renunţat el însuşi la funcţia de stareţ, fiind candidat la scaunul mitropoliei din Alba Iulia în 1640, susţinut fiind de superintendentul (episcopul) calvin Ştefan Geleji Kátona. Credem că această candidatură nu putea să fie depusă decât cu ştiinţa şi cu încuviinţarea voievodului muntean şi cu susţinerea sau, cel puţin, acordul ierarhilor bisericii muntene. Probabil prin intermediul lui

[52] N. Stoicescu îşi intitulează unul din capitolele monografiei dedicate domniei lui Matei Basarab, *Matei Basarab, cel mai important ctitor al poporului român în epoca medievală* (*Matei Basarab*, Editura Academiei R.S.R., 1988, p. 94-123.

[53] Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *op. cit.*, vol. I, p. 539.

[54] Meletie mai apare în 1642 ca simplu martor într-un zapis al episcopului Ignatie Sârbul al Râmnicului şi în 1644 la sfârşitul *Evangheliei învăţătoare* de la Dealu, unde este pomenit la sfârşitul *Predosloviei* ca „ispravnicul izvodului scripturii şi cuvintelor tocmitoriu". Vezi şi: Gherasim Cristea, *Istoria Mănăstirii Govora*, Râmnicu Vâlcea, Editura Sfintei Episcopii a Râmnicului, 1995, p. 39.

Meletie a intrat Silvestru în relaţie cu Alba Iulia în scopul traducerii şi tipăririi *Noului Testament*, la scurt timp după alegerea lui Simion Ştefan în scaunul Bălgradului.

Că era un cărturar cu bune cunoştinţe de limbi străine reiese dintr-o scrisoare prin care superinterdentul Ştefan Geleji Katona în 5 august 1643 le aducea la cunoştinţă protopopilor români că „ne silim să traducem *Noul Testament* din limba greacă, în care au scris evangheliştii şi apostolii, în limba română şi să-l tipărim pentru întremarea sufletească a numeroaselor comune româneşti sărmane", anunţându-i că a găsit „un om potrivit", cu bune cunoştinţe de greacă şi care înţelegea şi latineşte. Eugen Pavel identifică această persoană cu ieromonahul Silvestru[55]. Cât a tradus din *Noul Testament*, care i-au fost sursele (majoritatea cercetătorilor îi atribuie tălmăcirea *Bibliei de la Ostrog*) este încă în discuţie. Nu ştim nici până când a trăit, *Predoslovia cătră cetitori* a *Noului Testament de la Bălgrad* spune: „Acest Testament l-au început a-l izvodi ieromonah Selivestru din porunca şi chelşugul Măriei sale şi el s-au ustenit cât s-au putut şi curând li s-au tâmplat lui moarte"[56].

Puţinele informaţii pe care le avem ne permit, totuşi, să creionăm portretul unui cărturar, care cunoştea slavona, greaca şi latina, traducând din ele cu talent.

Tipărită pe hârtie produsă la moara de hârtie din Lancrăm a lui Gheorghe Rákoczy[57], *Evanghelia învăţătoare* de la Govora are pe exemplarele cele mai bine conservate formatul de 17,2 × 28,5 cm, cu o oglindă a zaţului cu lăţimea fixă de 13,2 cm şi cu o înălţime variind de la 23,2 până la 24,1 cm[58].

În cadrul tiparului se folosesc două tipuri de caracter, unul mai mare, de 6 mm[59], folosit (cu o singură excepţie) pentru a evidenţia în textul pericopelor evanghelice şi în majoritatea titlurilor, şi un altul de 3 mm[60], folosit în textul cazaniilor, în notele marginale, în colontitluri şi în custodele paginii, care are şi majuscule de 6 mm.

[55] *Carte şi tipar la Bălgrad (1567-1702)*, Cluj, Clusium, 2001, p. 43.

[56] *Noul Testament*, Bălgrad, 1648, p. [V^{r}].

[57] Nu am găsit între exemplarele consultate niciunul care să aibă şi hârtie italiană, după cum afirmă Dan Râpă-Buicliu, *op. cit.*, p. 151.

[58] Dacă se iau în considerare şi notele marginale lăţimea este de 14,5 cm, iar înălţimea, luând în considerare şi colontitlurile şi custodele paginii este de 25,4 cm.

[59] Majusculele sunt de 8 mm. Textul are 18 rânduri pe pagină.

[60] Majusculele au 7 mm. Textul are 28 de rânduri pe pagină. Ultima pagină a cuprinsului conţine în mod excepţional 29 de rânduri pe pagină.

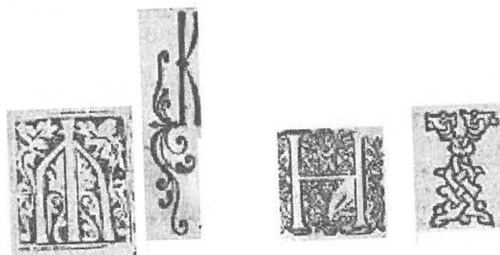

Frontispiciu, p. 130

Întâlnim diverse majuscule de mărimi și din seturi foarte diverse de litere (dintre care unele amintesc tiparul din secolul al XVI-lea[61]), dar și inițiale care provin, se pare, din seturi de litere latine[62]. Inițialele pe care le-am întâlnit în text sunt **а, з, д, є, к, м, ч, ѡ, т, ꙗ, ѱ**.

În general, frontispiciile și inițialele nu se repetă, evident, din grija de a da tipăriturii un aspect cât mai variat din punctul de vedere artistic.

În două situații am întâlnit folosirea lui **ѕ**, înlocuindu-l pe **з** din expresia „zise Domnul". Considerăm că folosirea acestei inițiale s-a făcut din același motiv al variației inițialelor, fără, însă, să aibă valoare fonetică de **dz**[63].

Inițiale

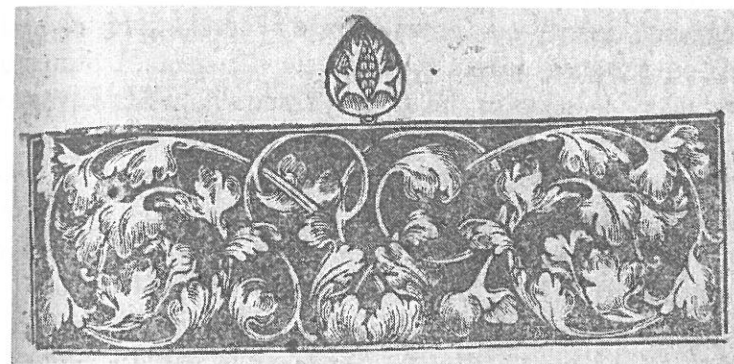
[61] Inițiala **k** de la pagina 581, care amintește frapant de inițialele cu motive florale din tipăriturile coresiene. La fel, inițiala **Č** de la paginile 537 și 566 care a fost creată prin folosirea unui ч dintr-un set mai vechi de slove.

[62] Inițialele **A** și **M**. Iar inițiala pentru ꙗ de la paginile 467, 487 ș.a. a fost obținută prin modificarea (nu foarte artistică) a unui **H** dintr-un set de litere latinești, căruia i s-a anulat o parte din fundalul floral.

[63] Nu am întâlnit nicio folosire a slovei ѕ în interiorul textului iar cuvântul *zice* este redacatat peste tot în text cu slovele зичє.

Mărimea inițialelor simple variază între 2,6 × 2,8 cm și 2,8 × 3,2 cm. Cele câteva inițiale care presupunem că au fost preluate dintr-o tiparniță din secolul al XVI-lea au dimensiunea de 2,5 × 4,3 (așa cum arată un к cu arabescuri de la pagina 531).

Titlul general al volumului aflat pe prima pagină numerotată, *Învățături alease den sfânta Evanghelie*, a fost realizat de un gravor localnic prin gravarea unei plăci și nu prin slove mobile, fiind o imitație a grafiei manuscriselor scrise în secolul al XV-lea și al XVI-lea.

Frontispiciu, p. 368

Frontispicii însoțesc începutul fiecărei pericope evanghelice, unele mai ample, făcute pe placă de metal, în care se folosesc complicate motive florale, altele mai simple, gravate în lemn; ele se întâlnesc la paginile 1, 22, 104, 145, 176, 217, 234, 252, 285, 301, 327, 336, 355, 364, 377, 401, 415, 442, 459, 521, 655 și 593. Mărimea frontispiciilor gravate în metal este de 6,5 × 13 cm (p. 1), în timp ce a celor mai simple, executate pe lemn este de 2 × 12 cm (p. 415).

Foaia de titlu este încadrată în partea superioară de o gravură cu motive florale, iar în rest de combinarea unor elemente decorative tipografice. Aceleași elemente tipografice (având un motiv floral) sunt folosite pentru a încadra colontitlurile celor două gravuri și la sfârșitul unor cazanii pentru a umple spațiul gol[64]. La puține dintre exemplare ele sunt folosite și pentru a încadra stema voievodală aflată pe contrapagina de titlu; majoritatea exemplarelor consultate au stema voievodală neîncadrată de elemente tipografice decorative.

La sfârșitul unora dintre cazanii, cu intenția umplerii paginii, textul este dispus descrescând sub formă de **V**, iar la pagina 173 se realizează cu ajutorul textului imaginea unui pocal.

[64] La paginile 44, 133, 144, 291, 335, 400, 441, 460, 517, 602.

Tiparul este în alb şi negru, cu excepţia paginii 1 unde titlul general al culegerii, *Învăţătură aleasă din Sfânta Evanghelie şi de la multe dumnezăielti scripturi sau voroave den evangheliiile duminecilor preste tot anul şi la praznice* ΓĈΠΟΔΑΡCΚΪЄ, titlul primei cazanii, *Învăţătură dentâiu întru dumineca care e pentru vameşul şi fariseul, evanghelie den Luca cuvânt. Cuvânt dentâiu, Învăţătură în dumineca pentru feciorul cel curvariu, cuvânt a doao [sic!], Învăţătură la dumineca lăsatei de carne, evanghelie den Mathei, cuvânt al treilea*, şi *Învăţătură în dumineca lăsatei de brânză, evanghelie den Matheiu* слово з̃, şi iniţialele cu care începe textul pericopei evanghelice sunt tipărite cu cerneală roşie. Faptul că restul textului este tipărit doar cu cerneală neagră ne întăreşte bănuiala că proiectul editării întregii traduceri a textului lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky a fost modificat pe parcurs[65].

Evangheliei învăţătoare sau cazanie preste duminecile anului şi la praznice гпдахь *şi la alţi sfinţi* ипроч este un volum de 616 pagini din care primele 4 file (8 pagini) sunt nenumerotatem restul de 608 pagini fiind numerotate[66], uneori cu erori, de la 1 la 602.

Caietele, de 4 file fiecare, sunt marcate în josul paginii cu slove (de la а la ѵ şi apoi, prin dublarea slovelor, de la аа la юю. Pe filele 2 şi 3 ale caietelor se adaugă, lângă slovă sau cele două slove cifrele в̃ (2) şi г̃ (3). Custodele cuprinde primele slove din cuvântul următor, iar în cazul unui nou caiet, întreg cuvântul şi, dacă acesta e mai scurt, chiar un grup de cuvinte. Acest fapt ne dovedeşte că în momentul tipăririi legarea cărţilor nu s-a făcut în tipografie sau, mai precis, acest lucru nu era obligatoriu,

---

[65] Semnificativ este faptul că în *Evanghelia învăţătoare* de la Dealu (1644) se reia după pagina 403 (până la care este textul tipărit la Govora în 1642) tiparul titlurilor şi iniţialelor cu cerneală roşie, ceea ce este un indiciu în plus că proiectul tipăririi *Cazaniei de la Govora* a fost modificat pe parcurs. În cea de a doua secţiune a *Evangheliei învăţătoare* de la Dealu, cerneala roşie este de o culoare mai intensă şi de o calitate evident mai bună decât la începutul tipăriturii.

[66] Informaţiile asupra paginaţiei din diferitele studii sunt contradictorii. Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, în *op. cit.*, vol. I, p. 120, vorbesc de „4 foi nenum. Şi peste 600 de pagini cu mici erori de paginaţie", iar Dan Simonescu precizează în vol. IV, p. 189: „Exemplarul complet are 602 pagini, ultimele 2 pagini cuprinzând sfârşitul celei din urmă învăţături din evanghelie", p. 189. Damian P. Bogdan vorbeşte în studiul său *Răspândirea cărţii ruse bisericeşti în Oltenia* (III: *Tipărituri olteneşti traduse după tipărituri ruseşti*), publicat în „Mitropolia Olteniei", 12 (1960), nr. 2, p. 166, despre un „volum în 806 + 129 file". Nu dă locul unde se afla acest exemplar; întrucât niciunul din exemplarele consultate de noi nu corespunde acestei descrieri, credem că este vorba de o eroare. De altfel, coroborând formatul şi numărul de pagini indicat de el, acel volum nu ar putea cuprinde în întregime textul *Evangheliei învăţătoare* de la Govora. Preluând informaţia, Dan Râpă-Buicliu lansează ipoteza, puţin probabilă, a unui alt tiraj.

marcarea caietelor şi a ordinii filelor în caiet fiind un mijloc util pentru a da informaţiile necesare ansamblării ulterioare a volumului.

Pe versoul paginii de titlu se află stema voievodului şi un salut către cititor din partea voievodului: „Io Mathei Basarab voievod *ж̃їю. бл̃гдостїи. наалника всїє земле оугровлахїискїа ещеже и запланенскиx стран алмлаш и фагараш херцег и проч.*, preaslăvitului şi blagocestivului neam al ţării noastre şi altor tuturor carii sânt împrejurul nostru creştini, bun dar, pace, sănătate şi spasenie de la Domnul nostru Isus Hristos cu toată inima pohtesc". Este singura dată când voievodul se adresează sub această formă, textul amintind fraptant de *Cuvânt împreună cătră toată semenţiia romenească* a lui Varlaam, în fruntea *Cărţii româneşti de învăţătură*. Asemănarea este evidentă, exprimând aceeaşi atitudine.

Pe următoarele 3 file se află predosloviile şi scara tipăriturii cu trimitere la лист „foaie, pagină".

Cu excepţia paginii 1 textul este cuprins într-un cadru dreptunghiular, notele marginale, colontitlurile şi custodele aflându-se în afara acestuia.

O discuţie mai largă au produs-o cele două gravuri de la paginile 21 şi 22 din cazania la pericopa evanghelică a fiului risipitor (*Învăţătură în dumineca pentru feciorul cel curvariu*), prezenţă neobişnuită în tiparul românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea. În situaţia în care doar recent a fost găsită sursa traducerii *Cazaniei de la Govora*, s-au avansat soluţii din cele mai diverse: Damian P. Bogdan propune *Евангелие учительное*, tipărită la Moscova (1620, 1633 sau 1639)[67], Gabriel Ştrempel crede că modelul e *Евангелие учительное*, tipărită la Lvov în 1606[68], opinie susţinută şi de Cornel Tatai-Baltă, Dragoş Morărescu optează pentru *Евангелие учитеьное*, Lvov, 1636, şi pentru *Евангелие учительное*, tipărită la Kiev în 1637. A mai fost pusă în discuţie şi *Евангелие учительное* tipărită la Streatin în 1606[69].

Asupra tipăririi *Evangheliei învăţătoare sau cazanie preste duminecile anului şi la praznice* гпдахь *şi la alţi sfinţi* ипроч studiile de specialitate s-au oprit de prea puţine ori, probabil datorită rarităţii exemplarelor dar, cu siguranţă, datorită faptului că un text contemporan *Cartea românească de învăţătură* a lui Varlaam, s-a bucurat de o posteritate imediată, dar şi de o

---

[67] D. P. Bogdan, *Răspândirea cărţii ruse bisericeşti în Oltenia*, III: *Tipărituri olteneşti traduse după tipărituri ruseşti*, în „Mitropolia Olteniei", 12, 1960.

[68] Gabriel Ştrempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în sec. XVII*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", I, 1965, p. 25.

[69] Apud Dan Râpă-Buiciliu, *op. cit.*, p. 151.

atenție deosebită a specialiștilor[70]. Începând cu primele menționări ale sale[71], până la înregistrarea ei în *Bibliografia românească veche*[72], *Evanghelia învățătoare* de la Govora a fost considerată, urmând informația foii de titlu, ca fiind imprimată în 1642. Urmărind informațiile predosloviei, rezultă că tipărirea ei s-a desfășurat pe o perioadă mult mai îndelungată, întrucât secțiunea predosloviei semnate de Udriște Năsturel este datată лѣто ҂ѕ͠рмз [=7147] (1 septembrie 1638 – 31 august 1639), ceea ce ne conduce la concluzia că imprimarea cărții s-a desfășurat pe durata a mai mult de trei ani[73].

Conținutul foii de titlu sugerează că proiectul a fost modificat pe parcursul acestui interval. Foaia de titlu, reproducând-o pe cea a lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky, indică un cuprins mult mai mare decât cel real al *Cazaniei de la Govora*; cam o cincime din el cuprinde doar cazaniile începând de la prima duminecă a postului Paștilor (*Învățătură dentâiu întru dumineca carea e pentru vameșul și fariseul*) până la *Învățătură în duminica a toți sfinții*; pentru a acoperi titlul anunțat ar mai fi trebuit încă cel puțin patru volume identice cu cel tipărit. Motivul schimbării proiectului trebuie căutat în schimbarea fundamentală în această perioadă a unor parametri culturali și religioși.

O examinare a acestora ar putea aduce lămuriri suplimentare. În primul rând schimbarea situației politice a făcut ca voievodul să nu mai poată susține material costisitoarea tipărire a restului traducerii. Tipărirea trebuie să fi durat o perioadă mai lungă de timp, editorii să fi proiectat cartea în mai multe volume. Cu certitudine s-a revenit de mai multe ori asupra textului, în primul rând corectând greșelile de tipar, ceea ce a dus la mai multe tiraje ale paginilor și nu la o ediție diferită, așa cum au lăsat să se înțeleagă unele studii[74], ansamblarea tirajelor paginilor făcându-se aleatoriu. Aceasta înseamnă că la 1642 procesul tipăririi volumului nu era încheiat, motiv

[70] *Cazania lui Varlaam* a cunoscut trei ediții moderne și un număr impresionant de studii dedicate textului în sine sau circulației sale.

[71] Vasilie Popp, Timotei Cipariu, *Analecte literare*, p. 150; Lambrior, *Carte de citire*, p. 9; Mozes Gaster, *Crestomație*, vol. I, p. 97; Timotei Cipariu, *Analecte literare*, XLV, XLVI; idem, *Principia de limbă și scriptură*, p. 101. Hașdeu a citat cuvinte din *Cazania de la Govora*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*.

[72] Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, vol. I, București, 1903, p. 120-125.

[73] Mai puțin probabilă interpretarea lui Dan Horia Mazilu, care considera că doar predoslovia era redactată în anul 7147 (Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, 1970, p. 48).

[74] În urma colaționării a patru exemplare, am introdus diferențele în notă de subsol sub sigla „B", fără specificarea exemplarului în care am găsit deosebirea. Suntem convinși, de altfel, că în urma consultării altor exemplare, numărul diferențelor constatate va crește.

pentru care avem puține exemplare care au finalul celei de a doua părți a cazaniei la Dumineca Tuturor Sfinților[75]. Nu toate paginile trebuie să fi fost tipărite în același număr de exemplare, astfel încât textul imprimat până la pagina 391 a fost completat într-un alt tiraj, prin reluarea textului din *Cazania de la Govora* până la pagina 403 în *Evanghelia învățătoare* de la Dealu (1644), în continuare imprimându-se cu anume modificări textul *Cărții Românești de învățătură* a mitropolitului Varlaam.

Spre deosebire de *Evanghelia învățătoare* de la Govora, paginile 391[76]-403 din *Cazania de la Dealu* au alte elemente decorative în jurul colontitlurilor, nu conțin trimiterile marginale pe care le întâlnim în textul tipărit în 1642; adaugă, însă, în jurul finalului textului pericopei evanghelice din Ioan, câteva elemente decorative noi. În plus, constatăm și câteva diferențe de text, dintre care menționăm doar în custodele paginilor трьнїи/тръної (p. 391) și рѹбим/рѹбими (396), pentru ca pagina 403 să se încheie în textul din 1642 cu партѣ, în timp ce custodele paginii respective din *Cazania de la Dealu* sugerează primul cuvânt din textul care urmează ₊нбъцетзр[77].

Tipărirea la 1644 a *Evangheliei învățătoare duminecilor preste tot anul și la praznice domnești și la sfinți mari aleși cu porunca și cheltuiala prealuminatului și creștin Matei Basaraba domn și biruitoriul a toată Țara Rumânească și cu nevoința sfințitului chir Theofil, mitropolitul a toată Țara Rumânească. Tipăritu-s-au întru dumnezeiasca lavră ce se chiamă monastirea Deal, care iaste hramul Sfântul Nicolae, văleat 7153* *ѡт ро. х͠бо* *1644 мс͠цъ сеп͠. к͠ дн͠ии* s-a făcut din nou „împreună cu blagoslovenie și cu nevoința preasfințitului mitropolit chir Theofil, și iubitorii de Hristos episcop chir Ignatie ръвнецки și Ștefan, episcop бозовски, cu tot svatul preacinstiților boiari mare și mici[78], de la Dumnezeu și izbăvitoriul nostru Isus Hristos care ni se [sic!] îndurat dentru mila lui, de ne-au dăruit dar ca acesta, carte pre limba rumânească".

Predoslovia, diferită de cea din 1642, începe cu o trimitere la Ioan Gură de Aur (alta decât multele referințe și trimiteri la opera sa pe care le întâlnim în *Cazania de la Govora*) pentru ca să se încheie, ca și textul din 1642, cu o însemnare (de fapt colofon) în slavonă a tipografilor: „Și s-a început a se tipări această carte, numită *Evanghelie învățătoare*, la mănăstirea

[75] Dificultate în plus pentru Ioan Bianu și Nerva Hodoș, care în primul volum al *Bibliografiei românești vechi* au descris inițial un exemplar incomplet, cei doi revenind ulterior asupra completării descrierii.

[76] Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, constată diferențe doar de la pagina 395.

[77] Primul cuvânt fiind, de fapt, ₊нвъцътѹръ.

[78] De remarcat că lipsește numele lui Udriște Năsturel, menționat cu majuscule în *Cazania de la Govora*.

Govora şi s-a sfârşit la mănăstirea Dealu cu hramul sfântului ierarh Nicolae, egumen fiind Varlaam Arapul [арапє]". Sunt uitate numele ieromonahului Silvestru şi al tipografului Preda, care apar în *Cazania de la Govora*, în schimb, la sfârşitul cuprinsului, sunt menţionaţi tipografii de la mănăstirea Dealu, „Ioan Cunotovici, tipograf rus, cu ucenicii Proca Stancovici, croitor din Râmnic de la Ocnele Mari, Tudor Dumitrovici, sârb din Râmnic de la Olt, Lupin Dumitorvici Popeşti (?) din Luncavăţ".

Schimbarea proiectului a adus şi la schimbarea parţială a celor care îşi asumau responsabilitatea textului sau, poate, invers.

Care au fost raţiunile pentru care s-a renunţat la tipărirea întregii *Evanghelii învăţătoare* a lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky le putem doar deduce.

În primul rând explicaţia trebuie să pornească de la „dispariţia", la 1644, a ieromonahului Silvestru. Stareţ al mănăstirii Govora în 1641, la sfârşitul *Psaltirii slavoneşti cu ceaslov* tipărită (*Psaltirea)* în 1639 de ieromonahul Ştefan din Ohrida, Silvestru adaugă *Ceaslovul* în 1641; la sfârşitul *Sinaxarului* se află următorul text în slavonă: „Acest dumnezeiesc sinaxar am început să le scriu din luna iulie şi le-am dus până la sfârşit, eu, nedestoinicul Silvestru Taha, ieromonah, egumenul lavrei chinovitice Govora în anul 7149 [=1641]"[79]. După *Evanghelia învăţătoare* de la Govora, el nu mai apare în nici una dintre tipăriturile care s-au făcut aici, nici în documentele epocii. Într-o scrisoare trimisă din Alba Iulia de superintendentul (episcopul) calvin Ştefan Geleji Katona, le face cunoscut protopopilor români că „ne silim să traducem *Noul Testament* din limba greacă, cum l-au scris evangheliştii în limba română şi să-l tipărim pentru întremarea sufletească a numeroaselor sărmanelor comune româneşti"[80], anunţând că a găsit omul indicat pentru această lucrare, care cunoaşte greaca şi înţelege latina, Eugen Pavel conchizând, pe bună dreptate că „îl avea, desigur, în vedere pe ieromonahul Silvestru"[81].

Explicit, numele fostului stareţ de la Govora, apare în 1648 în *Predoslovia către cetitori* a *Noului Testament de la Bălgrad*: „Acest testament au început a-l izvodi, găsit-am multă lipsă şi greşeale în scriptura lui pentru neînţelesul limbiei izvodi ieromonahul Selivestru din porunca măriei sale şi el s-au ustenit cât au putut şi curând îi s-au întâmplat moarte, iară noi, socotind şi luând aminte şi cărţii greceşti. Pentru aceaea noi am început dintâiu a-l posledui şi unde n-au fost bine, am isprăvit şi am împlut

[79] Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *op. cit.*, vol. I, p. 535.

[80] Szilági Sándor, *A két Rákoczy fejedelem családi levelese*, Budapest, 1875, p. 239; Thalliczky Lajos, *I Apafi Miháşyy es az oláh Biblia*, în „Törtelnelmi Tár", 1878, vol. I, p. 204; Eugen Pavel, *Carte şi tipar la Bălgrad (1567-1702)*, Cluj-Napoca, Clusium, 2001, p. 43.

[81] Eugen Pavel, *op. cit.*, 2001, p. 43.

şi am tocmit din cât am putut"[82]. Identificarea lui Silvestru care a tradus *Noul Testament* cu cel care a tradus *Evanghelia învăţătoare* şi a editat *Sinaxarul* la *Psaltirea-ceaslov slavon* de la 1639-1641 a fost contestată de I. G. Sbierea[83] pe motivul că intensa propagandă calvină şi publicarea în 1642 a *Catehismului calvinesc* ar fi fost potrivnice prezenţei acestuia aici, citind cu atenţie multele atacuri antireformate pe care le conţine *Cazania de la Govora*, dimpotrivă, credem că trimiterea sa la Alba Iulia de către sau prin intermediul lui Matei Basarab devine un act coerent cu întreaga atitudine de întărire a ortodoxiei pe care o descifrăm în întreaga domnie a acestuia. Care este contribuţia lui Silvestru la tălmăcirea textului publicat în 1648 a *Noului Testament* este încă de cercetat, traducerea sa fiind considerată de unii cercetători ca fiind nefinalizată, de alţii ca perfectibilă.

Dacă interpretarea noastră este corectă[84], prezenţa numelui lui Silvestru în *Cazania de la Dealu*, dacă el era încă în viaţă, era inoportună în fruntea unei cărţi care îşi păstrase de la Tranquillion-Stavrovetsky în partea deja editată la Govora şi primise din partea reluată după *Cartea românească de învăţătură* a mitropolitului Varlaam o profundă atitudine antireformată. Iar dacă deja murise – în 1648 în *Predoslovia* la *Noul Testament* reiese că era mort de mai multă vreme –, nemaifiind o autoritate şi o persoană activă, memoria sa i-a fost uitată.

Între începutul tiparului *Cazaniei de la Govora* (1 septembrie 1639 – 31 august 1640) şi anul 1644 se petrecuseră câteva evenimente, care, fiecare dintre ele, ar putea oferi o explicaţie modificării proiectului tipăririi traducerii ieromonahului Silvestru.

Cu siguranţă că elementul care explică cel mai bine întreruperea tipăririi *Cazaniei de la Govora* este Sinodul panortodox de la Iaşi: acesta a adus o delimitare mult mai fermă de Reformă decât amplele referinţe ale lui Tranquillion-Stavorveţchi la tradiţia patristică şi la cele şapte sinoade ecumenice. Adoptarea, cu unele modificări, a *Pravoslavnicei mărturisiri* a lui Petru Movilă, a dus la o delimitare teologică tranşantă de dogmele Reformei, făcută, în parte, sub modelul Contrareformei catolice, astfel încât polemicile punctuale ale lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky deveneau inutile şi păreau prolixe.

Un alt fapt a fost tipărirea la Iaşi a *Cărţii româneşti de învăţătură*, mult mai simplă decât textul lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky, şi care răspundea mult mai bine nevoilor imediate, dar şi orizontului cultural de aşteptare al cititorilor. Doar astfel ne putem explica de ce *Evanghelia învăţătoare* de

[82] *Noul Testament*, Bălgrad, 1648, f. [V^r].

[83] *Mişcări culturale şi literatura la români dinii din stânga Dunării în răstimpul de la 1504-1774*, Cernăuţi, 1907, p. 134-135.

[84] Aceeaşi opinie o împărtăşeşşte Eugen Pavel, *op. cit.*, p. 43.

la Dealu, tipărită în 1644, folosește până la pagina 403, respectiv până la sfârșitul pericopei din dumineca a doua după Paști materialul deja imprimat al traducerii ieromonahului Silvestru din Kiril Tranquillion-Stavrovetsky, iar restul reia cu modificări de limbă (se constată o muntenizare a fonetismului, dar și a lexicului) textul *Cazaniei lui Varlaam*, conținutul volumului corespunzând, de data aceasta, într-adevăr titlului cărții, întrucât cuprinde toate cazaniile duminicale, cazaniile la marile sărbători ale anului dar și la ale unor sfinți mai importanți[85].

Nu în ultimul rând, în decizia întreruperii tipăririi tălmăcirii ieromonahului Silvestru, un rol important l-a avut călătoria din 1642 în Țara Românească a mitropolitului Varlaam al Moldovei, care, mai mult ca sigur, va fi adus cu el un exemplar al *Cărții românești de învățătură*, dacă nu unul complet tipărit, cel puțin unul incomplet sau o copie manuscrisă[86]. Mai scurte și mai clare, predicile mitropolitului moldovean s-au impus în fața *Evangheliei învățătoare* a lui Kiril Tranquillion, cu cazanii mult mai ample și complexe. Este semnificativ, din acest punct de vedere, și faptul că Varlaam a imprimat în Țara Românească *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc*, când el avea la dispoziție tiparnița de la Trei Ierarhi.

Nu putem ignora nici un fapt de sociologie a literaturii: redactată, după cum vom vedea, din perspectiva unei bogate lecturi patristice (în mod repetat citate) și a modelului (necitat) al retoricii omileticii baroce a Contrareformei catolice, *Evanghelia învățătoare* ridica dificultăți de receptare prin bogăția mijloacelor artistice și prin limbajul metaforic greu de urmărit chiar și pentru cititori avizați. Orizontul de așteptare cultural din Țara Românească era mai bine pregătit să preia cazaniile mult mai simple și clare ale mitropolitului moldovean.

Dimensiunile mai mici ale cazaniilor lui Varlaam trebuie să îl fi impresionat și pe voievodul muntean, Matei Basarab, care va fi considerat mai economică soluția întreruperii tirajului *Evangheliei învățătoare* de la Govora, folosirea paginilor deja imprimate și completarea acestora cu o prelucrare munteană a *Cărții românești de învățătură*[87] într-o nouă tipăritură, care a fost realizată la Dealu în 1644, în locul tipăririi a încă două sau trei volume identice cu cel apărut în 1642. Și în această decizie un rol

[85] Considerăm că o comparare detaliată a *Evangheliei învățătoare* de la Dealu și a *Cărții românești de învățătură*, fapt care nu intră în scopul cercetării actuale, va aduce multe elemente necunoscute până acum cercetătorilor.

[86] Se știe că și imprimarea *Cărții românești de învățătură* a durat mai mulți ani, 1643 fiind, de fapt, anul *ante quem* al întregii tipărituri.

[87] Prin sondaje pe care le-am făcut comparând partea a doua a *Evangheliei învățătoare* de la Dealu și *Cartea românească de învățătură*, am constatat în primul rând o „muntenizare" a textului, cu respectarea, însă, în general a rostirii mitropolitului moldovean.

important îl va fi jucat binecunoscuta cumpătare financiară a domnitorului, cel care a susținut material atât tiparul de la Govora cât și pe cel de la Dealu.

Pe urma *Evangheliei învățătoare* a lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky, *Cazania de la Govora* se înscrie în rândul cărților de înțelepciune, una dintre primele redactate în limba română[88]. Acest fapt este declarat chiar de la începutul *Predosloviei*:

> Adecă tot omul înțelept datoriu iaste cu bun cuget și cu semuire vie fietecare lucru de folos, o, iubiț cetitori, a socoti și ce folos trage cu el și până la care margine măsură; dară căruia altuia mai vârtos decât voao, iubiț de Hristos creștini, întâiu spre căutarea cărției aceștiia, întâiu a cunoaște pre adeveriții lucrători ai viei lui Hristos, întru carii și eu, mai ticălosul și greșitul, venit-am la al unsprăzeacelea ceas la lucrul Domnului, întocma ca aceia ce au purtat zăduhul zilei, purtând grije pentru izbăvirea sufletelor omenești, cu luare de multe boale și usteneale și sudori și asupreale de la diiavolul în multe chipure cu scârbe și în legătură aproape și de moarte, atâta cât Dumnezeu știe însuș, carele ispitează tainele inimiei.[89]

Dar, dincolo de această trăsătură generală de carte de învățătură, pe care, de altfel, o găsim și în cazaniile coresiene, încă din *Predoslovie*, tălmăcitorii *Evangheliei învățătoare* a lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky motivează tipărirea acestei cărți cu nevoia expresă a unor clarificări teologice:

> Și nemică, numai mila roadei meale creștinilor m-au îndemnat spre aceasta, că văzuiu în neamul nostru mulți, unii ca aceia oameni de amândoao ceatele, proști și sufletești, carii, pentru neștiința, se depărtară cu învățături striine și cu proastă și scurtă mintea lor, răzlușindu-se den credința adevărată, protivnică Besearecii lui Dumnezeu, cu ereticii împreunându-se și ca musca la dulceața mieriei, așa și

[88] În același an se tipărea la Câmpulung o altă carte de înțelepciune, o antologie care se încadra și mai evident în această categorie *Învățături preste toate zilele, alease pre scurt de multe dumnezăiești cărți de folosință tuturor creștinilor, prepuse de pre limba grecească pre limba rumânească* în *Predoslovia* acesteia se spune: „Folosul acestor mici învățături, adevărat puține sânt, iară așea eale sânt bune, căce că cu învățăturile ne învățăm cum vom să ne-nfrumsețăm sufletele noastre și noi, creștinii, cum vom să ne-nfrumsețăm sulfetele noastre și noi, creștinii, cum să ne ținem, de vom vrea să plăcem lui Dumnezeu, carele iubează și caută aceastea ce grăiesc eu. Căce că vedem înăuntru întru învățături cum s-au tocmit mai naintee vreame bunătățile, cum casnicii biritoriului și-au întemeiat casele, cum mulți oameni ș-au tocmit binelui adus eiș. Ce adevărat iaste că fieșce om după mintea lui și după privedearea lui, carea are obârșenie că aceaea-i dă și Dumnezeu. Pentru aceaea multe singurătăți den mici au crescut întru mărire și, iarăși, alte multe den mari ce era, se-au pogorât întru micșorare și, încă, au perit și de tot. Așa-s tocmealele, așa sânt și oamenii cei fără priceapere, carii se-au pogorât întru mari patime, după judecata Domnului cea dreaptă. Dece aceastea toate văzându-le înțelepții scrise în cărți ceale de învățătură, ei-ș bagă multe în capetele lor și să înțelepțează și fug de răotăți, fiindu-le frică să nu pață și ei câte au pățit aceia, care rău se-au tocmit. Și iară-ș aduc amente de bunătăți, trăind să afle și ei dară aproape de Dumnezeu, ca și ceiia ce s-au tocmit de au aflat bine. Aceasta iaste folosința care iau înțelepții de la cărțile ceale de învățătură".

[89] *Evanghelie învățătoare*, p. [II^v].

ei, înşelători de spaseniia proştilor şi întru amărăciunea veninului cel purtătoriu de moarte necând şi ucigând sufletele lor şi ale oamenilor.[90]

Clarificările erau adresate atât celor *proşti* (cu sensul „simplu, neinstruit"), cât şi celor *sufleteşti* (cu sensul „intelectuali"[91]), care s-au răzluşit „rătăcit" din adevărata credinţă. Era vorba, pe de o parte, de combaterea unor superstiţii care impietau adevărata conduită a unui bun creştin, cât, mai ales, de combaterea devierilor teologice de la adevărata credinţă, de combaterea ereziei.

Actualitatea textului lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky este justificată pentru publicul românesc de realităţi imediate:

Derept aceasta, eu cu râvne pohtiiu pentru fraţii miei şi cugetai să scoţ această sfântă carte ce se chiamă *Evanghelie Învăţătoare* tâlcuită, să fie propoveadanie creştinătăţiei noastre a sfintei Beseareci Apostolească a Răsăsritului, de o am primenit den limba rusască pre limba rumânească şi, ca un izvor ascuns în pământul inimii noastre cel secetos şi uscat de învăţătură, cu ajutoriul lui Dumnezeu şi îndemnarea Duhului Aceluia, scurmat-am cu tâmpă mintea mea şi am scos acest izvor de apă dulce şi pururea curătoriu, adăpătoare de suflete omeneşti.[92]

Întreprinderea tălmăcirii, dar, mai ales, a tipăririi se afla sub **porunca** voievodului Matei Basarab, dar şi „cu blagoslovenia preasfinţitului mitropolit chir Theofil, împreună cu sfinţiiţi şi iubitorii de Hristos arhiepiscop, chir Ignatie рьвничєскїи, chir Ştefan боузєїскїи" dar „şi cu sfatul cinstiţilor boiari ai ţăriei Rumâneşti, dentru carii mai vârtos purtătoriiu de grije Uriil Nasturel". Tipărirea era, deci, rezultatul unei decizii şi voinţe colective. Niciuna din tipăriturile româneşti vechi nu întruneşte acumularea atâtor autorităţi laice şi bisericeşti care să justifice şi să susţină apariţia unei cărţi[93].

Ceea ce ne face să credem că textul lui Kiril Tranquillion era considerat ca fiind foarte actual pentru cititorul român, fiind, în aceeaşi măsură carte de învăţătură şi carte polemică:

Că această carte iaste strajă treazvă celor ce stau spre nălţimea bunătăţilor, întăreaşte mâna lor şi nu-i lasă să cază jos întru întunearecul păcatelor chezaş – şi poveţitoare păcătoşilor, cătră Dumnezeu, că-i petreace pre aceştia de la întunearecul păcatelor întru lumina împărăţiei

---

[90] *Idem*, p. II-III^r^.

[91] Cuvântul este un calc lingvistic după slavonul доуховныи „spiritual".

[92] *Evanghelie învăţătoare*, p. [III^r^].

[93] În majoritatea tipăriturilor muntene din prima jumătate a secolului al XVII-lea foaia de titlu invocă doar autoritatea voievodului şi pe cea a mitropolitului. Alte tipărituri nu menţionează nici măcar aceste nume. Întrucât tipărirea unei cărţi nu se făcea din raţiuni economice, ci doar culturale, politice sau religioase, o clasificare a tipăriturilor muntene în funcţie de autorităţile care le-au guvernat apariţia – pe care ne-o propunem să o dezvoltăm într-o cercetare separată – ar duce la lămuriri suplimentare asupra istoriei tiparului şi, mai ales, a tipografiilor din această epocă.

lui Hristos şi întru poruncile lui i învaţă să îmble. Această carte iaste ca un bucin glăsâtoriu de Dumnezeu de spune veaste de oştire către ţăitoriul de lume şi puterile ceale întunecate, înfricoşind păcatele satanei, şi spată de amândoao părţile ascuţită de taie toată fărăleagea şi necurăţiia şi hulele ereticilor şi cu strălucirea sa înfricoşază nu numai pre muncitorii şi pre împăraţii pământeşti, ce tocmai şi a dracilor.[94]

Justificată, astfel, ca o reacţie susţinută de realităţi ale spaţiului românesc, în primul rând ca o reacţie antireformată, tipărirea la Govora a *Evangheliei învăţătoare* se integrează într-un mai larg spaţiu ortodox de răspunsuri sau reacţii împotriva Reformei, care vor culmina cu sinodul de la Iaşi, în care avem prima reacţie coerentă antireformată.

Terenul era unul al unor lămuriri teologice, doctrinare, dar şi terminologice. Intitulată ea însăşi, ca replică la alterările aduse în timp faţă de creştinismul iniţial, „dreaptă credinţă"[95], Reforma a încercat să găsească argumentare atât în literatura patristică cât şi într-o imaginară apropiere cu Biserica Ortodoxă[96].

Avem puţine informaţii despre ecouri ale Reformei între români în spaţiul Ţării Româneşti, dar cu siguranţă ea era cunoscută prin interemediul saşilor şi ungurilor, care locuiau în diferitele târguri muntene, aflaţi într-o evidentă comunicare cu conaţionalii lor din Transilvania. Credem, însă, că această referinţă la răspândirea Reformei se făcea din perspectiva unei imagini globale asupra propriului popor, mai ales cu referire la situaţia românilor ardeleni, pe care atât Matei Basarab[97], cât şi ierarhii munteni o cunoşteau foarte bine[98], din aceeaşi perspectivă reacţionând şi mitropolitul

---

[94] *Evanghelie învăţătoare*, p. [III^r-v^].

[95] Tratatul teologic al lui Jean Calvin se numea *Doctrina orthodoxae fidei*.

[96] În cunoscutul schimb de scrisori între patriarhul Constantinopolului Kiril Lucaris şi principele Transilvaniei Gheorghe Rákoczy, unul înţelege prin „dreapta credinţă" religia ortodoxă, celălalt pe cea calvină. Logic, este exclus ca patriarhul să îl sfătuiască pe Rákoczy cum să separe pe românii transilvăneni de Biserica Ortodoxă.

[97] Înainte de ocuparea tronului Matei aga de la Brâncoveni a petrecut câţiva ani în Transilvania; relaţia sa cu principele Gheorghe Rákoczy I, unul din principalii susţinători ai convertirii românilor la Reformă îi va fi oferit, cu precizie, o imagine reală asupra amplorii fenomenului între românii ardeleni, dar l-a sensibilizat, în aceeaşi măsură, asupra consecinţelor politice ale împlinirii acesteia.

[98] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Bucureşti, Editura Institutului Biblic, 1994, p. 49: „Ajuns mitropolit al Ungrovlahiei, Teofil s-a bucurat de încrederea deosebită a lui Matei Basarab. Acesta l-a folosit şi într-o misiune diplomatică, trimiţându-l în fruntea unei solii la principele Transilvaniei, Gheorghe Rákoczy I, la Alba Iulia. Desigur, Teofil a vizitat şi pe colegul său din Alba Iulia, mitropolitul Ghenadie. Se pare că acum i-a dăruit lui Ghenadie o instalaţie tipografică". Cu precizie, însă, tipărirea în acelaşi an a „ediţiei transilvănene" a *Pravilei mici* (tipărită, de altfel, tot la Govora), în a cărei *Predoslovii* este invocat numele mitropolitului ardelean, făcea parte din construirea unui răspuns împotriva Reformei, *Pravila mică* urmărind în primul rând întărirea instituţiilor bisericeşti conform tradiţiei răsăritene.

Varlaam al Moldovei, care își adresa *Cartea românească de învățătură* (text profund ortodox) folosinței tuturor românilor.

Fapt foarte semnificativ, după părerea noastră, de altfel, la fel ca în *Cartea românească de învățătură* a lui Varlaam[99], unde domnul și mitropolitul se adresau în *Cuvânt împreună* „către toată semenția românească", voievodul muntean se adresează nu numai supușilor săi, ci întregii etnii, înțeleasă, de data aceasta, și ca o comunitate a dreptcredincioșilor: „Io Mathei Basarab voievod [...] preaslăvitului și blagocestivului neam al țării noastre și altor tuturor carii sânt împrejurul nostru creștini, bun dar, pace, sănătate și spasenie de la Domnul nostru Isus Hristoscu toată inima pohtesc".

Suntem, deci, în fața unei reacții concertate atât din punct vedere religios cât și politic care își propunea stoparea răspândirii Reformei în mediul românilor: politic, din perspectiva încercării construirii unui stat unitar prin impunerea sau, cel puțin, susținerea religiei proprii, bisericesc, prin răspunsul în fața devierilor de la dreapta credință.

În acest context politico-cultural, traducerea și tipărirea *Evangheliei învățătoare* a lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky se integrează într-un program mai amplu de autodefinire instituțională.

Spre deosebire de spațiul românesc, în mediul mult mai frământat ucrainean, Reforma a avut ecouri mult mai complexe. Aflat la intersecția Occidentului cu Răsăritul, în interesul extinderii catolicismului[100], dar și în drumul unor vectori ai răspândirii Reformei atât în mediul orășenesc, cât și prin intermediul unei anarhii nobiliare care se opunea unei ierarhii (ortodoxe sau catolice) care să îi diminueze atribuțiile, spațiul ucrainean s-a dovedit mult mai propice dezbaterii teologice. În această direcție vine și textul lui Kiril Tranquillion, aprobat de mai mulți mitropoliți.

Redactarea *Evangheliei învățătoare* s-a făcut cu mult înaintea sinodului de la Iași, la care s-a realizat, în primul rând prin contribuția lui Petru Movilă, o primă delimitare teologică a ortodoxiei de Reformă. De aceea, interesantă este însăși denumirea care se dă reformatului. Dincolo de

---

[99] Tipărită și ea prin cumularea autorității supreme administrative cu cea religioasă: „cu dzisa și toată cheltuiala lui Vasilie voivodul și domnul Țărâi Modovei [...] de Varlaam mitropolitul de Țara Moldovei" (spre deosebire de *Evanghelia învățătoare* de la Govora nu sunt menționați ceilalți episcopi, nici sfatul boieresc).

[100] O primă unire cu Biserica Romei a avut loc la Brest, o a doua realizându-se într-o regiune proximă spațiului românesc în 1646 când a fost creată Biserica Greco-catolică Ruteană prin unirea de la Ujgorod. Unirea de la Brest a avut și un fundament politic – susținută de commonwealth-ul polono-lituanian (și, bineînțeles, de papalitate) –, fiind o modalitate de a scoate o parte a bisericii ruso-ucrainene de sub jurisdicția nou înființatei patriarhii (1589), intitulate „a Moscovei și a Țărilor Nordice".

termenii deja consacrați încă din literatura patristică de *necredincios*[101] și *rău credincios*[102], întâlnim o singură dată termenul de *calvin* într-o amplă enumerare de termeni, într-o evidentă încercare de actualizare a contextului biblic:

> Așa goneaște Domnul den casa împărăției sale cea den ceriu pre toți ereticii, carii acmu nu cinstesc locul svânt al lui, casele ceale de rugăciune, unde stau înfricoșate tainele; acolo ei bagă dobitoace și vite spre batjocura împăratului tuturor. Fățarnici ca aceștia sânt întru noi, fariseii cei noi, arianii, ponurții, calvinii i goneaște Domnul ca și cu un bici, cu înfricoșata și direapta judecata sa dentru împărăția lui, toate smentealele întru întunearecul cel neluminat. Iară deaca întră Domnul nostru în besearecă, atunce mulți se apropiară către însul: orbi și șchiopi și vindeca pre ei. Și coconii începură a striga lui: „Osanna, fiiul lui David! Blagoslovit ești cela ce vii întru numele Domnului!". Iară, deaca auziră cărtularii și fariseii, se împlură de pizmă și grăiră lui Hristos: „Au nu

---

[101] „Așijderea și pentru necredincioși tremite-va lor lucru de înșălăciune, pentru ce nu vrură să crează adevărului și mândriei dumnezeiești lui Hristos", „Și de aceastea nu numai să nu se teamă, ce nici să cugete și întru nemica să nu socotească aceastea cu inemă necredincioasă, cum că doară nu e muncă și focul nestins, fiind înșelat de satana cu neteamere", „Ca și oarecând Moisi den pustie trimease să caute Țara cea Făgăduită și porunci cercătorilor să aducă den rodul acelui pământ. Iară ei mearseră de căutară țara aceaea toată și luară din rodul ei nește struguri de neam bun de vie, de-i aduseră lui. Și, deaca văzu robul lui Dumnezeu, atunce foarte se bucură și toți oamenii cu nus și cu bucurie vrură să meargă acolo. Iară nește necredincioși se arătară și – hulitori aceii țări și făcură turburare mare întru oameni, aceștia nu întrară întru ea, că trupurile lor căzură în pustie."; „Ce, să vei zice iarăș: «Nu știu, oare fi-vor mie aceastea au ba!», iată, aciiș, necredința și îndoirea se arată întru inima ta, după aceasta și credința fără nădeajde întru nemică e", în locul vreunui termen destinat să numească ereticii, folosindu-se *evreii*: „vor duce spre vădirea necredincioasei rudei jidovești" sau *necredincioșii*: „Pentru aceaea besearecа lui Hristos se bucură astăzi văzând biruirea lui și toată lumea joacă, numai inemile celor necredincioși bolesc, căce întunearecul necredinței întunecă ochii sufletului lor ca să nu vază lumina tainelor ceale de spasenie", dar cel mai des prin sinonime, *ereticii* și *necredincioșii*: „iaste Hristos Fiiul lui Dumnezeu, nu cu darul, cum grăiesc de el ereticii, necredincioșii și hulesc pre dinsul", și, uneori, prin asimilarea la un loc a tuturor nepravoslavnicilor: „Atunce-l va vedea tot omul și, ceia vor căuta spre dins, carei [sic!] l-au împuns, și plângere spre sine vor face toate rudele pământului, ceia ce viiază întru necredință și în răutate, ruda jidovască și limbile nebotezate și zborurile eretecești acelora ce put lui Dumnezeu, hulitorilor lui Hristos, Dumnezeului nostru. Depreună cu dinșii și păcătoșii se vor plânge și vor înceape cu amar a tângui, când vor vedea pre judecătoriul neașeptat și zuoa platei sale și a perirei de vecie".

[102] „Ce pentru nebuniia rău credinciosului neamului jidovesc, că era nemulțemitoriu de atâtea darure ale lui Dumnezeu", „Și așa deade să mănânce, dulceața mannei ceriului, pâinea îngerească și vinul veseliei de veaci, departe mai mare și mai desăvârșit mannă și pâinea ceriului, acmu ne dărui noao Hristos de mâncare, decât la Moisi în pustie neamului jidovesc. Cum iaste mai-mare Fiiul lui Dumnezeu decât Moisi așa e și manna lui. Derept aceasta zise Domnul către neamul cel rău credincios: «Părinții voștri mâncară mannă în pustie și muririă, eu sânt pâinea vieții de veaci, carea pogorî den ceriu! Cine va mânca cu credință de pâinea aceasta viu va fi în veaci. Și pâinea carea dau eu, trupul mieu iaste, care dedei eu pentru viața lumiei»".

auzi ce grăiesc aceştia?" Iară Isus zise lor: „Au n-aţ cetit niceodată întru Scripturi că den rostul tinerilor şi a sugătoriului împlut-ai lauda?"[103]

Este, în mod curent folosit termenul de *arian*[104]:

Şi pre carii blăstemară aceia, pre aceştia şi noi să-i blăstemăm, anathema pre tot omul carele să protiveaşte beseareciei şi legiei lui Hristos şi leapădă tocmealele apostolilor şi a celor şapte săboară, cum sânt ereticii, arianii, de aceştia să scârbuluiaşte beseareca lui Dumnezeu şi-i dă anathimei tot omul acesta, carele nu mărturiseaşte pre Tatăl şi pre Fiiul şi pre Duhul Sfânt, Troiţa Sfântă într-una fire neîmpărţită pre aceştia-i dă blăstămului de veaci şi aşijdirea şi cetaşilor, carii nu mărturisesc pre Isus Hristos, Fiiul lui Dumnezeu cel mainte de veaci şi într-o fire Părintelui şi pre Machedonia [sic!] hulitoriul de Duhul Sfânt chiema-l făptură pre acela, ca şi acmu ucenicii lui ponurţii; pre aceştia pre toţi blastemă, pre Apolinarie şi Nestorie, carii hulîră pre Fiiul lui Dumnezeu, de zicea că iaste om prost, iară nu Dumnezeu şi sufletul mintei întru Hristos, nu ispoveduiia, cum şi necuratul Apolinarie, că nice pre Cinstita Fecioară nu o chiema Născătoarea lui Dumnezeu, ce născătoare de Hristos; aceştia toţ sânt procleaţi, anathema, maranatha.[105]

Foarte des întâlnim termenul de *ponurt* (folosit doar la plural sub forma *ponurţi*), de origine ucraineană, însemnând „om al Apocalisului". Nu am întâlnit acest cuvânt în alte texte româneşti, fiind preluat din textul slavon al lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky, în mod evident din lipsa unei terminologii proprii bine fixate pentru denumirea noţiunii de reformat[106].

---

[103] *Evanghelie învăţătoare*, p. 269-270.

[104] Antitrinitarienii sau unitarienii se numeau şi ariani. Nu credem, însă, că este vorba aici de ei, ci este o folosire generică a cuvântului pentru a denumi în general pe reformaţi.

[105] *Evanghelie învăţătoare*, p. 150-151.

[106] „Şi pre carii blăstemară aceia [n.n.: soboarele ecumenice"], pre aceştia şi noi să-i blăstemăm, anathema pre tot omul carele să protiveaşte beseareciei şi legiei lui Hristos şi leapădă tocmealele apostolilor şi a celor şapte săboară, cum sânt ereticii, arianii, de aceştia să scârbuluiaşte beseareca lui Dumnezeu şi-i dă anathimei tot omul acesta, carele nu mărturiseaşte pre Tatăl şi pre Fiiul şi pre Duhul Sfânt, Troiţa Sfântă într-una fire neîmpărţită pre aceştia-i dă blăstămului de veaci şi aşijdirea şi cetaşilor, carii nu mărturisesc pre Isus Hristos, Fiiul lui Dumnezeu cel mainte de veaci şi într-o fire Părintelui şi pre Machedonia [sic!] hulitoriul de Duhul Sfânt chiema-l făptură pre acela, ca şi acmu ucenicii lui ponurţii; pre aceştia pre toţi blastemă, pre Apolinarie şi Nestorie, carii hulîră pre Fiiul lui Dumnezeu, de zicea că iaste om prost, iară nu Dumnezeu şi sufletul mintei întru Hristos, nu ispoveduiia, cum şi necuratul Apolinarie, că nice pre Cinstita Fecioară nu o chiema Născătoarea lui Dumnezeu, ce născătoare de Hristos; aceştia toţ sânt procleaţi, anathema, maranatha" (p. 150-151); „Aşa goneaşte Domnul den casa împărăţiei sale cea den ceriu pre toţi ereticii, carii acmu nu cinstesc locul svânt al lui, casele ceale de rugăciune, unde stau înfricoşate tainele; acolo ei bagă dobitoace şi vite spre batjocura împăratului tuturor. Făţarnici ca aceştia sânt întru noi, fariseii cei noi, arianii, ponurţii, calvinii i goneaşte Domnul ca şi cu un bici, cu înfricoşata şi direapta judecata sa dentru împărăţiia lui, toate smentealele întru întunearecul cel neluminat. Iară deaca întră Domnul nostru în besearecă, atunce mulţi se apropiară cătră însul: orbi şi şchiopi şi vindeca pre ei. Şi coconii începură a striga lui: «Osanna, fiiul lui David! Blagoslovit eşti cela ce vii întru numele Domnului!».

Istoricii sunt unanim de acord că una dintre coordonatele politicii externe a lui Matei Basarab a fost alianţa cu Transilvania, voievodul însuşi mărturisind într-o scrisoare adresată principelui ardelean: „De cine ne vom teme, dacă ţările noastre vor păstra buna înţelegere de până acum? Înafară de Dumnezeu, de nimeni!"[107]. În aceste condiţii, în situaţia în care principatul Transilvaniei era condus de un calvin, referirile directe împotriva Reformei trebuiau în mod conştient estompate. Deci, dincolo de o nesiguranţă a terminologiei şi a definirii Reformei – inerentă înaintea sinodului panortodox de la Iaşi, putem presupune şi precauţia unei polemici deschise.

Definirea Reformei se face în funcţie de reperele deja consacrate de cele 7 sinoade ecumenice ale combaterii ereziei, reformaţii fiind asimilaţi, preferenţial, arianilor (se mai spune „ucenicii lui Aria, urmaşii Ariei" etc.), dar şi altor erezii bine cunoscute.

Explicit, autoritatea soboarelor ecumenice şi a tradiţiei atribuite apostolilor este un criteriu de identificare a ereziei:

Iară, deaca auziră cărtularii şi fariseii, se împlură de pizmă şi grăiră lui Hristos: «Au nu auzi ce grăiesc aceştia?» Iară Isus zise lor: «Au n-aţ cetit niceodată întru Scripturi că den rostul tinerilor şi a sugătoriului împlut-ai lauda?»" (p. 269-270); „Pre carele acmu den cei credincioşi nu va veseli acest cuvânt, carele grăi noao chiar Ioan – floarea curăţiei cea neveştejită şi pre carele nu va lumina această vorbă întru înţeles, carea ne pune noao înainte Ioan – vâlturul cel zburătoriu sus, carele neoprit zboară până la noao ceriure văzute şi într-acealea dvorbe de îngeri carii sânt mai presus de lume, neţinut mearge, ce şi hotarăle a înseşi luminei cea neapropiiată treace, iară însuşi se apropie cătră neajunsa Dumnezăire şi întru lumina aceluia văzu lumină a Fiiului lui Dumnezeu cel fiind de pururea, Ioan, văzătoriul cel deşchis a Dumnezăirei cea în trei fâpturi, Ioan, Fiiul Tunetului, tună înfricoşat de înălţimea ceriului, înfricoşind cu limba cea cu glas de tun, toată tăbărâtura vrăjmaşului, fiii ereticilor, arianii şi ponurţii, carii grăiesc pre Fiiul lui Dumnezeu făptură a fi, iară nu Dumnezeu, nice într-o fire cu el." (p. 180-181, „Acicea feciorii ereticilor mare hulă grăiesc spre Domnul zicând: «De-au mâncat Hristos după înviere, iată, au luat trup putred şi i-au trebuit mâncare! Iară, de n-au mâncat, iară, iată, c-au înşelat pre ucenici!». Iară tu, credincioase, auzind aceastea, nu te turbura, nice da cugetului tău să se clătească de limba cea necurată şi rea hulitoare, ce-ţ ado amente că toate se pot lui Dumnezeu şi judecăţile lui neispitite şi ereticii procleaţii, arianii şi ponurţii, deaca zic ei Fiiului înşelătoriu, pot să zică şi Tatălui, pentru ce niceodată n-au arătat slava feaţei lui prorocilor: Isaiei şi lui Daniil întru bătrâneaţe, cu părul cărunt şi iară Iezechiei – cocon tinăr. Şi, deaca iaste Dumnezeu aşa iată că e schimbat, iară să nu –, dară au înşelat pre proroci. Iară, tu, credincioase, adâncul înţeleagerei lui Dumnezeu nu ispiti, ce cu apostolii te încredinţază că iaste Hristos, Fiiul lui Dumnezeu, într-o fire Tatălui după Dumnezeire şi toate le poate câte va." (p. 408). O întreagă cazanie este dedicată combaterii acestora: *„Partea a doo: Adusă den prorocii a legiei ceii noao de faţa a Duhului Sfânt, împrotiva arianilor şi a ponurţilor"* (p. 561-567).

[107] Ioan Lupaş, *Istoria unirii românilor*, Bucureşti, 1939, p. 162. Despre relaţiile cu Transilvania vezi şi Dinu C. Giurescu, *Matei Basarab diplomat*, în volumul colectiv *Matei Basarab şi Bucureştii*, p. 55-63, Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, Bucureşti, Editura Academiei, 1988, p. 127-128.

Întru dumineca aceasta a direaptei credințe și a bunei cinstiri a noastră, tocmealele și datele apostolilor și a celor șapte săboară ale lumiei, cu bucuroase suflete să le sărutăm și cu dragoste să le priimim și întru inimile noastre, iubiții miei, ca într-o vistierie nefurată în veaci să le păzim și adevărat să mărturisim de Hristos, spăsitoriul nostru, înaintea necuraților ariiani, că Hristos, Fiiul lui Dumnezeu iaste Dumnezeu adevărat, nu cu dăruirea, ce după firea adevărată, nefăcut însă mai nainte de toț veacii și cu luminarea feaței dumnezeiești den Tatăl născut, întru o fire Tatălui. Și cum iaste împărat și domn îngeresc și ispititoriul inimiei și zgăului și întrutot știutoriu cugetelor omenești, că acela știu cugetarea inimiei lui Nathanail când ședea supt smochin.[108]

Reformei îi este opusă în primul rând **trădania**, tradiția Bisericii Ortodoxe care oferea certitudinea dreptei credințe. Astfel, cazania din prima duminică a Postului Mare spune:

Derept aceaea zise lui: „Adevăr, adevăr grăiesc voao, nu numai ție unuia, ce și tuturor altora, că dentr-acest ceas veți vedea ceriul deșchis cu venirea mea, pentru ce eu cu firea Dumnezeirei și cu putearea mea cea dumnezeiască, den ceriu am venit pre pământ, den sânul Părintelui în zgăul Cinstitei Fecioare, iară cu trupul den Vithleem și den Nazareth. Într-aceaea mă cunoaște, o, Nathanaile, că îndoit sânt, Dumnezeu depreună și om, cu Dumnezeirea ceriul deșchiz și pre îngeri la slujbă chem și /[141] curund mă aud și voia mea fac. Înșiș den ceriu pre pământ se pogoară la slujba Domnului său, cumu au fost în Vithleem la naștere și în pustie după ispită și întru răstignire, iară alți îngeri se suie în ceriu, cum au fost la înălțarea lui!". De toate aceastea le zise Domnul înaintea lui Nathanail; și nu numai lui slujesc aceștia, ce și noao acmu credincioșilor lui, ca să avem și noi vârtoasă nădeajde și credință întru Domnul nostru Isus Hristos și să nu ne fie scandală a spune de dinsul cu credință direaptă că iaste Hristos Fiiul lui Dumnezeu, nu cu darul, cum grăiesc de el ereticii, necredincioșii și hulesc pre dinsul. Ce, după firea dumnezeiască, Fiiul lui Dumnezeu iaste, cuvântul Tatălui unul fiind și pururea fiind, de carele acmu beseareca, muma noastră, deșchisă ispovedanie dă fiilor săi și în toată creștinătatea învățăturile apostolești și a celor șapte săboară ale lumiei în veaci aduc aminte neuitat fiilor săi credincioșilor.[109]

Explicit, autoritatea soboarelor ecumenice și a tradiției atribuite apostolilor este un criteriu de identificare a ereziei:

A celor șapte săboară și noi acmu să prăznuim pamintea în neamurile ceale de veaci, întru cântece și cântări, lăudând pre Dumnezeu și mulțemind pentru ce au dăruit beseareceі sale atâta ajiutoriu și biruire spre diavolul. Și ce au priimit aceia de la Domnul și de la apostolii lui, aceastea și noi priimim, iară ce au lepădat aceștia și noi lepădăm și ce au așăzat aceia cu Duhul Sfânt, aceastea și noi cu dragoste să le ținem, pravilele poruncitelor lor și învățătura tainei lui Dumnezeu scrise și nescrise. Și pre carii blăstemară aceia, pre aceștia și noi să-i blăstemăm, anathema pre tot omul carele să protiveaște beseareciei și legiei lui Hristos și leapădă tocmealele apostolilor și a celor șapte săboară, cum sânt ereticii, arianii, de aceștia să scârbuluiaște beseareca lui Dumnezeu și-i dă anathimei tot omul acesta, carele nu mărturisеaște pre Tatăl și pre Fiiul și pre Duhul Sfânt, Troița Sfântă într-una fire neîmpărțită pre aceștia-i dă blăstămului de veaci și așijdirea și cetașilor, carii nu mărturisesc pre Isus Hristos, Fiiul lui Dumnezeu cel mainte de veaci și într-o fire Părintelui și pre Machedonia [sic!] hulitoriul de Duhul Sfânt chiema-l făptură pre acela, ca și acmu ucenicii lui ponurții; pre aceștia pre toți blastemă, pre Apolinarie și Nestorie, carii huliră pre Fiiul lui Dumnezeu, de zicea că iaste om prost, iară nu Dumnezeu și sufletul mintei întru Hristos, nu ispoveduiia, cum și necuratul Apolinarie, că nice pre Cinstita Fecioară nu o chiema Născătoarea lui Dumnezeu, ce născătoare de Hristos; aceștia toț sânt procleați, anathema, maranatha.[110]

În momentul redactării de Kiril Tranquillion-Stavrovetsky a *Evangheliei învățătoare*, Biserica Ortodoxă încă nu construise un răspuns coerent la adresa Reformei; acest lucru se datora și diversității sub care se manifesta aceasta la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, de la formele „ortodoxe" (sistematizate) ale luteranismului sau calvinismului, datorate lui Melanchthon, respectiv Calvin, până la o lume amorfă și dinamică a unor liber cugetători, care, continuând tradiția dezbaterii renascentiste, și-au permis să pună sub semnul întrebării dimensiuni fundamentale ale creștinismului, motiv pentru care, mulți dintre ei au fost catalogați ca eretici sau au sfârșit prin a adera la antitrinitarism, singurul dispus să accepte aceste dezbateri.

Punctual, însă, Kiril Tranquillion-Stavrovetsky pune în discuție o serie de diferențe ale creștinismului ortodox față de cel reformat în general, dar, mai ales, față de calvinism și unitarianism (antitrinitarianism). Toate acestea le face din perspectiva vechilor dezbateri teologice care s-au consumat în primele opt veacuri ale creștinismului, cele mai multe dintre ele găsindu-și rezolvarea în deciziile celor șapte sinoade ecumenice; răspunsul împotriva Reformei se baza, astfel, tot pe predania ortodoxă, motiv pentru care numele ereticilor de la începuturile creștinismului sunt foarte des invocate: Ariia (Arie), Savelia, Apolinarie, Nestorie, Machedonie, manahiianii (maniheii) etc.; de cele mai multe ori, invocarea numelor acestora este însoțită de calificativele *proclet* „blestemat", *rușinat* sau *eretic.*

Atunci când dă glas vreunei interpretări teologice a ereticilor, Kiril Tranquillion intervine cu formulări tranșante de dezavuare a acestora,

[108] *Evanghelie învățătoare*, p. 130-131.
[109] *Idem*, p. 140-141.
[110] *Idem*, p. 150-151.

precum „să nu fie aceaea", „ba, să nu fie!"[111] sau „nu da, Doamne aceaea!"[112], „să nu fie aceasta"[113].

Între problemele dezbătute un loc important îl ocupă cultul icoanelor şi al crucii. Iconoclasmul, care produse deja o criză majoră în istoria bisericii universale în secolul al VIII-lea, crease încă de atunci o amplă literatură religioasă. Experienţa vechilor dezbateri îşi găseşte un ecou direct şi în scrierea lui Kiril Tranquillion:

> Cinstim pre sfinţi ca pre neşte slugi a lui Dumnezeu şi pre îngerii lui şi moştiile sfinţilor mucenici cu dragoste le sărutăm ca pre nişte sălaşe a Duhului Sfânt; închinămu-ne Sfintei Evanghelii a lui Hristos şi o sărutăm cu dragoste şi credem a fi întru ea preamândriia lui Dumnezeu cea direaptă şi adevărată, închinămu-ne crucei lui Hristos şi chipului lui şi-l cinstim cu drag şi cu credinţă, că această cinste să suie la slava cea închipuită întâiu şi a Preacinstitei Maici şi chipul altor sfinţi cinstim şi toate aceastea să le păzim cu credinţă vârtoasă întru inemile noastre.[114]

Sau:

> Iară de va şi zice cineva den ficiorii ereticilor: „Dară ce leage să se închine lemnului şi argentului celui fără suflet şi sămnului celui urât, spre carele să ucidea mainte făcătorii de rău?" O, nebune şi eu acmu cu fericitul Pavel voiu grăi, că cuvântul cruciei ţie – nebunie, iară, mie, credinciosului – putearea lui Dumnezeu şi preamândriia! Au aceastea socoteşt a cinsti crucea Domnului şi vrăjmaş adevărat te arăţ cruciei lui Hristos! Ce eu, cu apostolii plâng de periciunea ta şi necredinţa. Ştim că aşa au fost mainte de răstignirea lui Hristos! Ce numai ce cunoaşte acmu că s-au schimbat acel sămn urât pre atâta slavă şi cinste, pentru ce bine vrea să se puie cu trupul Hristos, Dumnezeul nostru, carele cu graiul puterilor sale poartă toată lumea şi carele tinde

[111] „Aceastea grăiesc nu că doară ocărăsc ei pre oamenii cei svinţi – să nu fie aceaea! –, ce bărbăţiia acelor cinstite muieri laud şi credinţa şi dragostea lor cătră Hristos propoveduiesc, că aceia se războliră de frică, iară alţii în ziduri de piatră se încuiară" (p. 430), „Şi nu s-au lipit prorocii de plată pentru aceaea de usteneala lor – Să nu fie aceaea! – pentru ce au adaos a zice Domnul, că şi semănătorii depreună se vor bucura cu cei ce seaceră. Să, n-au nece secerat împreună prorocii cu apostolii, ce împreună se vor bucura de darea cununilor după usteninţele sale" (p. 484) „Întrebare-aş pre ereticul arianul, carii grăiesc a fi Hristos om prost, iară nu Dumnezeu, ce are Tatăl cu nus împreună: Hristos se leagă, batjocură, lovire preste obraz, scuiepare, cu oţăt şi cu fiare adăpare, şi pre cruce moare. Dară şi Tatăl are aceastea? Ba, să nu fie!" (p. 547).

[112] „Şi nu-s doao trupure, ce tot acela unul şi nu iaste pâinea şi vinul chip trupului Domnului Hristos, cum grăiesc ereticii – nu da, Doamne, aceaea! – ce iaste însuşi adevărat trupul Domnului împreunat cu Dumnezeirea." (p. 318).

[113] „Să nu fie aceasta, căce că Dumnezăirea întrutotu e deplin lăcuind întru Hristos, nemică nu păţi pre cruce, numai însăşi omeniia, aşa şi întru preacinstita taină, trupul şi sângele Domnului nostru Isus Hristos nemică nu pate, numai chipurele ceale desupra, pâinea şi vinul" (p. 312).

[114] *Evanghelie învăţătoare*, p. 153.

> mărimea ceriului şi a pământului fără margine acmu spre dinsul tinde mânile sale să adune cătră dinsul toate limbile, să se închine lui cu credinţă![115]

Sau:

> Procleţeaşte beseareca lui Dumnezeu pre Savelie, carele mesteca trei făpturi ale Dumnezeirei într-una şi nu mărturisiia Troiţă Sfântă, cum sânt cetaşii lor ponurăi; unii ca aceia sânt procleaţi, aşijdirea şi alţi eritici, carii lepădară tocmealele apostolilor, cumu e cinul preuţesc şi botezul şi dumnezeiasca liturghie şi preacinstita taină o socotesc pâine proastă, iară nu trupul lui Hristos; ca ariianii sânt eritici şi alalţi cari-s închipuiţ lor, aceştia sfintele obraze, icoanele, le leapădă şi le batjocuresc, carele sânt sămnate spre aducerea aminte adevăratei împeliţări a Fiiului lui Dumnezeu şi spre înfrâmşeţarea casei lui; aşijderea aceştia hulnici pun jos şi cinstea sfinţilor şi măscăresc semnul cinstitei cruci a lui Hristos; pre aceştia pre toţi acmu-i procleţesc săboarăle lumiei şi noi cu dinşii ne scârbim şi ne întoarcem de necredinţa lor.[116]

Între problemele dezbătute de *Evanghelia învăţătoare* se află şi cea a cuminecăturii. În opoziţie cu ereticii se susţine apăsat că în ea este trupul şi sângele Domnului, transformarea materiei simple a pâinii şi a vinului fiind un proces care depăşeşte posibilitatea noastră de înţelegere, dar în rezultatul căruia trebuie crezut cu fermitate:

> Şi, iară, să grăiască ereticii cu necredinţă. Cum poate fi aceasta, ca să se schimbe firea pâiniei în trup şi vinul – întru sângele lui Hristos, nelesne iaste aceasta înţelesului nostru.[117]

Sau:

> Sânt acmu şi [în] mijlocul nostru necredincioşi ca aceia, carii sânt farisei noi şi făţarnici ponurţi, ariani şi alţi eretici, carii în trufă cu dosadă pricesc socotinţiei lui Dumnezeu şi a celor necredincioşi ovreai iau glas grăind: „Cum poate fi în pâine trupul Fiiului lui Dumnezeu şi întru vin sângele lui?" şi grăiesc spre batjocură credincioşilor: „Să aţi fi mâncând cu adevărat trupul lui Hristos, mulţi Hristoşi aţ fi mâncând!", pentru ce Hristos nu zace în oltariu, ce în ceriu şade de-a direapta lui Dumnezeu.[118]

Discutarea cuminecăturii este pusă în legătură cu însăşi esenţa lui Iisus Hristos:

> Că trupul de tot împreunat cu Dumnezeire, din Preacinstita Fată fiind, grăiaşte стн̃ Kiril Ierusalimleanul, că nu însuşi trupul acel priimit au pogorât den ceriu, ce însăşi pâinea şi vinul o schimbă Fiiul lui Dumnezeu în trup şi în sângele său. Iară, să vei ispiti, că au fost aceasta, destulu ţi-e că e cu lucrarea Duhului Svânt, iară mai mult nu ispiti taina celui neispitit, care face Dumnezeu şi Cuvântul lui. Nu ajunge la aceastea înţelesul omenesc şi nu numai omenesc, ce şi îngeresc, că, de nu e lesne a spune cineva aceastea carile sânt lângă noi, cum

[115] *Idem*, p. 184-185.
[116] *Idem*, p. 151-152.
[117] *Idem*, p. 307.
[118] *Idem*, p. 307-308.

pâinea cea mâncată și vinul cel băut să schimbă în trupul nostru și în sânge și nu se face acest trup, ce acela carele ieși dintâiu, așijdere fu și aceasta pâine de fire, vin și apă, cu chiemarea și cu venirea Duhului Svânt să schimbă preste fire în trup și în sângele lui Hristos. Și nu-s doao trupure, ce tot acela unul și nu iaste pâinea și vinul chip trupului Domnului Hristos, cum grăiesc ereticii – nu da, Doamne, aceaea! – ce iaste însuși adevărat trupul Domnului împreunat cu Dumnezeirea. Cum au zis Domnul însuși: „Acesta iaste trupul mieu!" și nu „chipul trupului", ce trupul, și nu „chip sângelui", ce „sângele mieu pentru voi vărsat". Cum și către ovreai au zis: „De nu veți mânca de [sic!] trupul Fiiului Omenesc și nu veț bea sângele lui, nu veț avea întru voi viața veacilor! Cela ce va mânca trupul mieu și va bea sângele mieu, avea-va viața veacilor și acela lăcuiaște întru mine și eu întru el."[119]

Cuminecătura este, astfel, văzută ca o dimensiune fundamentală a adevăratei credințe, care aduce nesfârșite beneficii individului care o acceptă:

Derept aceaea, Dumnezeu cel adevărat dărui noao atâta bine întru preacinstita taină a trupului și sângelui său, că pren luarea acelora, însuș nevăzut întră întru sufletele și inimile noastre, aducând ei lumină și viața veacilor. De această înfricoșată jârtvă, de taina preasvântă, tot creștinul direpț iaste dator neîndoit vârtos a creade și a mărturisi de spaseniia sa și a astupa gura necuraților eretici, carii s-au arătat într-această vreame de acmu suspinătoare în țara noastră, carii leapădă înfricoșata jârtva creștinătății noastre și credința cea svântă. Aceaea iaste învârtoșată; dentâiu cu lămuritul cuvântul lui Dumnezeu și cu ispovedaniia într-această beseareсă săbornică și apostolească și de cei svinți învățători de demult ai lumiei, cu date întru cuget și-ntr-un svat a săboarălor și cu ciude în multe chipure și preste multe vremi, strigate înaintea necredincioșilor.[120]

Teologia cuminecăturii se transformă sub pana lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky într-o adevărată demonstrație euristică de tip scolastic, apelând la argumente din domeniul vieții cotidiene, mimând uimirea egală în fața acestei sfinte taine și acestor elemente fizice[121]. În susținerea argumentării

[119] *Idem*, p. 318-319.

[120] *Idem*, p. 321-322.

[121] „1. Miră-te și de aceasta că un soare, carele pre noi ne luminează acicea și încălzeaște, și aciiș într-o vreame iaste și în ceriu și pre pământ, la răsărit și la apus și prespre toate laturile lumiei. Așa și Hristos, întru o vreame în ceriu și pre pământ și în preacinstita taină, ca un putearnic întrutot și tare, în ceriu – cu adevărătura firei, iară pre pământ cu putearea Dumnezeirei lucrează. 2. Și iară, de te miri că unul Hristos înreg întru multe părți, întocma se dă credincioșilor, nu e mai mic într-una și nice mai mare într-alta, miră-te și de aceasta că unul glasul mieu la mine iaste deodată în grijă și în urechile voastre tuturor împreună un glas și, de aflăm noi aceasta în făpturi, dară cu cât mai mult și mai lesne poate fi aceasta întru Soarele Derept, Hristos, decât în soarele cel făcut și întru cuvântul lui Dumnezeu mai vârtos decât în cuvântul omenesc. 3. Și, deaca te miri cum trupul nu se frânge în zdrobitura tainei, când zdrobim mielul sau în fietecare parte deplin și întreg iaste Hristos, miră-te și de aceasta când se frânge oglinda și se face sfărâmituri mici, iară chipul omului nu se zdrobeaște într-însa, ce în fietecare părticea întreg se arată, ca-ntr-o

sale, folosind tot mijloacele demonstrației euristice, curente în retorica scolastică a Evului Mediu, se imaginează și o polemică cu un eretic:

Și, iară, să grăiască ereticii cu necredință. „Cum poate fi aceasta, ca să se schimbe firea pâiniei în trup și vinul – întru sângele lui Hristos?", nelesne iaste aceasta înțelesului nostru. Răspunde-i lui pentru ce cuvântul lui Dumnezeu viu iaste și întrutot lucrătoriu, tuturor zidirilor rând făcătoriu, „Cu cuvântul Domnului toate au fost ce-au fost și fără el nimic nu fu". Cu și cuvântul lui Dumnezeu ceriurele să întăriră și pământul. „Și au zis Dumnezeu «Să fie lumină!» fu așa", îndoită, preceputā și înțelegătoare, să e ceriul și pământul, focul și apa și văzduhul și toată frâmeațea lor cu cuvântul lui Dumnezeu sânt făcute și nu aceastea numai, ce și însuși omul. Și să fu însuși cu cuvântul lui Dumnezeu trup, cu însăși voia lui se omeni den Preacinstita Fată Mariia, om era fără sămânță, cu voia și cu putearea Dumnezeirei sale. Au doară nu poate acesta să facă pâinea trupul său și vinul – sânge?[122]

Vorbind despre Duhul Sfânt, Kiril Tranquillion reia argumentarea făcută de-a lungul istoriei în combaterea ereziilor din primele veacuri, apelând, din nou, la autoritatea celor șapte soboare ecumenice:

Iară, deaca iaste într-o fire Cuvântul Dumnezăirei, iată și însuși acela Cuvântul iaste unul cu acea adevărată Dumnezăire, iară care era de-nceput, ce se zice

oglindă deplin. 4. Miri-te [sic!] și de aceasta, că Hristos adeseori iaste mâncat și nu se împuținează, ce întreg în veaci lăcuiaște, atunce te miră și de aceastea, când dentru o lumânare aprinzi o mie, de alte lumânări și nu împuținez lumina aceiia în lumina cea mai denainte. Și, deaca afli aceasta în lumina cea văzută, cu cât mai mult și mai vârtos întru cea neajunsă și nevăzută lumină a Dumnezeirei lui Hristos, că acela iaste lumină adevărată celor ce sânt în casa lui și lumină lumiei. 5. Ce, de întrebi și de aceastea cum Hristos întrând în lăuntrul firiei noastre, nu se spurcă și nu se încuie și eu pre tine voiu întreba: Dară soarele îmblând pren locure împuțite spurcă-se au ba? Știu că credinciosul și înțeleptul nu va îndrăzni a zice de aceastea și, deeca nu se spurcă soarele cel trecătoriu, cu mult mai departe cel veacinic și fără de patimă, lumina a toată curățiia nu se spurcă, nice să încuie acesta, pre carele nu-l putu iadul ținea și pecețile mormântului. 6. Așijdere și de carele se tâmplă întru înfricoșatele taine înțeleage, și de partea cea mâncată, că nu mearge în putrejune cu alalte bucate dempreună, cum grăiaște Sfântul Zlatoust:, ce se schimbă, într-un abur supțire oarece, acea pâine și vin sfințit și se răsipeaște pren toate închieturile trupului nostru așijdere și de care se tâmplă, de se va tâmpla tainei sfinte, pentru nesocotința, a cădea, a se pârli, a se bășica, a se usca, a înghieța, a se vărsa în gunoaie și altele, nu pate trupul lui Hristos aceasta, ce cea de afară, apa, pâinea, vinul, iară acea jârtvă fără patimă, neceum nu e împreunată acestora. Să nu fie aceasta, căce că Dumnezăirea întrutotu e deplin lăcuind întru Hristos, nemică nu păți pre cruce, numai însăși omeniia, așa și întru preacinstita taină, trupul și sângele Domnului nostru Isus Hristos nemică nu pate, numai chipurele ceale desupra, pâinea și vinul. 7. Și de te miri că întru o părticea așa mică a tainei tot deplinu e și întreg Hristos, miră-te și de aceasta, că așa într-un grăunț mic al luminei tale, așa cetăț mari și măguri încap și de ea se cuprind. Ce tu, știind aceastea, nu ispiti taina cea neispitită, ce cu credință înfricoșatului și întrutot putearnicului dă mulțemire de darurele lui ceale neispovedite" (*Idem*, p. 310-311).

[122] *Idem*, p. 312-313.

înlăuntrul Dumnezăirei, să nu zică ereticul sau arianul că e mai mic acesta, Cuvântul, decât Dumnezăirea, pentru [că] cuprinde pri [sic!] el, că nu iaste de-nceput mai mic Cuvântul carele de-ntâiu nice e puteare însești adeverinței să se micșureaze dentr-a sa fire și întocmire și și împreunare, arătând acel bărbat svânt, una fire a Cuvântului cu Dumnezăirea, iară arată chiar de pururea fiind el cu Dumnezeu mainte de toț veacii și de toate făpturile, cu acesta când zice și „Cuvântul era de la Dumnezeu."[123]

Sau:

Ce și acmu acela Duh Sfânt lucrează întru beseareca lui Hristos și întru noi credincioșii lui. Și, iară, mărturie adus-am den proroci, de Duhul Sfânt. cum iaste lui Dumnezeu într-una fire firiei lui Dumnezeu, nu striin, nice denafară au venit cătră Dumnezeu, cum huliia necuratul Evnomie și Machiedonie, ce întru firea lui Dumnezeu pururea era și iaste, întru Tatăl și Fiiul sălășuindu-se întocma cu Părintele și cu Fiiul și într-un scaun; putearea lui Dumnezeu nefăcută, cum hulesc necurații ereticii, ce de fire; nu făptură, ce făcătoriu a toate făpturile și Dumnezeu adevărat după Dumnezeirea cea neîmpărțită, a treia față, puteare făcătoare a toate văzutele și nevăzutele și tărie de veaci a puterilor ceriului.[124]

Afirmația este făcută însă cu îndreptare directă spre obiectul polemicii, ereticul contemporan:

Acmu să se rușineaze hulnicii Duhului Sfânt, că le astupă gura lor prorocii și apostolii, că, să am întrebat noi pre ovreaiu sau pre ereticul: Pre cine au văzut Isaia pre scaun înalt în mijloc de serafim, vor răspunde c-au văzut pre Dumnezeu Sabaoth. Derept aceasta iaste Duhul Sfânt Dumnezeu Sabaoth, carele împle ceriul și pământul de slava sa. Deci – adevăr Duhul Sfânt Dumnezeu iaste adevărat, ales al Dumnezirei neîncepute și făcătoriu cinurelor îngerești și întăritoriu puterilor acelora și pren firea acelora tuturor treace neoprit, luminând mințile lor cu cunoașterea lui Dumnezeu și cu preamândriia minunată și negrăită. Acel Duh Sfânt acmu veni în lume cu bună vrearea lui Dumnezeu și a Tatălui, căruia mărirea lui lumea nu o poate priimi, nice slava lui să o ajungă, Duhul Sfânt den firea lui Dumnezeu ieșind de la Tatăl mainte de veaci, fără de toată treaba, cu strălucirea a treia față întru Dumnezeire den Tatăl cel neînceput, ca den trup – izvor al Dumnezeirei, cu strălucirea carea – pururea stâlpări sădite de Dumnezeu den rădăcină dumnezeiască, neîmpărțite den firea Părintelui. De la Tatăl Fiiul s-au născut și Duhul Sfânt au ieșit cu slobozie neajunsă cu ieșire negrăită – ieșire mainte de veaci, înțeleage-se luarea feaței și a firiei Duhului Sfânt, carea iaste strălucirea feaței de a treia întru Dumnezeire.[125]

O întreagă parte a cazanei de la Rusalii, *Învățătură dentâia la prealuminata zi Peatdesetniță, ce se chiamă împlearea celor 50 de zile întru care fu pogorârea Duhului Sfânt în lume*, este dedicată acestei probleme:

[123] *Idem*, p. 384.
[124] *Idem*, p. 574-575.
[125] *Idem*, p. 578-679.

Partea a doo: Adusă den prorocii a legiei ceii noao de fața a Duhului Sfânt, împrotiva arianilor și a ponurților[126]. Această parte a cazaniei este o adevărată demonstrație euristică, cu întrebări și răspunsuri, toate coerente cu o susținută polemică antireformată:

Întrebare: Pentru ce patriarșii și prorocii numai de o față a Tatălui vorbesc în scripturile Legiei cei Vechi, iară doao feațe sânt ascunse de ei?
Răspuns: Pentru ce atunce Israil ca un copil tinăr, nesăvârșit întru înțeles se ducea după idolii cei fără suflet; derept aceasta cu lapte se hrăniia atunce, iară nu cu bucate tari; ca un bărbat nesăvârșit nu putea ști pre săvârșitul Dumnezeu în trei feațe, iară întru una dumnezire. Văzu Dumnezeu înțelesul lor cel nesăvârșit și ascunse de ei a sa săvârșire și, de ară fi fost arătat lor atunce, întreiala Dumnezeirei, atunce ară fi crezut în trei dumnezei, după elineasca multă dumnezeire. Ci patriarșii den făpturile ceale văzute cunoscură pre făcătoriul, cum și Avraam den mărirea celor văzute după înțelesul marelui și nevăzutului făcătoriul lor.[127]

Argumentarea se dezvoltă într-una din primele exegeze biblice în limba română, făcând apel atât la *Vechiul* cât și la *Noul Testament*. Apelul la *Vechiul Testament* a fost facilitat și de faptul că Reforma, în special calvinismul și unitarianismul, au introdus curent în argumentarea teologică textele acestuia. O polemică cu aceasta se putea realiza apelând în aceeași măsură la textele vechi testamentare.

Duhul se chiamă cu multe nume întru Sfânta Scriptură și multe duhure sânt făcute în multe chipure, că sânt ceale noao cinure de îngeri cum iaste scris: „Cel ce face îngerii săi duhure și slugile sale – foc arzând"; Duhul și sufletele omenești se grăiaște: „Ieși", zice, „duhul lui și se întoarse în pământul său" și iară duhul și drac se grăiaște: „Ieși", zice, „duhule, mut și surd den omul acesta; eu-ți poruncesc!" Duhul iaste și vântul: „Cu duhul cel de vihor zdrobi corabiile Tharsului, duh cu furtună făcând cuvântul lui."[128]

Uneori polemica cu Reforma se concretizează în adevărate demonstrații făcute după metoda scolastică medievală. Vorbind despre transformarea pâinii și vinului în trupul și sângele Domnului el adaugă „Derept aceasta să nu ne teamem, fraților, a mânca această pâine a ceriului, să ne paie că se sfârșaște el, iară apoi să nu avem ce mânca. Mănâncă-se Hristos și iaste viu mâncat"[129], înlăturând îndoiala cu o serie de argumente

1. Miră-te și de aceasta că un soare, carele pre noi ne luminează acicea și încălzeaște, și aciiș într-o vreame iaste și în ceriu și pre pământ, la răsărit și la apus și prespre toate laturile lumiei. Așa și Hristos, întru o vreame în ceriu și

[126] *Idem*, p. 55-567.
[127] *Idem*, p. 553.
[128] *Idem*, p. 560-561.
[129] *Idem*, p. 308-309.

pre pământ şi în preacinstita taină, ca un putearnic întrutot şi tare, în ceriu – cu adevărătura firei, iară pre pământ cu putearea Dumnezeirei lucrează.

2. Şi iară, de te miri că unul Hristos înreg întru multe părți, întocma se dă credincioşilor, nu e mai mic într-una şi nice mai mare într-alta, miră-te şi de aceasta că unul glasul mieu la mine iaste deodată în grijă şi în urechile voastre tuturor împreună un glas şi, de aflăm noi aceasta în făpturi, dară cu cât mai mult şi mai lesne poate fi aceasta întru Soarele Derept, Hristos, decât în soarele cel făcut şi întru cuvântul lui Dumnezeu mai vârtos decât în cuvântul omenesc.

3. Şi, deaca te miri cum trupul nu se frânge în zdrobitura tainei, când zdrobim mielul sau în fietecare parte deplin şi întreg iaste Hristos, miră-te şi de aceasta / când se frânge oglinda şi se face sfămituri mici, iară chipul omului nu se zdrobeaşte într-însa, ce în fietecare părticea întreg se arată, ca-ntr-o oglindă deplin.

4. Miri-te [sic!] şi de aceasta, că Hristos adeseori iaste mâncat şi nu se împuținează, ce întreg în veaci lăcuiaşte, atunce te miră şi de aceastea, când dentru o lumânare aprinzi o mie, de alte lumânări şi nu împuținez lumina aceiia în lumina cea mai denainte.
Şi, deaca afli aceasta în lumina cea văzută, cu cât mai mult şi mai vârtos întru cea neajunsă şi nevăzută lumină a Dumnezeirei lui Hristos, că acela iaste lumină adevărată celor ce sânt în casa lui şi lumină lumiei.

5. Ce, de întrebi şi de aceastea cum Hristos întrând în lăuntrul firiei noastre, nu se spurcă şi nu se încuie şi eu pre tine voiu întreba: Dară soarele îmblând pren locure împuțite spurcă-se au ba? Ştiu că credinciosul şi înțeleptul nu va îndrăzni a zice de aceastea şi, deeca nu se spurcă soarele cel trecătoriu, cu mult mai departe cel veacinic şi fără de patimă, lumina a toată curățiia nu se spurcă, nice să încuie acesta, pre carele nu-l putu iadul ținea şi pecețile mormântului.

6. Aşijdere şi de carele se tâmplă întru înfricoşatele taine înțeleage, şi de partea cea mâncată, că nu mearge în putrejune cu alalte bucate dempreună, cum grăiaşte Sfântul Zlatoust: „ce se schimbă, într-un abur supțire oarece, acea pâine şi vin sfințit şi se răsipeaşte pren toate închieturile trupului nostru aşijdere şi de care se tâmplă, de se va tâmpla tainei sfinte, pentru nesocotința, a cădea, a se pârli, a se băşica, a se usca, a înghieța, a se vărsa în gunoaie şi altele, nu pate trupul lui Hristos aceasta, ce cea de afară, apa, pâinea, vinul, iară acea jârtvă fără patimă, neceum nu e împreunată acestora. Să nu fie aceasta, căce că Dumnezăirea întrutotu e deplin lăcuind întru Hristos, nemică nu păți pre cruce, numai însăşi omeniia, aşa şi întru preacinstita taină, trupul şi sângele Domnului nostru Isus Hristos nemică nu pate, numai chipurele ceale desupra, pâinea şi vinul".

7. Şi de te miri că întru o părticea aşa mică a tainei tot deplinu e şi întreg Hristos, miră-te şi de aceasta, că aşa într-un grăunț mic al luminei tale, aşa cetăț mari şi măguri încap şi de ea se cuprind. Ce tu, ştiind aceastea, nu ispiti taina cea neispitită, ce cu credință înfricoşatului şi întrutot putearnicului dă mulțemire de darurele lui ceale neispovedite.[130]

[130] *Idem*, p. 310-312.

Şi, în continuarea polemicii cu reformații, el expune şi argumentele acestora, pentru a le contracara apoi cu noi argumente, fie logice, fie luate din *Biblie*:

Şi, iară, să grăiască ereticii cu necredință. Cum poate fi aceasta, ca să se schimbe firea pâiniei în trup şi vinul – întru sângele lui Hristos, nelesne iaste aceasta înțelesului nostru.
Răspunde-i lui pentru ce cuvântul lui Dumnezeu /[313] viu iaste şi întrutot lucrătoriu, tuturor zidirilor rând făcătoriu, „Cu cuvântul Domnului toate au fost ce-au fost şi fără el nimic nu fu". Cu cuvântul lui Dumnezeu ceriurele să întăriră şi pământul. „Şi au zis Dumnezeu «Să fie lumină!» şi fu aşa", îndoită, preceputä şi înțelegătoare, să e ceriul şi pământul, focul şi apa şi văzduhul şi toată frâmeațea lor cu cuvântul lui Dumnezeu sânt făcute şi nu aceastea numai, ce şi însuşi omul.[131]

Imensul spațiu cultural ucraineano-rus, desfăşurat de la Marea Albă până în zona noastră şi din zonele vestice înglobate în commonwealth-ul polono-lituanian până la regiunile răsăritene ruseşti, care încă nu se emancipaseră complet de stăpânirea tătară, fusese mult mai vulnerabil influenței Reformei, începând cu cea luterană din prima jumătate a secolului al XVI-lea, venită prin intermediul regiunilor baltice, până la cea a calvinismului şi antitrinitarismului, venită în cea de a joua jumătate a aceluiaşi veac, care afecta în aceeaşi măsură şi spațiul polonez, justifica o asemenea reacție. Dimensiunea şi intenția catehetică a *Evangheliei învățătoare* a lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky o face ca ea să devină o parte importantă, ignorată până acum, a confruntării Bisericii Ortodoxe cu Reforma[132].

Motivația traducerii unei părți a ei în limba română şi, mai ales, a efortului considerabil pentru tipărirea ei, trebuie justificată prin prisma cercetării condițiilor desfăşurării vieții religioase în spațiul nostru. Faptul că ea a fost scoasă „cu voia şi cheltuia măritului domn Matheiu Basarab voievod" şi, mai ales, cu blagoslovirea înaltei ierarhii a bisericii din Țara Românească „cu blagoslovenia preasfințitului mitropolit chir Theofil, împreună cu sfințiiți şi iubitorii de Hristos arhiepiscop, chir Ignatie рьвничєскїи, chir Ştefan боүзєїскїи" dovedeşte că ea răspundea şi unor probleme actuale ale bisericii româneşti. Care sunt acelea vom încerca să le deslușim în ceea ce urmează.

Comparând *Evanghelia învățătoare* cu *Cartea românească de învățătură* a lui Varlaam, constatăm în prima o atitudine livrescă de respect pentru

[131] *Idem*, p. 312-313.
[132] Implicațiile relațiilor Bisericii Catolice cu spațiul românesc sunt prezentate în ampla monografie a Violetei Barbu, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Țările Române în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

autoritățile patristice mult mai pronunțată: Față de cele trei citări ale lui Ioan Gură de Aur în *Cazania lui Varlaam*, aici apelul explicit la sfinții părinți este și mai des și mai accentuat. Însuși titlul *Evangheliei învățătoare de la Govora* este identic cu cel al lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky, care fusese redactat înainte de Sinodul de la Iași, când s-a făcut prima despărțire doctrinară sistematică între Biserica Ortodoxă și Reformă. Textul apelează, conform tradiției medievale, la autoritatea sfinților părinți, atitudine preluată și de traducătorul român:

> Pentru aceasta vă rog cu de-adinsul, iubiții miei creștini, priimiț această floare preaînfrâmsețată și dulce mirositoare adusă den raiul vederei ceriului cu mult păcătoasa mâna mea grabnică îmblătoare și de tâmpă și întunecată mintea și mirosiț întru mirezma ceriului și cu aceaea îndulciț sufletele voastre cu dulceață fără sațiu și cu vedearea frâmseției, veseliț ochii cei înțelegător și cunoaștet rădăcina bunătăției lui, că iaste mult roditoare de înțeleagerea sufletească și plină de preamândriia cea minunată și întru ea ascunsă vistieriia a toate bunătățil.[133]

Că editorii români se considerau și ei continuatori ai unei tradiții a pravoslaviei, o mărturisește și formularea metaforică din Predoslovie:

> Adecă tot omul înțelept datoriu iaste cu bun cuget și cu semuire vie fietecare lucru de folos, o, iubiț cetitori, a socoti și ce folos trage cu el și până la care margine măsură; dară căruia altuia mai vârtos decât voao, iubiț de Hristos creștini, întâiu spre căutarea cărției aceștiia, întâiu a cunoaște pre adeveriții lucrători ai viei lui Hristos, întru carii și eu, mai ticălosul și greșitul, venit-am la al unsprăzeacelea ceas la lucrul Domnului, întocma ca aceia ce au purtat zăduhul zilei, purtând grije pentru izbăvirea sufletelor omenești, cu luare de multe boale și usteneale și sudori și asupreale de la diiavolul în multe chipure cu scârbe și în legătură aproape și de moarte, atâta cât Dumnezeu știe însuș, carele ispitează tainele inimiei.[134]

Sursele patristice din care își extrage Kiril Tranquillion-Stavrovetsky inspirația propriilor omilii sunt cele mai multe explicit mărturisite. Printre ele amintim pe Sfântul Epifanie: „Deaca auziră cei den iad cuvintele ceale grăite de Lazar, cum zice și стїнЅ Epifanie, foarte se umiliră sufletele lor și cu jelanie cu dragoste înțelegătoare săruta pre el și fapte carele să nevoia și să grăbiia către ieșire și de faptele sale ceale bune aducea aminte lui"[135], din care o întreagă omilie este inspirată: „Învățătură întru sfânta și marea sâmbătă, luată o parte de la Epifanie, altă parte dentr-alte bogoslovii, de pogorârea lui Hristos în iad"[136].

[133] *Idem*, p. III^r
[134] *Idem*, p. II^r.
[135] *Idem*, p. 247.
[136] *Idem*, p. 356-368.

Din Ioan Gură de Aur citează în mai multe rânduri: „Aceasta ziseră unii să fie de îngeri și de oameni, ce eu mărg pre urma cuvintelor dulcelui nostru învățătoriu, Ioan Zlatoust"[137]; „Cum zice și Sfânt Ioan Zlatoust: «Când duc pre tâlhari la locul cel de muncă și când văd ei acolo spata tăietoriului, atunce numai cât toate măruntaiele într-înșii mainte de moarte de frică mor, așa și puterile drăcești, când vor vedea semnul lui Hristos pre frunțile noastre stând ca și pre un stâlp, atunce foarte să vor teame și tremurând îndărăt de la noi să vor întoarce, iară noi, cu bun darul lui Hristos, Dumnezăului nostru, și cu putearea crucei lui, deaca ne-am slobozit de aleanul și de răutatea acelora, ca și oarecând Israil cel vechiu de amaliceani, să ieșim din pustiia cestui veac în țara cea făgăduită, către acea fericită viață, unde se dezmiardă îngerii cu pace și izvorăle veseliei cea de veaci cură»"[138]; „Cum Sfânt Zlatoust zice: «De nu ară fi băgat războiu diavolul spre Iov direptul, nu se-ară fi spodobit de atâta slavă acest veac; așijderea de nu ară fi mucenicilor pârâș, nu se-ară fi spodobiți a [sic!] atâta slavă și cununi, că astăzi se luminează cu slava cea de vecie, deaca biruiră caznele pârâșului celui viclean!»"[139]; „Ce și acmu așa fac rudele noastre foarte iubesc trupul feciorilor săi, iară sufletul lor întru neiubire-l au, cum zice și Svăntul Zlatoust că jeluiesc să fie bogați în lumea aceasta și slăviți, iară de-aceaea nu bagă samă că au a se munci cu sufletul. În ceaea ce va să vie mulți caută acmu slavă, cinste, puteare, boieriile veacului acestuia trupescul"[140]; „Că mulț neștiutți caută preoțiia, cum zice Sfântul Zlatoust, nu ca să pască igumenii lui Hristos, ce numai pântecele său; ce și tocmitorii mănăstirilor aceaea fac"[141]; „Spălă atunce Domnul picioarele nu numai lui Petru singur ce și tuturor apostolilor și tocma vânzătoriului Iudei, cum zise Sfântul Zlatoust. «Mie mi se pare că întâiu Iudei au spălat Domnul picioarele lui, spurcatul; de-acii, după aceaea au mers către Petru și la alți». Și cine, acmu, nu se va mira de răbdarea și blândeațea Domnului său, atotțiitoriul, că atâta facere de bine arată vânzătoriului, iutelui și neîmblânzitului vrăjmașului său, plecă genunchele sale de spală spurcatele picioarele lui, ca să-ș vie încai în minte și să se întoarcă cu aceastea den periciunea de veaci"[142]; „Cum zice și Svăntul Zlatoust că «Jeluiesc să fie bogați în lumea aceasta și slăviți, iară de-aceaea nu bagă samă că au a se munci cu sufletul»"[143]; „Că mulț neștiutți

[137] *Idem*, p. 26.
[138] *Idem*, p. 187.
[139] *Idem*, p. 208.
[140] *Idem*, p. 227.
[141] *Idem*, p. 229.
[142] *Idem*, p. 298.
[143] *Idem*, p. 227.

caută preoţiia, cum zice Sfântul Zlatoust, «Nu ca să pască igumenii lui Hristos, ce numai pântecele său»; ce şi tocmitorii mănăstirilor aceaea fac". Citarea Sfântului Ioan Gură de Aur se face de mai multe ori când este vorba de transformarea pâinii şi a vinului în trupul şi sângele lui Hristos „«Acmu acelaşi Dumnezeu, iară nu altul, feace minunate şi premeneaşte firea cea văzută, întru taină nevăzută şi negrăită», cum zise Sfântul Zlatoust, şi dă noao trupul şi sângele său şi sde viaţă făcătoriu, întru pâine şi vin văzut să-l mâncăm ca, mâncând aceastea, să avem viaţa de veaci şi împreună cu Hristos"[144]; „Aşijdere şi de carele se tâmplă întru înfricoşatele taine înțeleage, şi de partea cea mâncată, «Că nu mearge în putrejune cu alalte bucate dempreună», cum grăiaşte Sfântul Zlatoust: «Ce se schimbă, într-un abur suptire oarece, acea pâine şi vin sfinţit şi se răsipeaşte pren toate închieturile trupului nostru», aşijdere şi de care se tâmplă, de se va tâmpla tainei sfinte, pentru nesocotinţa, a cădea, a se pârli, a se băşica, a se usca, a înghieţa, a se vărsa în gunoaie şi altele, nu pate trupul lui Hristos aceasta, ce cea de afară, apa, pâinea, vinul, iară acea jărtvă fără patimă, neceum nu e împreunată acestora"[145].

O altă autoritate teologică la care se face apel este Sfântul Grigorie de Nazianz: „Pre adevăr, mult rău ară fi făcut bisearecei lui Hristos hicleanul şarpe cu acel rău, ce-i ajută ei pământul, fiii ereticilor, carii se legară pre ei pământului şi cu el să hrănesc ca şi şarpele mâncând păreare de înțeleagere trupască, pămentească, întunecată, neavând întru ei lumina înțeleagerei Duhului Sfânt, ce numai ce stau în price pre slova cea întunecată, carea iaste rudă întunearecului şi vrăjmaşe luminei, cum zice şi Svântul Grigorie Nazianz; pentr-aceaea-i ucide Scriptura pre ei, iară Duhul Svânt pre credinciioşii săi înviază şi aceasta le dăruiaşte lor, să înțeleagă Scriptura dereaptă"[146]. Atunci când vorbeşte despre Hristos îl citează din nou: „Şi cum Hristos îndoit iaste Dumnezeu şi om şi ispravnic spăseniei omeneşti, apropie-se cu făptura dumnezăiască cătră nevăzutul Dumnezău Tatăl şi spune de noi şi iară den nevăzuta Dumnezeire cătră firea trupului nostru cel văzut, cu făptura trupului celui dumnezeiesc ne spune noao cum grăiaşte Sfânt Grigorie назианскїи"[147]. Pentru definirea iadului Kiril Tranquillion apelează tot la învăţătura marelui teolog: „Şi, iară, adul se chiamă acel loc carele – despărţitoriul între Dumnezeu şi între oameni. Aşijdere şi Grigorie назианскн adu-l chiamă ţinutul diavolului şi putearea morţiei cea muncitoare".

[144] *Idem*, p. 302.
[145] *Idem*, p. 312.
[146] *Idem*, p. 145.
[147] *Idem*, p. 178.

Uneori – şi aici ne aflăm în plin ev mediu, când invocarea autorităţilor era suficientă pentru susţinerea unui adevăr – se apelează la trimiteri mai multor autorităţi deodată[148]: „Şi, iară, adul mai chiar de aceasta mărturiseaşte, cum Grigorie назианскн şi Dionisie Areopaghit, Epifanie şi Zlatoust întru învăţăturile sale deşchis spune"[149].

Cel de al doilea titlu al *Cazaniei de la Govora*, *Învăţătură aleasă den Sfânta Evanghelie şi de la multe dumnezăieşti scripturi sau voroave den evangheliile duminecilor preste tot anul şi la praznice гс̃подарскї* mărturiseşte explicit autoritatea de care se bucurau în faţa lui Tranquillion textele patristice.

Alteori se apelează generic la tradiţia patristică, fără a concretiza cu un anume autor, după cum mărturisesc multe din trimiterile textului: „Şi atunce minciunile şi înşălăciunea acelui amăgeu ei o vor vădi, cum de aceasta mulţi au grăit dentru sfinţii bogoslovеţi"[150]; „Şi de aceastea nu numai să nu se teamă, ce nici să cugete şi întru nemica să nu socotească aceastea cu inemă necredincioasă, cum că doară nu e muncă şi focul nestins, fiind înşelat de satana cu neteamere, că cu aceastea acel duh hiclean orbeaşte ochii sufleteşti, ca să ducă pre omul cel iubitoriu de păcate în groapa periciuei, iară omul cu hicleşugul lui înşelat fără teamere grăiaşte mâniind pre Dumnezeu şi adună spre sine mânia lui în zioa mâniei, ştiind că oamenilor celor răi li-e gătită munca şi cum trei părţi de lume pier, cum zic bogoslovеţii, iară a patra să spăseaşte după cuvântul Domnului, căzând cuvântul pre pământ bun, întru inema cea credincioasă"[151]; „Iară deaca vor lua sfinţii acel loc a vieţiei de sus, atunce toţi vor fi ca îngerii lui Dumnezeu fără-moarte, luminaţi curaţi veaseli şi împluţi de premândriia cea minunată, având întru sine ştiinţa tuturor văzutelor şi nevăzutelor, carile vor fi mainte şi carile vor veni toată taina preaînțelepciunei vor vedea întru lumina Duhului Sfânt ca într-o oglindă cu bun harul aceluia şi direptatea şi însăşi firea sufletului său vor cunoaşte şi vor vedea cu adevăr că e plină de toată lumina dumnezeiască şi trupul său – ca soarele strălucind cu slavă nespusă, mai sus de înţeleagerea omenească. Că şi înşişi bogoslovеţii având deşchisă minte văzătoare destul grăiesc noao de aceastea, ce nu aceastea care veade mintea lor, ce care le poate amistui tâmpă înţeleagerea noastră"[152].

Multe trimiteri la textele sfinţilor părinţi se găsesc şi în notele marginale, alături de cele peste 500 de trimiteri la textele biblice.

[148] Vezi şi Ernst Robert Curtius, *Literatura europeană şi Evul Mediu latin*, Bucureşti, Editura Univers, 1970, p. 286-313.
[149] *Evanghelie învăţătoare*, p. 365.
[150] *Idem*, p. 59.
[151] *Idem*, p. 83.
[152] *Idem*, p. 109.

Dacă atitudinea antireformată a lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky este evidentă, față de Biserica Catolică poziția sa este ambiguă. Trecerea sa ulterioară la uniație ar putea să fie o explicație a acestui lucru căci nu am întâlnit în textul *Cazaniei de la Govora* vreo referire la punctele dogmatice care separă Biserica Ortodoxă de cea Catolică, respectiv la primatul papal, la purgatoriu, azimă sau vreo formulare explicită a lui Filioque.

Parcurgând textul *Cazaniei de la Govora* ne punem întrebarea dacă ea nu era în primul rând un text dedicat lecturii individuale și, mai puțin, celei publice. Astfel, *Predoslovia* cetitoriului spune: „Derept aceasta rog pre dumneavostră pentru liubovul priimiți această carte spăsitoare de suflet și cetiț cu de-adinsul cu socotință și cu semuirea sufletească și cunoașteți că aceasta iaste plină de înțelesul cel blagoslovit: Întru ea cunoașterea preamândriei ceriului descoperirea tainelor lui Dumnezeu, izvor înțelesului sufletesc, oglindă văzătoare pre Dumnezeu, lumină nestinsă a strălucirii de minte. Că această carte iaste strajă treazvă celor ce stau spre nălțimea bunătăților, întărește mâna lor și nu-i lasă să cază jos întru întunearecul păcatelor – și povețitoare păcătoșilor, cătră Dumnezeu, că-i petreace pre aceștia de la întunearecul păcatelor întru lumina împărăției lui Hristos și întru poruncile lui i învață să îmble. Această carte iaste ca un bucin glăsătoriu de Dumnezeu de spune veaste de oștire cătră țăitoriul de lume și puterile ceale întunecate, înfricoșind păcatele satanei, și spată de amândoao părțile ascuțită de taie toată fărăleagea și necurăția și hulele ereticilor și cu strălucirea sa înfricoșază nu numai pre muncitorii și pre împărații pămentești, ce tocmai și a dracilor. Întru aceasta iaste lumina și strălucirea Duhului Sfântu, că luminnează pre carii sântu întru întunearecul neînțeleagerei și înțelepțeaște tinerii și întărește întru înțeles pre bătrâni și arde cu focul lucrăriei sale toț mărăcinii iubirei de argint și tot fealiul de hreasturi ale păcatului, și cu văpaia căldurii sale încălzește sufletele și inimile ceale degerate cătră Dumnezeu”[153].

Unele din texte poartă explicit în titlul lor destinația lor pentru lectură individuală: „Cuvânt înainte celui ce va vrea să între întru vistiiariul dulceției ceii minunate și preamândirei, patimei și morției cea de voie a Domnului nostru Isus Hristos, a tot cetitoriu iubitoriu de Hristos”[154].

Că finalitatea textului era în primul rând lectura individuală o dovedesc și multele trimiteri marginale care marchează anumite secțiuni ale unui text. Astfel, vorbind despre suferințele penitentului în iad, alături de enumerarea din text a diferitelor segmente ale ființei umane și a pedepsei fiecăreia dintre ele, marginal sunt notate, uneori în română, alteori în slavonă, numele

[153] *Idem*, p. [I^r].
[154] *Idem*, p. 327-336.

acestora: urechele, narele, mâinele, picioarele, gura, iar referitor „la muncile care sânt pre suflet”, enumeră cugetul, памѧт „amintirea, memoria”, разꙋм „înțelegere” etc.

Cu aceeași intenție de a atrage atenția cititorului găsim și multe comentarii sau explicații marginale. Astfel: „tocmala lumiei” este glosată marginal: „răsipirea lumiei, veacul care e să fie”. În pasajul: „Atuncea va sta alt arhanghel pre soare și va striga cu glas mare spre pasările de supt ceriu grăind: «Adunați-vă la cina lui Dumnezeu cea mare ca să mâncați trupurile împăraților pământului și a putearnicilor cestui veac, caii și pre ceia ce șed pre ei»”[155] găsim marginal mai multe explicații: „Pasările – diiavolii”, „Cina iaste sfârșeniia cestui veac”, „Calul – trupul; sufletul – calaraș”. Adăugând cele peste 500 de trimiteri marginale la textul Bibliei completează această imagine care se deosebește de tradiția omileticii patristice răsăritene și apropie textul *Cazaniei de la Govora* de ceea ce s-a făcut în Transilvania prin editarea *Noului Testament* (1648) și *Psaltirei* (1651) de la Bălgrad, respectiv de tradiția occidentală a filologiei biblice.

Se întregește, astfel, concluzia că textul lui Kiril Tranquillion-Stavrovetskyi și, implicit, al *Evangheliei învățătoare* erau destinate în primul rând lecturii individuale și doar în mai mică măsură celei colective, spre deosebire de *Cartea românească de învățătură* a mitropolitului Varlaam. De aici rezultă și audiența diferită pe care cele două au avut-o: Prima, destinată unei elite intelectuale, a avut o audiență limitată, care a fost și mai mult îngustată prin evoluția gândirii teologice ortodoxe: în locul unei polemici care apela în primul rând la literatura patristică și păstrarea predaniei ortodoxe punctele dogmatice propuse de Sinodul de la Iași și de *Pravoslavnica mărturisire* aducând o clarificare evidentă în dezbaterea tepșpgocî dom *Cartea româneascî de învățătură.*

Față de omiletica românească anterioară, *Evanghelia învățătoare* de la Govora aduce totuși o înnoire fundamentală: Dacă *Tâlcul evangheliilor (Cazania I)* a lui Coresi e un text preponderent de propagandă reformată, în care argumentarea și logica expunerii răspundeau regulilor retoricii, iar *Evanghelia învățătoare (Cazania a II-a)* a aceluiași, tipărită în 1581 era evident fidelă tradiției omileticii patristice răsăritene, textul lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky propune prin tălmăcirea românească de la 1642 și o latură artistică. Ne aflăm în preajma unei retorici influențate de stilul baroc, în care supralicitarea elementelor expresive, destinate impresionării cititorului sau auditorului devine o notă fundamentală.

[155] *Idem*, p. 67.

În tendința sa de sincretism artistic, Barocul a construit în teritoriul omileticii o nouă specie: predica scrisă[156]. Aflată între retorică, literatură și teologie, predica scrisă îndeplinea un triplu scop, pe lângă cel teologic, de catehizare creștină și de moralizare în sensul învățăturilor biblice, și unul literar-artistic. Față de epoca medievală, în care discursul omiletic se realiza fie după tradiția patristică (în Răsărit, în special), fie după perceptele retoricii aristotelice (în Occident), dar, atât în Occident cât și în Răsărit era dedicată unei audiențe foarte largi (având, deci, ca dimensiune esențială, oralitatea – dacă nu una reală, cel puțin una mimată), începând cu secolul al XVI-lea apar, în special sub auspiciile Contrareformei catolice, tratate de retorică omiletică, care subliniază trăsăturile noii oratorii bisericești. Pe lângă multele tratate generale de retorică, cităm doar câteva care se ocupau exclusiv de retorica omiletică: Laurentius a Villavicatio, *De formandis sacris concionibus seu de interpretatione scripturarum populari libri tres*, Antverpiae, 1565; Stella Didacus, *Modus concionandi*, Colonia, 1581; Valerius Augustinus, *Rhetorica Ecclesiastica Libri Tres*, Verona, 1583; Voellius Johannes, *Artificium oratoris cujuscumque componendia*, Coloniae, 1597, unele dintre ele fiind manuale de studiu în instituțiile de învățământ iezuite.

Accentul pe care îl pune Barocul pe augmentarea expresivității, manifestată în mod plenar în toate artele, își găsește un răspuns și în predica scrisă, noul gen literaro-teologic. Dedicată lecturii individuale, ea avea în aceeași măsură un scop literar și unul teologic. Dar mijloacele literare erau făcute pentru impresionarea și convingerea cititorului și cu un bine definit caracter religios polemic.

Acestui tip de omiletică i se subsumează, în mare parte, și predicile lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky.

Structura generală a cazaniilor sale se supune în mare celei generale practicate în Baroc. Înaintea fiecărei pericope evanghelice se află o încercare de atragere a atenției celor cărora le este adresată predica. Astfel, cazania la Duminica vameșului este introdusă de formularea:

> Hristos, adevăratul învățătoriu a dereptății de vecie, mainte văzu ca un știutoriu de toate că iute răutate iaste mărimea deșartă și trufiia; aceasta și pre îngerii carii nu păzиră a sa începătură cu negura întunearecului de veaci-i acoperi și în propăstenie supt pământu-i încuie Iarăși smereniia, lumină iaste; aceasta și pre

[156] R. Arigoni, *Eloquenza sacra italiana del secolo XVII*, Roma, 1906; Maximilian Neumayr O. M. Cap, *Die Schriftpredigt im Barok. Auf Grund der Theorie der katholishen Barokhomiiletik*, Paderborn, Verlag Ferdinand Schöninh, 1938; Schmeyer, Johann Baptist, *Geschichte der katholishen Predigt*, Freiburg, Seelsorge Verlag, 1969; Giovanni da Locarno, *Saggio sullo stile dell' oratoria sacra nel seicento esemplificata sull P. Emmanuele Orchi*, Roma, Institutum Historicum Ord. Fr. Min. Cap., 1964.

> păcătoși-i luminează și cătră ceriu-i rădică. Pentru aceasta, trufiia o leapădă Domnul și împută celora ce li să pare că-s direpți și ponosluiesc celora ce să întorc de la păcat, iară, după aceasta smereniia o laudă și pre păcătoș, carii se pocăiesc elu-i direptează, ca și pre cest vameș de carele astăzi mărturiseaște evanghelia.[157]

La fel, pericopa evanghelică a fiului risipitor:

> Dumnezău fiind bogat întru miloste, carele nu va moarte păcătosului, ce pentru aceaea au venit din ceriu pre pământ să-i cheame pre ei întru pocaanie și spre cinstea dentâi să-i rădice cum și pre cest, fiiul curvariu, ce de el acmu evanghelia mărturiseaște.[158]

Uneori, atragerea atenției auditorilor se face direct, printr-o interogație sau exclamație retorică, precum în cazul *Învățăturii în marea vineri:*

> Care făptură acmu cu mine nu va suspina și carele ochiu cu nevoie nu va vărsa lacrăme, văzând lucrure minunate, care den veaci nu s-au văzut, nice ureachea au auzit întru socotința tainei Dumnezeului tuturor, că acesta, carele ceriul și pământul pune de stă pre nemică, acela însuși bine vru cu trupul să se tinză pre cruce și întru groapă întunecată să se puie, cum auzim astăz întru Evanghelie den Marco.[159]

Cazania de la Dumineca Floriilor este inaugurată de următorul text:

> Dumnezeu, împăratul a toate făpturile, cel ce are ceriul scaun, iară pământul perină supt picioare, cel ce șade pre heruvimi, fiind la vremile de apoi, veni pentru iubirea de oameni pre pământ și cu oamenii lăcui și cu luarea trupului acmu șade pre mâșcoiu și pre acesta mergea cătră Ierusalim după glasul prorocesc, cum de aceasta mai deșchis vom auzi întru Evanghelie.[160]

Pentru ca alte cazanii, precum la prima duminică din post să se fie deschise de mici catehizări teologice:

> Întru dumineca aceasta a direaptei credințe și a bunei cinstiri a noastră, tocmealele și datele apostolilor și a celor șapte săboară ale lumiei, cu bucuroase suflete să le sărutăm și cu dragoste să le priimim și întru inimile noastre, iubiții miei, ca într-o vistierie nefurată în veaci să le păzim și adevărat să mărturisim de Hristos, spăsitoriul nostru, înaintea necuraților ariiani, că Hristos, Fiiul lui Dumnezeu iaste Dumnezeu adevărat, nu cu dăruirea, ce după firea adevărată, nefăcut însă mai nainte de toț veacii și cu luminarea feaței dumnezeiești den Tatăl născut, întru o fire Tatălui. Și cum iaste împărat și domn îngeresc și ispititoriul inimiei și zgăului și întrutot știutoriu cugetelor omenești, că acela știu cugetarea inimiei lui Nathanail când ședea supt smochin și cum de aceasta auzim mai ales den cuvintele Evangheliei. Ioan зачало є.[161]

[157] *Evanghelie învățătoare*, Govora, 1642, p. 1-2.
[158] *Idem*, p. 19.
[159] *Idem*, p. 336.
[160] *Idem*, p. 253-254.
[161] *Idem*, p. 130-131.

Cele mai multe, însă, sunt deschise cu adevărate mostre de poezie religioasă:

> Trecut-au turbureala întunearecului şi suspinile a toate făpturile, iară lumina veseliei de veaci au răsărit, învierea lui Hristos, cum mai deşchis auzim astăzi de la sfânta Evanghelie.[162]

Combinând de multe ori poezia cu transmiterea unor cunoştinţe teologice, precum în cazania din Dumineca Paştilor:

> Cumu e în făpturile ceaste văzute soarele şi lumina lui mai cinstite decât alte zări, de luminează toate pre supt ceriu şi veseleaşte pre toţ carii aşteaptă lumina lui, şi împărţeală arată celor neamure carele sânt întru semuirea înţeleagerei sufletului, aşa şi începătura aceştii dumnezeieşti Evanghelii mai vârtos decât soarele slobozeaşte astăz zarea luminei a preamândriei ceriului, în lumea cea înţelegătoare, ce se zice în beseareca lui Hristos, luminează şi înţelepţază tot sufletul cel iubitoriu de Hristos cu cunoaşterea Dumnezăirei cea în trei făpturi: Tatăl şi Fiiul şi Duhul Svânt, cu cunoaşterea cea direaptă într-o fire Cuvântului şi lui Dumnezeu şi tot întunearecul necredinţei şi îndoirei goneaşte den sufletele moarte şi, la ivire, arată mult în multe chipure preamândriia lui Dumnezeu şi deşchis propoveduiaşte noao firea a Fiiului lui Dumnezeu cea mainte de veaci cu Tatăl, de pururea fiind în sânul aceluia, cum vom auzi astăz, mai chiar den ceteniia svintei Evanghelie ѡт ιωанна, зач. а҃.[163]

Cazaniile din *Evanghelia învăţătoare* sunt organizate de obicei în două predici diferite, prima dezvoltând de obicei textul evangheliei din duminica respectivă, cea de a doua dezvoltând o temă teologică sau una morală. Astfel: *„Învăţătură dentâiu întru dumineca care e pentru vameşul şi fariseul*", are ca primă parte *„De mărimea deşartă a fariseului şi de oamenii ceia ce să trufăsc*", partea a doua fiind o dezvoltare teologică a temei: *„De smerenie şi de cei smeriţi cum fiii luminei sânt*".

Uneori se adaugă o a treia parte, numită „învăţătură pre obiceaiu"[164], care are aspect de indicaţii pentru practica religioasă. În cazul acestei cazanii, ea este: *„De cei cu mărie deşartă, cum pierd bogăţiia carea zace în ceriu şi de rugăciune cum se cade a să ruga. Învăţătură pre obiceaiu*".

Cazania care ilustrează parabola fiului risipitor este inaugurată de un discrus: *„De doao cinuri de oameni şi de depărtarea celui fecior mai mic de la Dumnezău*", având o *„Partea a doao: De milostea lui Dumnezeu, cum nu se oscârbeaşte de cei păcătoş, ce singur iaste întru tâmpinarea lor şi-i rădică spre cinstea dentâiu*", ca să se încheie cu o *„Învăţătură de ceştiia ce de bună voie să depărtează de precuratele taine, cum să facă numai păcate, şi, nădăjduind pre milostea lui Dumnezeu, Fără teamere greşesc şi pocaania sa până mâne demineaţă şi până la bătrâneaşe o delungă*".

[162] *Idem*, p. 368.
[163] *Idem*, p. 377-378.
[164] Calchiată după formularea din textul lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky.

La fel, cazania în prima duminică a postului este segmentată în *„Partea dentâiu: De vrearea lui Nathanail cătră Hristos şi de cunoaşterea lui*" şi *„Partea 2: Că beseareca lui Hristos în doao chipure ţine biruire spre vrăjmaşii săi cei văzuţi şi cei nevăazuţi*", iar *„Învăţătură la a doa duminecă a svântului post*" este şi ea împărţită în două secvenţe: *„Partea dentâiu: De credinţa a slăbitului şi cu câtă credinţă veniră năroadele cătră Hristos să auză cuvântul lui*" şi *„Partea a doo aceluiaş cuvânt că toate scârbele carele vin spre noi datori sântem cu mulţemire a răbda* право оучение".

În mod excepţional, cazania din Joia Mare dezvoltă taina împărtăşaniei în patru părţi simetrice, două teoretice *„Partea dentâiu: De premenirea firiei la preacinstita taină*" şi *„Partea a doa aceluiaş cuvânt de preacinsita taină: Că pentru luarea acelora desăvârşit Hristos depreună cu Dumnezeirea întră întru sufletele noastre, carii priimesc pre el cu destoinicie*", două cu aspect practic *„Cade-se a şti şi aceasta creştinului dirept*" şi *„Cuvânt înainte celui ce va vrea să între întru vistiariul dulceţiei ceii minunate şi preamândriei patimei şi morţiei cea de voie Domnului nostru Isus Hristos, a tot cetitoriu iubitoriu de Hristos*".

De obicei, în prima parte a cazaniei (numită, de obicei, *Învăţătură dentâiu*), asistăm la adevărate transformări ale unui segment narativ al pericopei evanghelice într-o amplă secvenţă narativo-dramatică. Astfel, pericopa evanghelică a samaritencii[165], ea însăşi având dialoguri şi

[165] „În vreamea aceaea veni Isus în cetatea Samariiei, carea se grăiaşte Sihar, aproape de oraşul carele deade Iacov lui Iosif, fiiului, şi era acolo izvorul lui Iacov. Iară Isus se ustenise de cale, şedea aşa la fântână, că era ca al şasele ceas. Veni o muiare samareanină să ia apă. Grăi ei Isus: «Dă-mi să beau!». Că ucenicii lui era duş în cetate să cumpere bucate. Grăi lui muiarea samareanină: «Cum tu, jidov fiind, de la mine cei să beai, fiind muiare samareanină, că nu se ating jidovii de samareanini!». Răspunse Isus şi zise ei: «De-ai tu fi ştiind darul lui Dumnezeu şi cine iaste carele-ţi grăiaşte: ‚Dă-mi să beau!', tu ai ceare de la el şi ţe-ară[165] da apă vie!». Grăi lui muiarea: «Doamne, nice pociârpală ai şi puţul iaste adânc! Dară de unde ai apă vie? Au doar mai-mare eşti tu de părintele nostru Iacov, carele ne-au dat noao fântâna aceasta? Şi acela au băut dentr-însa şi feciorii lui şi dobitoacele lui!». Răspunse Isus, zise ei: «Tot cine va bea de apa aceasta însetoşa-va iară, iară acela ce va bea de apa carea-i voi da eu, nu va însetoşa în veaci! Ce apa carea-i voiu da eu lui fi-va întru el izvor de apă curătoare în viaţa veacilor!». Grăi lui muiarea: «Doamne, dă-mi apa aceasta ca să nu mai însetoşăz, nice să mai viu încoace să tocesc!». Grăi ei Isus: «Pasă, şi chiamă pre bărbatul tău şi vino încoace!». Răspunse muiarea, grăi lui: «N-am bărbat!». Grăi Isus ei: «Bine ai zis ‚N-am bărbat!', că cinci bărbaţi ai şi acmu, carele ai, nu-ţ iaste bărbat! Iată, adevărat ai zis!». Grăi lui muiarea: «Doamne, văzu că proroc eşti tu! Părinţii noştri în măgura aceasta se închinară şi voi grăiţi că în Ierusalim iaste locul unde se cade să se închine!». Grăi Isus ei: «Muiare, ia-mi credinţa, că va veni o vreame când nice în măgura aceasta, nice în Ierusalim vă veţi închina Părintelui! Voi vă închinaţi celuia ce nu ştiţ! Noi ne închinăm căruia ştim, că den jidovi iaste mântuirea! Că va veni ceasul, şi acmu iaste, când închinătorii cei adeveriţi se vor închina Părintelui cu duhul şi cu adevăr, că Părintele caută închinători ca aceştia. Duhul iaste Dumnezeu şi carii se închină lui cu duhul şi cu

narațiune, devine sursa unei ample desfășurări epice la începutul părții întâi a cazaniei:

> Dentru acești samareani veni o muiare înțeleaptă să scoață apă și află pre Hristos șezând pre o piatră, nu pre scaunul său pre perină, și nu știia cine iaste, numai ce-l cunoștea pre el pre graiu și pre veșminte și pre fire că iaste jidov. Atunce Domnul zise ei: „Dă-mi să beau!".
> Răspunse muiarea și zise lui: „Cum tu, fiind jidov, de la mine, samareanină, cei să beai? Că nu se ating jidovii de samareani!".
> Dară tu, caută de vezi înțelesul muieriei aceștia: nu zise că se scârbesc samareanii, ce jidovii. Grăi Isus ei: „O, muiare! De-ai fi știind tu darul lui Dumnezeu și cine iaste carele-ț grăiaște ție: «Dă-mi să beau!», tu ai ceare de la el și țe-ară da apă vie!". Cum ară fi zicând Hristos cătră ea: „O, muiare! Fericită ești mai vârtos decât toată ruda ta, pentru ce te-ai vrednicit a grăi cu mine. Și, de-ai fi știind darul lui Dumnezeu, cine iaste carele-ț grăiaște: «Dă-mi să beau!», pre adevăr ți s-ară face greață de slava feaței meale, spre carele nu cutează cinurele îngerești să caute și te-ai spărea de mărirea mea! Că înaintea feaței meale cei cu ochi mulți heruvimii și serafimii acoapere fețele sale, rușinându-se de slava feaței meale și toate neamurele îngerești stau înaintea mea cu frică și cu cutremur! Iară tu cu mine cu îndrăznire vorbești și slobod cauț spre fața mea mai vârtos decât Moisi și prorocii și patriarșii și decât toți oamenii izrailteneștii [sic!]. Că când grăiam cu Moisi la Sinaia, atunce el era înspăimat și tot omul izrailtean se sfiia de-a vorbi cu mine. Iară tu, mai vârtos de aceia te spodobeșt, că aceia de pogorârea slavei meale și de foc și de fum se spământară; iară tu, acmu, fața mea vezi și nu te cutremuri, că eu mă smeriiu pentru tine și cu blândeațe ție grăiesc: «Dă-mi să beau!». Că, de-ai ști tu cine iaste carele grăiaște cu tine: «Dă-mi apă!»! Eu sânt acela, carele marea și iezerele le-am împlut de apă și izvoară și râure tremeț pren mijlocul măgurilor de apă, pre toți cari-s în seate! Iară acmu, pentru tine însetoșez cu luarea trupului mieu ca să nu însetoșez tu în veaci! Eu acmu de la tine ceiu apă încetătoare, iară tu, să ai ști darul lui Dumnezău și cine iaste carele-ț grăiaște: «Dă-mi să beau!», tu ai ceare de la el și ț-ară da apă vie, pururea purcezătoare, prealuminată, dulce apă curătoare în viața veacilor!".
> Iară deaca auzi samareanina și foarte se mira de graiurele lui, și cu nepricepere cugeta întru sine și puținel se râse întrăuntrul sufletului, zise: „De unde are acesta apă vie, pentru ce însuși el acmu însetoșază și de la mine, fiind muiare samariteancă, ceare apă să bea? Ce aceasta mă minunează și mă înfricoșază, care-mi grăiaște: «De-ai fi tu știind darul lui Dumnezeu și cine iaste carele grăiaște cu tine». Și de aceasta eu nu mă pricep cine iaste aceasta, ce-l voiu întreba de unde are apă vie!"
> Și zise: „Doamne, nice pociărpală n-ai și puțul iaste adânc! De unde ai apă vie? Au doară tu mai-mare ești de părintele nostru Iacov, carele se lupta cu îngerul și născu 12 patriarși și au săpat acest puț și acela au băut dentr-îns și feciorii lui și dobitoacele și ce apă – mai cinstită de aceasta unde lăcuiaște blagosloveniia părintelui până astăz și pomenirea lui în neamurile de veaci! Și cum tu vei să fii mai-mare de părintele nostru Iacov? Ci nice pocirparlă ai, nice mâșcoiu, nice slugă de cale, nice argint ca să lăcuiești în uspătărie, ce șezi lângă puț setos și de la mine, samareanină, cei să beai? Și aceasta mă minunează cum poț fi tu mai-mare de părintele nostru, Iacov?".
> Răspunse Domnul samareaninei: „Creade-mă, muiare, că eu-s mai-mare de Iacov; acela au înșelat pre Isav, iară eu pre diavolul, ca să te izbăvesc de înșelăciunea lui; acela pre mâșcoiu veni în Eghipet, de văzu pre Iosif, iară eu – spre nuor iușor, ca să gonesc acolo nevedearea întunearecului; acela au săpat acest puț, iară eu de sus slobozesc ploaie; el numai una Samariia și Siharul adapă, iară eu toată lumea; acela e părinte a 12 feciori, iară eu sânt făcătoriu a toată lumea și Samariei și lui Iacov și nu acestuia numai, ce și lui Avraam și lui Isaac și lui Iacov și lui Adam și tocma ție însăți. De mă și arăt înaintea ta în vedearea proastă, că pentru Adam am meserit și pentru Avraam și Isaac și Iacov, părintele tău, am pogorât pre pământ, ca să îmbogățesc pre aceștia cu mesărătatea mea! Nu te mira, o, muiare, de vedearea mea cea înspăimată! Deși port chip de rob, dară împărat sânt a toț împărații deși ceiu apă de la tine să beau, ce eu am apă vie, prealuminată pururea curătoare în lume; darea Duhului Sfânt tuturor celor ce cred întru mine. Cu aceasta au mila înțelepciuniei – apă vie, bună darea Duhului Sfânt, carele toate inimile ceale moarte și uscate și stearpe le înviază și sufletul mult roditoriu-l face și-l păzeaște în viața veacilor!". Deaca auzi aceastea muiarea samariteana zise: „Doamne, dă-mi această apă să nu însetoșez nice să mai viiu acicea să mai scoț!"[166]

adevăr se cade să i se închine lui!». Grăi lui muiarea: «Știu că Mesia va veni, carele se grăiaște Hristos! Când va veni acela, va spune noao toate!». Grăi ei Isus: «Eu sânt acela carele grăiaște cu tine!». Atunce veniră ucenicii lui și se mirară căce vorbeaște cu muiarea și nime nu zise: «Ce cauți sau ce grăiești cu ea?». Lăsă-și vasul ei muiarea, alergă în cetate și grăi oamenilor: «Veniți și vedeți om care-mi zise toate câte am făcut! Au doară acela iaste Hristos?». Ieșiră den cetate de mergea cătr-însul. Iară, între aceastea, rugară pre el ucenicii grăind: «Dascale, mănâncă!». Iară el zise lor: «Eu bucate am să mânânc, care voi nu știți!». Iară grăiră ucenicii întru sine: «Au doară i-au adus lui cineva să mănânce?». Grăi Isus lor: «Mâncarea iaste să fac voia celuia ce m-au trimes și să împlu lucrul! Au nu grăiți voi, că încă sânt patru luni și vine seacerea? Iată, grăiesc voao: Rădicați ochii voștri și vedeți holdele că sânt plăvițe, mai de secerat! Și cel ce va secera plată va lua și va aduna rodul în viața veacilor, ca să se bucure cel ce samănă depreună cu cel ce seaceră! Că de aceasta e cuvânt adevărat, că unul iaste cel ce samăn și altul iaste cel ce seaceră. Eu tremeț pre voi să secerați unde nu v-ați ustenit, că alții s-au ustenit și voi ați întrat în usteneala lor!». Iară den cetatea aceaea mulți crezură într-îns pentru cuventele muieriei ce mărturisiia: „Că-mi zise toate câte am făcut!". Iară deaca veniră cătr-însul samarineanii, rugară pre el de-ară ca [sic!] fi la dinșii. Și fu acolo doao zile și mult mai vârtos crezură pentru cuvântul lui, iară muierii grăiia: «Că nice cum pentru beseadele tale n-am crezut, că înșine n-am auzit și știm că acesta iaste adevărat Mântuitoriul lumiei, Hristos!»" (*Idem*, p. 462-467).

În dezvoltarea textului citat al pericopei, urmează o secvență în care se alternează nararea evenimentelor cu intervenții în care se adresează cu explicații teologice dar și de psihologia personajului auditorului (cititorului) textului:

> Acicea puținel oarece trupeaște cugetă muiarea, care grăiaște: „Să nu însetoșez, nice să mai viiu acicea să mai tocesc!". Iară mai vârtos la înțeleagerea sufletească vine, mai vârtos decât Nicodim înțeleaptă, că și puțul lui Iacov

---

[166] *Idem*, p. 471-477.

întru nesosotință-l bagă și de apa cea vie ceare și de-acii nu mai chiamă pre Hristos jidov, ce Domn, de grăi: „Doamne, dă-mi apă vie!". Că în multe chipure se chiamă Duhul Sfânt întru Scriptură, aorea apă și iară foc, după împărțeala lucrăriei sale, căci apa, carea pogoară den nor, în multe chipure lucrează pre pământ, măcară să iaste numai întru o vedeare: face pământul roditoriu, curățeaște, răcoreaște și cu ea Dumnezeu înfrâmțeșază flori în multe chipure, cu albața și cu rușala și cu gălbeneala și altele și, iară, una face dulce, iară alta amară. Așijdere și Duhul Sfânt, în multe chipure lucrează, pre morți-i înviază, tainele preamândriei arată și prorocie dăruiaște, spurcăciunea sufletelor și a trupurelor curățeaște și, iară, ca focul încălzeaște inimi amorțite, luminează înțelesul, arde păcatele, toate bunătățile lucrează. Derept aceasta se chiamă foc și apă. De această apă ceare samareanina Domnului de zice: „Dă-mi această apă, ca să nu mai însetez de acmu, nice să mai viiu acicea a toci de această apă dentr-acest puț, deaca voi lua de latine apă vie!".

Ia căutaț înțelesul muieriei aceștiia, că, mai vârtos decât ovreaii, arată credință și înțeles, că aceia, vărzură seamnele și ciudele lui și auziră și preamândriia lui auziră [sic!], ce nu crezură lui, nice socotiră cuvintele lui ca această muiare bună înțelegătoare. Pentru o voroavă numai cunoscu pre el fiind Domnul. Că încă nu descoperi tainele inimiei ei și zise lui «Domn», ci câte puținel o scoate pre ea la înțelesul cel înalt, ca să-l cunoască pre el că mai-mare iaste de Iacov, pentru ce veade tainele muieriei, că, când grăi muiarea: „Doamne, dă-mi apa aceasta!".

Iară Domnul zise: „Pasă și chiamă pre bărbatul tău și vino încoace!".

Iară ea zise: „N-am bărbat!".

Și grăi Isus ei: „Bine ai zis «N-am bărbat», că cinci bărbaț ai avut și acmu pre carele ai nu ți-e bărbat!"

Aceastea deaca auzi muiarea se miră și, mai vârtos, se temu și începu întru sine a cugeta grăind: „Adevăr mai-mare ești de părintele nostru Iacov, ce mai vârtos și de Iacov și de Moisi pentru ce știe [sic!] ascunsele inimiei meale ca Dumnezeu!".

Și nu socoti a fi dosadă vădirea păcatului, ca jidovii cei necredincioș, ce mai vârtos veni la ceare, să cunoască cine iaste acesta, carele ispiteaște inimile și zgăurele și lucrurele de taină. Ce nu se priceape, cugetând întru sine: „Părinții noștri ziseră să fie Dumnezeu în ceriu, carele știe tainele oamenilor. Iară eu pre acesta-l văz pre pământ ca un om! Ce, să-i voi și zice lui proroc, știu că nu se va mâniia, că cinstit nume e acesta întru oameni!".

Și grăi: „Văz că proroc ești tu!" Ce caută înțelesul muieriei aceștiia, nice acicea, deaca veni, nu stătu, ce socoteaște și se miră. Dară ce zice? „Văz că – proroc, ce mai sus de proroc, pentru ce știe lucruile meale ceale de taină!". Și priimi aceastea întru înțeles, nu de ceale pământești, nice de ale lumiei întreabă, nice de sănătatea trupască, nice de aveare și de bogăție, ce de învățătura creștinătăției întreabă.

Caută ce grăiaște: „Părinții noștri în măgura aceasta se închinară!". Iată, zicea de Avraam că ziseră unii c-au rădicat acolo pre Isaac la jârtvă în măgura Sămorului. Voi grăiț în Ierusalim locul unde cade a se închina!. Oare văzuș câte nălțări socoteaște muiarea și cu amăruntul caută de închinăciunea dumnezăiască, cumu i se cade lui a se închina și în care loc.[167]

Pentru ca să se revină apoi la nararea episodului:

[167] *Idem*, p. 477-478.

Iară deaca văzu Domnul înțelesul și credința ei, nu treace cearerea aceiia, ce către ceale înalte o scoate pre ea, pentru căce i zice lui proroc. Derept acea lucrure înainte-i arată ei și ceale ce vor fi i spune ei înainte. Zise: „Creade-mă, muiare, că va veni vreame cum nice în măgura aceasta, nice în Ierusalim vă veți închina Părintelui. Voi vă închinați căruia nu știț, iară noi ne închinăm căruia știm, că mântuirea den jidovi iaste!". «Mântuirea» zice, că de la jidovi mainte ne-am învățat a lepăda idolii și dumnezeii mincinoși. Sau aceasta, care zice și Sfântul Pavel, că den ovreai iaste Hristos trupeaște, carele Dumnezeu, spre toți cel blagoslovit în veaci – spăsenia cea adevărată, carea ne mântuiaște pre noi de moartea de veaci și de munca satanei și de păcate. Acicea cearcă credința cea dentr-adânc de la muiare, căce credința iaste mumă a toate bunătățile și sol ispravnic mântuirei, că fără de aceasta nimea nu va cunoaște pre Dumnezeu și a ținea direptatea lui, numai cu credința. Derept aceasta zise Domnul: „Creade-mă, muiare, că va veni vreame a venirii meale și arătarea a toată lumea! Atunce voiu arăta putearea și mărirea Dumnezeirei meale, cu Tatăl mieu. Că pretutindinea iaste și toate împle și le cuprinde și ține toată lumea, văzută și nevăzută și întru mâinile lui toate margenile pământului și nice de un loc nu e ținut, ci toate locurile ține. Derept aceasta, în tot locul se cade lui a se închina cu duhul cel adeverit, nice în măgura aceasta, nice în Ierusalim, cumu-ț pare ție, o muiare, a fi Dumnezeu numai într-un loc ținut, ce în tot locul iaste biruirea mea. Cade-se a se închina lui cu duhul direptăției. Și nu unora ovreailor numai și samareanilor iaste Dumnezeu, ce și tuturor limbilor și năroadelor iaste Dumnezeu și de ei va să fie slăvit și închinat, nu întru această măgură și în Ierusalim, ce și prespre toată lumea se vor închina lui adeveriții închinători cu credință și cu duhul![168]

La fel, mica narațiune din parabola fiului risipitor[169] devine motivul unei ample extinderi epice, partea întâia a cazaniei dezvoltând episodul

[168] *Idem*, p. 478-479.

[169] Zise Domnul: „Un om neștine avea doi feciori și zise cel mai tinăr părintelui său: «Părinte, dă-mi partea ce mi să cade de avuțiia ta!». Și împărți lor și nu după zile multe adună tot feciorul cel mai mic și să delungă într-o laturi [sic!] departe și acolo răsipi avuțiia sa viețuind curveaște, iară, deaca pierdu tot, fu foamete tare în laturea aceaea și acela începu a să lipsi și mearse de se lipi unuia de cetățeanii aceii laturi și trimease pre el la satele sale să pască porcii. Și acela poftiia să sature pântecele său de rădăcini ce mânca porcii și nime nu-i da lui. Ce-și veni în fire și zise: «Câți năiemnici la tatăl mieu, de pită se satură, iară eu pieiu de foame! Ce mă voiu scula și mă voi duce către părintele mieu și voiu zice lui: ‚Părinte, greșiiu în ceriu și înaintea ta! Iată, nu sânt destoinic să mă chem fiiul tăi, ce mă fă ca unul dentru năiemnicii tăi!'». Și să sculă, mearse către părintele său și încă el era departe, văzu pre el părintele lui și să milostivi de el și alergă căzu-i pre cerbice și-i sărută pre el. Zise lui fiiul: «Părinte, greșiiu în ceriu și înaintea ta. Iată, nu sânt destoinic să mă chem fiiul tău, ce mă fă unul dentru năiemnicii tăi!». Zise părintele către robii săi: «Scoateți vășmântul cel dentâiu și-l îmbrăcați și dați inelul în mâna lui și călțuni în picioarele lui și aduceți vițelul cel hrănit și jiungheați și mâncaț, veselindu-vă, că fiiul mieu mort era și au învis, pierdut era și să află». Și începură toți a să veseli. Era feciorul lui cel mai mare la satul său și acela mergea și să apropiia către casă și auzi cântece și veselie și chemă pre unul den slugi și întrebă pre el: «Ce sânt aceastea?». El zise lui că: «Fratele tău au venit și ca un sănătosu l-au priimit». Iară el să mânie și nu vrea să între, iară părintele lui ieși de-l rugă pre el. El răspunse, zise părintelui: «Iată, atâția ani lucraiu ție și niciodată

înstrăinării fiului, în timp ce a doua parte pe cel al întoarcerii sale. Fiecare din cele două părți este introdusă de o încercare de a explica resorturile psihologice ale acțiunii personajelor dar și de o punere în pagină din punct de vedere teologic. Astfel, secvența întoarcerii este introdusă de următorul text:

Însuș grăiaște Domnul (la Mathei, la Luca) că multă bucurie iaste în ceriu îngerilor de un păcătos carele se pocăiaște. Iară, să iaste atâta bucurie de unul, iară tu numai ce-ț cugetă și gândeaște, când vor veni mulți, ce bucurie vor face lui Dumnezeu, Părintelui său și îngerilor lui! Cu adevărat că se bucură Dumnezeu de pocaamiia păcătoșilor, iară diavolii plâng! Că, numai atâta ce cugetă păcătosul să se scoale de cădearea păcatului său și să se întoarcă spre pocaanie, atunce aciiaș i se dă ajutoriu de la Dumnezeu ca și acestui fiiu curvariu și se duse însuș Părintele întru timpinarea lui. Încă era departe el, văzu-l și să milostivi de el, aleargă și căzu pre cerbice și sărută pre el. Acicea semnează fără-măsură dragoste a lui Dumnezeu către păcătoșii carii se pocăiesc.[170]

Urmează dezvoltarea epică a momentului:

Ce stătu feciorul cel curvariu înaintea celui Tată milostiv cu umilenie de lacrămi și cu față turburată. Și începu a grăi cu umilenie și cu plângere: „Părintele mieu sfânt după bună dare și făcătoriule după fire, greșiiu în ceriu și înaintea ta; de acmu nu sânt destoinic să mă chem fiiul tău, pentru ce că mâniiaiu a ta de oameni iubire și binele tău înstreinaiu și avuțiia ta rău o pierduiu, lăcuita-m curveaște împreunatu-m-am cu necurații diavolii cu mintea mea și atâta vreame am lucrat lor! Și haina mea, carea mi-au fost dată de la sfințiia ta la sfântul botez, aceasta o spurcaiu și o întinaiu, cu faceri de curvie! Pentru aceasta nu sânt destoinic să mă chem fiiul tău, că mărturisesc spre mine lucrurile meale ceale reale, adunările reale, previrile ceale cu pofte și curviile spre mine zbiară! Rătăcirea mea mă arată, că nu sânt destoinic să mă chiem fiiul tău, că însumi pre mine mă vădesc, nu ceiu judecată și mărturii, că aceasta port întru minte și svatul mieu mărturiseaște pre mine! Iară eu, amărâtul de mine, ca un neascultătoriu stau înaintea ta gol și rușinat și acmu aceastea mă muncesc și hainele spurcate rușinează-mă! Cu aceaea nu sânt destoinic să mă chiem fiiul tău, ce mă fă ca pre unul dentru năiemnicii tăi, priimeaște-mă pre carele mă căiesc, Tată Sfânt, și nu mă goni dentru curtea ta, că am văzut a ta nerăutate și blândeațe, că mult pot la tine, lacrămile meale și suspinarea mea! Pentru aceasta am venit la sfințiia ta, ca să mă priimești întru dragostea dentru întâiu și să mă rădici spre închipuirea cinstei ceii dentâiu! Du-mă, pre carele sânt striin, înlăuntrul curției tale și mă satură, flămândul de mine, de dulce și de bogată masa ta!". Aceasea graiure auzi. Părintele și foarte se milostivi și-l milui și tinde cu milă mâinile sale și-l cuprinde pre el, nu se scârbeaște de

poruncile tale nu trecuiu și mie nici un ied nu mi-ai dat ca să mă veselesc cu soții miei, iară când feciorul tău acesta mâncă avuțiia ta cu curvele, el veni și jungheaș vițelul cel hrănit!». Iară părintele lui zise lui: „Fiiule, tu pururea ești cu mine și toate ale meale ale tale sânt! Cade-se a să veseli și a să bucura, că fratele tău acesta mort era și au învis, pierdut era și să află!»" (*Idem*, p. 19-24).

[170] *Idem*, p. 35.

spurcații grumazi ai lui, ce cu dragoste i sărută și nu împută goleciunei lui, ce zice robilor săi ca să-i scoață vășmântul cel dentâiu.[171]

pentru ca, prin intervenția autorului, să urmeze un adevărat dialog cu cititorii sau auditorii predicii, pornind de la interpretarea preluată din Ioan Gură de Aur, dar și cu sublinierea în plus a psihologiei personajelor:

Dară cine sânt robii lui? Aiave că sânt preuții, carii slujesc lui la oltariu și carii îmblă întru poruncile lui pururea! Acestora zice să aducă vășmântul carele e țăsut cu lucrarea Duhului Sfânt! Aceaea iaste pre cel chemat a-l boteza și cu lumina poruncilor Evangheliei a-l lumina. Iară pre cel păcătos a-l noi cu pocaanie și cu ispovedanie și cu cuminecătura trupului și a sângelui Domnului. Că botezul iaste vășmântul cel dentâiu, în vedeare de lumină sufletului și trupului nostru. Iară păcătosului, după vrăciuirea pocaaniei priimirea a preacuratelor taine a lui Hristos și împreunarea care e cu svințiia lui, se socoteaște pentru haina cea dentâiu. Cu vășmânt ca acesta zise premilostivul Părinte să îmbrace pre fiiul curvariu. „Îmbrăcați-l", zise, „pre cesta, carele cu a sa voie s-au dezbrăcat și pre carele satana l-au golit, înfrumșățați [sic!] pre cesta pentru carele lumea am înfrumușățat! Îmbunați feciorul carele e drag fiiul mieu! Că nu rabd pre acesta gol să-l văz, că goleciunea și săráciia aceluia mie mi-e rușine Părintelui, ce-l îmbrăcați în vășmântul dentâiu, că frâmseațea aceluia mie mi-e slavă! Dați-i inel pre mâna lui, sămn tocmit de Duhul Sfânt, că cela ce poartă sămnul mieu înfricoșat va fi dracilor, de departe să va arăta a căruia Tată iaste fecior. Dați și călțuni în picioarele lui, ca să nu afle șarpele, carele zace lângă cale gol călcâiul lui, ce pre acesta fiiul mieu să calce și să zdrobască capul lui și acul lui cel veninos să-l svărâme!. Aceasta se zice de păcat să scape ca de un șarpe veninos și pohta lui să o leapede de la sufletul său și, după vasilisc, prespre înșălăciunea ceștii lumi, tare să calce prespre toată putearea drăcească și să umble pre cale dreaptă întru toate poruncile meale: cu picioarele încălțate ca să nu-l înghimpe spinii fărălegiei și a iubirei de argint; întru spini ca aceștia șărpii se ascund și călcâiul cugetului lui ei-l păzăsc!". „Aduceți și vițelul hrănit, carele nu au purtat jugul păcatelor, că nu au făcut rău și nu s-au aflat înșălăciune întru rostul lui! Pre acesta junghеați, carele nu priceaște celora ce-l duc spre moartea crucei, ce cu voie mearge să moară, cum pre ceia, ce-s se [sic!] jungheați cu păcatul, să-i înviiaze; că acela biruiaște cu moartea și cu viața! Jungheați pre făcătoriul de viață și mâncați pre cela ce nu se svârșaște, că acela întreg în veaci lăcuiaște. Acesta puneți flămândului fiiu al mieu; acesta mort era și au învis, perit era și se află întru viața de vecie". Ascultați aceasta, o iubitorilor de păcate, că până când întru păcate viețuiți, atunce muriți cu sufletele voastre, cu moartea cea de vecie și periți împreună cu sufletul și vă aruncați voi înșivă întru groapa gheenei și de moarte ca aceasta foarte vă teameați și degrabă fugiți de la ea cu pocaaniia dreaptă, de la satana către Dumnezeu, dentru întunearec către lumină, atunce iară veț înviia cu viiața de vecie și vă veț afla întru împărățiia ceriului. Așijderea și voi, carii stați lângă altariu slujind Domnului, înțeleageți veseliia sufletească, că se cade voao să vă bucurați de venirea păcătosului, carele s-au pocăit. Întru venirea fiiului curvariu începură a să veseli toți, Dumnezeu

[171] *Idem*, p. 35-37.

şi îngerii lui şi preuţii cu ei şi veselie ca aceasta înlăuntrul beseareciei era, făcutu-s-au bucurie mare, strane de sfinţi şi cântări ale îngerilor dumnezeieşti, înălţa-se pre mai sus de ceriuri.[172]

Apariţia fiului bun, refuzul său de a intra în casă şi dialogul cu tatăl său oferă un generos material pentru o nouă secvenţă epică, în care, din nou, înţelegerea psihologică a personajelor, devenite, şi de data aceasta, eroii unei naraţiuni, se arată a fi foarte importantă, solicitând uneori intervenţia moralizatoare a povestitorului:

Iară fiind aceasta el, veni feciorul lui cel mai mare, carele era la satul său şi, când se apropiia, încă departe auzi cântări şi danţure, atunce chemă pre unul dintru feciori şi întrebă pre el: „Ce sânt aceastea ce eu auzu întru casa Părintelui mieu, glasure de minunată bucurie, prorocul David în ceatere loveaşte şi cântă: «Gustaţi şi vedeţi că e bun Domnul» şi iară altul dentru sfinţi grăiaşte: «Paştile noastre, Hristos, pentru noi jungheat fu» şi aceasta mă minunează, eu aicea nu am fost şi nu ştiu cine avuţiia mea împarte fără de mine!". Zise lui feciorul: „Frate-tău au venit şi părintele tău i-au jungheat viţelul cel hrănit şi se bucură acmu că sănătos l-au priimit!". El, aceasta deaca auzi, mânia-se şi nu vrea să între înlăuntru în casă. O, direptule, ce faci? Întru deşărt pre fratele tău te mânii şi te arăţi rob pizmei, unde se cădea ţie să te veseleşti, iară tu eşti plin de grije! Pentru ce nu te închipuieşti fericitului Pavel, că el singur vrea să fie despărţit de Hristos şi anathema pentru fraţii săi! Dară tu, pentru ce afară din casă stai, îngrijat, plin de mânie? Întră că Părintele tău te cheamă! El nu vrea să între. Iară Părintele lui ieşi singur, rugă pre el să între să se bucure. O, adâncul judecăţilor tale şi a darurilor celor multe, împăratule al sfinţilor şi cine va putea spune a ta iubire de oameni sau să poată socoti adâncul milostei tale, neajunsă preamândrie, că neîmputată bogăţie a dulceţiei tale arăţi, că şi pre păcătosul miluit-ai şi pre direptu-l ieşiş şi-l îmblânziş; pre cela ce zăcea îl rădicaş şi pre cela ce sta nu-l lăsaş să cază; pre measerul îmbogăţiş şi pre bogatul de meserătate-l izbăviş; amândurora le-ai dat ajutoriul mânilor sfinţiei tale, că singur Părintele ieşi şi ruga pre el să între. Iară el răspunse, zise cătră Părintele său: „Iată câţi ani lucraiu ţie, şi niceodată poruncile tale călcaiu, şi mie nice un ied nu mi-ai dat ca să mă fiu veselit cu soţii miei! Ce pentru ce eu ca un osândit la tine arătu-mă, că eu umblu în piei de capră oscârbit, nici puţinel nu am veseliia ceştii lumi, ce e în puţinea vreme, ce pururea mă ascunzu în pustii şi măguri, întru vârtoape şi întru propăsteniile pământului obidit şi gonit întru acest veac, lăcuiesc întru goleciune, întru foame şi seate, toată fierbinteala zilei purtaiu! Ce mie nici un ied nu mi-ai dat, puţinel ceva întru lume să mă bucur, ce toate ai luat ceale dulci de la mine! Iară când veni acesta, feciorul tău, carele avuţiia ta au mâncat cu curvele, aciiaş jungheaş lui viţelul hrănit, însă nu-i opriş întâiu cu urgie, cum se cădea, pre cela ce greşaşte a-l învăţa, nu ai întors faţa ta despre el, ce aciia şi-l priimiş şi întru văşmântul dentâiu-l îmbrăcaş şi beseareca-i deşchiseşi lui şi masa gătiş şi viţelul jungheaş şi vinul puseş şi la veselie mulţi chemaş şi minunată bucurie în ceriu şi pre pământ împreunaş! Atâtea daruri dăruiş celuia ce au răsipit avuţiia ta şi celuia ce au pierdut rodirea cea bună, iară mie nici un ied mic nu mi-ai dat!". Răspunse lui părintele: „Fiiul mieu, tu pururea cu mine eşti, şi niciodată de mine nu te-ai despărţit, tu strigi în toate zile cu îndrăznire cătră mine: «Tatăl nostru ce eşti în ceriure», iară acesta au venit osândit şi cu faţa ruşinată şi cu capul său în pământ bătea şi lacrămi multe dentr-ochi vărsând, picioarele mie spălând şi cu plângere de lacrămi grăiaşte: «Părinte, greşiiu în ceriu şi înaintea ta! Nu sânt destoinic să mă chem fiiul tău!» Aceasta ce auziiu de la fiiul mieu cel mai mic şi mă umiliiu şi mă milostiviiu de el! Şi, ce veri, au doară nu mi-e a milui pre fiiul mieu, pre carele am născut întru scăldătura botezului? Pentru aceasta şi viţelul hrănit am jiungheat lui, că sănătos am priimit pre el. Iară tu, drag fiiul mieu, niceodată nu te-ai despărţit de mine, ce pururea eşti cu mine şi toate ale meale ale tale sânt! Pentru tine şi pentru acela tot binele am gătit, văzutele ceştii lumi şi nevăzutele, pentru tine înfrâmşăţaiu cu frâmseaţe ceastă lume văzută. Soarele şi luna sânt robul tău, stealele ţie slujesc, cu purtarea strălucirei de lumină veselesc ochii tăi şi toată frâmseaţea văzută arată lor cătră socotinţă, ceriulu e voao acoperemânt şi pământul – masă, ploaia şi văzduhul iaste hrănitoriul vostru, marea şi pământul iaste dătătoriu de dajde; voao, pământul den rodurile sale vă dă a zeacea, iară marea dentru adâncul său dajde-ţi aduce ţie şi toată lumea lucră; vânturile şi izvoarăle ţie slujesc şi toate câte-s ale meale ale tale sânt! Al tău e viţelul a ta e jârtva, îngerii ai tăi soţi sânt, patriarşii, prorocii, apostolii şi măcenicii ai tăi cetaşi sânt; lumea stătătoare şi carea să fie ale tale toate-s înţeleapte şi văzute ale tale sânt! Înviiarea şi fără-moartea şi împărăţiia ceriului a ta iaste! Spune-mi, fiiul mieu, întru ce eu pre tine te-am obidit? Au doară a ta avuţie am luat şi celuia o am dat sau de pre tine haina am dezbrăcat şi pre cela am îmbrăcat? Au nu dentru avuţiia mea am dat lui? Au doară nu-s Părinte aceluia ca şi ţie? Că pre tine cinstesc pentru lucrure bune, că niceodată voia mea şi porunca mea nu ai călcat, iară pre cela iubesc pentru pocaania adeverită! Iară a ne bucura şi a ne veseli noao ni să cade, că fratele acesta mort era şi învise, perit era şi se află! Cine veade mortul înviiat şi nu se bucură şi când află ce e perit şi nu se veseleaşte? Însă se veseleaşte şi soţii săi cheamă să se veselească şi să se bucure! Pentru aceasta, rogu-te, fiiul mieu, vino şi tu acmu a te bucura şi a te veseli, cu îngerii miei şi cuprinde cu mâinile tale pre fratele tău şi cântă cu David cel glas: «Fericiţi – ceia cărora s-au lăsat fărălegile şi păcate multe»"! Zise lui feciorul cel mai mare: „Mulţemesc Tată sfânt şi direpţ că e neajuns adâncul milostei tale, că pre cei direpţi iubeşti şi pre păcătoş miluieşti şi şi pre toţ cu blândeaţe-i chiemi cătră spăsenie pentru făgăduinţa a dulci daruri ale tale, care zac în ceriu! Slavă milostei şi vrerei tale, că pre păcătoş petreci dentru moarte cătră viaţa de vecie şi dentru întunearec cătră lumină, întru împărăţia sa a ceriului, carea fie a o nemeri noao tuturor cu bună darea Domnului nostru Isus Hristos!"[173]

Chiar dacă este o traducere, prin *Evangheliei învăţătoare* avem primele exerciţii de beletristică propriu-zisă în literatura română. Numărul dezvoltărilor narative ale unei secvenţe biblice este mult mai mare, putând să fie exemplificate şi cu cazaniile de la dumineca Tomii, de la dumineca lui Lazăr ş.a.m.d.

---

[172] *Idem*, p. 37-39.

[173] *Idem*, p. 40-44.

Contemporană cu un text original, precum e *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche, dar și cu câteva remarcabile traduceri, printre care trebuie să amintim neapărat *Varlaam și Ioasaf*, *Istoriile* lui Herodot și *Cronica universală* a lui Moxa, care și ele, fiecare în felul său, au dezvoltat secvențe narative, *Evanghelia învățătoare* de la Govora aduce o remarcabilă complexitate de mijloace artistice.

Dintre acestea, o semnificativă noutate o aduc secvențele dramatice ample, unice în literatura noastră veche. Astfel, relatarea învierii lui Lazăr și plecarea sa din infernul morții oferă ocazia unor intervenții dialogate ale patriarhilor *Vechiului Testament*:

Întâiu grăi Abel: „Rogu-te, frate Lazare, spune Făcătoriului mieu și Izbăvitoriului către carele mergi, ce hasnă-mi iaste de-acea jârtvă nevinovată, pentru carea fuiu ucis, că atâta vreame cu legăturile morției și cu putrejune lăcuiesc muncit acicea, șezând în umbra morției!".
Și iară, Noe cel dirept și el veni, cu obidă grăiia: „Ce folos mi iaste acmu pentru atâta osteneală a corabiei și de atâta credință a mea, că crezuiu Domnului mieu și porunca aceluia, făcuiu casă de mântuire, tuturor ce viețuia pre fața pământului? Spune ziditoriului: «Mie ce folosu-mi iaste acmu de atâta osteneală de o sută de ani, pentru ce mă ține o casă întunecată și strâmtă – și atâta câtu e în chipul groapei?»".
Auzi aceastea și patriarhul Avraam și zise: „Spune, fătul mieu și de mine făcătoriului mieu: «Ce folosu mi-e de-acesta, căce am dus pre fiiul mieu, unul născut, de jârtvă după porunca lui, iară el nu mă socoti într-atâta ani, ținut de legături și de întunearecul cel neluminat!»"[174].

Combinând narațiunea cu dialogul este și descrierea întâlnirii dintre Hristos și Natahnail și convertirea acestuia:

Că Nathanail mare nădeajde și credință avea de venirea Mesiei și cu bucurie aștepta pre el și în casa sa ședea supt smochin și chipzuia [sic!] întru minte de Hristos: „Au doară acela e Hristos cel așteptat, care auz eu acmu de neşte minuni ca aceastea? Ce aceasta mă minunează, că Hristos Mesia den Vithleem va veni, iară acesta den Nazareth se arată!".
Și într-acea vreame veni către el Filipp, că mainte era soț a lui știut și-i zise lui: „Aflat-am pre Isus, fiiul lui Iosif cel den Nazareth, de carele scrie Moisi în Leage și prorocii!". Și răspunse Nathanail: „Au poate fi ceva bine den Nazareth, pentru ce Hristos den Vithleem va veni!". Și zise lui Filipp: „Vino și vezi! Măcară să e și om în chip, ce mi vârtos de omul, toată preamândria dumnezeiască și a ceriului răspunde. Iară care ziseș: «Den Nazareth oare poate fi ceva bine?». O, Nathanaile, ispitească numai scripturile și prorocii, că nazarinean vor chema pre carele va să fie Mesiia! Iară aceastea graiure să nu turbure inema ta, ce vino și vez însuți un bărbat minunat. Den cuvintele lui veri priceape că Dumnezeu viețuiaște cu dins!" Iară Nathanail auzi aceastea și cu bucurie mearse cu Filipp către Hristos.

[174] *Idem*, p. 247-248.

Și cându-l văzu pre el Isus viind către sine și zise: „Iată adevărat izrailteanin, carele cu mintea și cu cugetul veade pre Dumnezeu și nu iaste vicleșug întru el!".
Răspunse Nathanail: „Cum mă știi ce sânt eu, unul ca acela, că eu întru mine aceasta destoinicie nu văz!"
Răspunse lui Domnul: Întrutot știutoriu și zise: „Mai denainte de ce te chema Filipp, te-am văzut supt smochin socotind și cugetând de venirea mea și cum cu jeluire, cu bucurie vruseș să vezi fața mea. Derept aceasta mai fericit ești de patriarșii și prorocii, că te-ai vrednicit a vedea împleárea duhului prorocesc și nădeajdea a toți izrailteanii".
Și când auzi Nathanail cuvinte ca acealea, se miră de preaînțelepciunea lui și se spământă cum știe taina și cugetarea inemii lui și aciiș crezu că acela e Mesiia cel așteptat și cu bucuros suflet strigă și zise: „Învățătoriule, tu ești Fiiul lui Dumnezeu! Tu ești împăratul izrailtenesc pentru ce cugetarea cea ascunsă a inemiei meale știi deplin ca Dumnezeu; derept aceasta ești Fiiu aceluia și acest dar bun ai de la Dumnezeu și ești harnic să împărățești întru izrailteani, că am auzit den proroci de împărăția ta că vei veni să împărățești întru izrailteani!".
Și-i răspunse lui Domnul și zise: „Pentru ce ziș ție că am văzut cugetarea ta aceasta de mine, fiind supt smochin, ce, să vei creade așa cum fu cugetarea ta de mine, atunce mai mari de aceastea veri vedea. Adevăr, adevăr grăiesc voao, că de acmu veți vedea ceriul deșchis și îngerii lui Dumnezeu pogorând și suind spre Fiiul Omenesc!"[175]

Dialogul este folosit, printre alte momente, și în secvența coborârii lui Iisus în iad, când are loc o confruntare a Mântuitorului cu diavolul:

Atunce Domnul zise către diavolul: „Pentru ce m-ai adus acicea, rușinate, nedireptatea cea de demult și lucrul mâinilor meale l-ai robit cu înșelăciuni?". Iară el, duhul hiclean, se întriia [sic!] – de răspunse: „Pentru Adam!". Și aducea zapisul lui și grăiia: „Acesta au ascultat svatul mieu, derept acea am ținut pre el acicea!".
Și, iară, zise Domnul: „Patriarșii și prorocii ce-au făcut de i-ai ținut pre ei acicea, că Avraam și Moisi – capetele prorocilor și a patriarșilor? Ce și aceștia nu fură fără păcate?". De carii îndrăzniia a răspunde că: „Avraam mainte de conoaștere închinătoriu la idoli fu, iară Moisi mainte de chiemare, fu ucigaș de oameni, pentr-acea-i aduș pre ei în temnița mea!".
Iară Dumnezeu – judecătoriul cel dirept și direptatea sa cea den veci – neschimbată, derept acea tocma nice dracilor nu feace silă, ce cu minunata socotință slobozi pre Adam și cu feciorii lui și pre diavolul birui cu judecată și cu dereptate.
Și grăi hicleanului: „Ascultatu-te-au Adam și ai ținut pre el întru inima ta! Ascultatu-te-au omeniia cea schimbată! Dară trupul mieu și sufletul cel fără păcate, ce rău au făcut și pentru ce-i era adusă în temnița ta? Că acel suflet al lui Adam dator era ție și pre direptate ai ținut zapisul lui!
Dară mie-m mărturisesc toate scripturile și prorocii că n-am greșit, nice am fost ție datoriu ceva. Și cum sânt Fiiul lui Dumnezeu mărturisește-mi mai sus

[175] *Idem*, p. 136-138.

de ceriu glasul Părintelui şi tu auziiai, ruşinate drace, şi iară însuți mărturisiiai
grăind: «Ştimu-te cine eşti tu, sfântul lui Dumnezeu!». Dară tu pentru ce gustaş
de svântul şi dereptul şi pentru ce m-ai osândit, cu judecată nedireaptă?".
Aceasta auzi diavolul şi începu a tremura cu frică şi fără de glas legat, nu putea
răspunde împrotiva adevărului cela ce-i de pururea.
Atunce răspunse Domnul: „Eu te osândesc cu direptate şi te biruiesc, şarpe
hiclean, iară s-ai îndrăznit a te atinge de mine, cel dirept şi fără păcate şi
nemică al tău având întru mine şi cu nedereptate mă aduseş acicea pre
făcătoriul tuturor, iată, şi lucrul mâinilor meale fără vină cu nedireptate l-ai
adus acicea în temnița ta şi cu înşelăciune ai furat chipul mieu întru Adam.
Derept acea eu mă smeriiu dentru mărirea mea şi veniiu tocma până la
margenile pământului să caut pre cel perit şi chipul mieu cel căzut să-l
înviez!".
Şi aciiş Domnul luo sufletele dereptilor şi grăi celor den legături: „Ieşiți şi cei
de-ntunearec arătați-vă, că răsări spre voi lumina Dumnezeirei meale!"[176]

Toate acestea sunt anticipări ale genului dramatic cum nu întâlnim în alte texte româneşti din secolul al XVI-lea şi, în general, în puține texte ale literaturii noastre vechi. Dar, sub raportul istoriei genului dramatic în literatura noastră, cu o deosebită importanță se arată un text intercalat în *Învățătură întru sfânta şi marea veneri, când pun pânza în groapă, foarte cu omilință şi cu frâmseațe*, unde, în cadrul părții întâia: *De întruparea lui Hristos şi de meserătatea lui cea de apoi şi de umilința şi de plângerea pururei featei Maria, maicei lui* se află individualizată cu un titlu separat *Plângerea preacinstitei feate Mariei, Maicei Domnului*[177].

Singurul evanghelist care notează prezența Fecioarei Maria la picioarele crucii în momentul patimilor lui Iisus Christos este Ioan, şi acesta marcând faptul într-un pasaj extrem de concis: „Stăteau înaintea crucii lui Iisus Mama Sa, şi sora Mamei Sale, Maria lui Cleopa şi Maria Magdalena"[178]. Prea dens din punctul de vedere al semnificației, dar şi al emoției, pasajul în cauză a atras încă de la începutul literaturii creştine atenția sfinților părinți, dar a provocat, în acelaşi timp – mai ales în Răsărit – o bogată literatură apocrifă, nu îndeajuns studiată din acest punct de vedere.

În privința receptării acestui pasaj al *Evangheliei lui Ioan*, Apusul şi Răsăritul prezintă de la început două atitudini complet diferite. Văzută în Occident[179] ca o co-mântuitoare a umanității alături de fiul său, prezența mamei este una austeră şi rezolută, conştientă de actul mântuirii, la care este

[176] *Idem*, p. 361-363.
[177] *Idem*, p. 242-348.
[178] *Noul Testament*, Ioan, XIX, 25-26.
[179] Citatele din patrologia occidentală sunt preluate în cea mai mare parte din Sandro Sticca, *Il Planctus Mariae nella tradizione drammatica del medioevo. Arte & Spiritualità*, Dowling Scholarz Reprint Series, 2000.

părtaşă alături de Iisus, şi aparent indiferentă la suferințele fizice ale fiului, aşa cum, încă din secolul al IV-lea, a formulat Sfântul Ambrozie[180] şi, pe urma lui, o serie de cărturari medievali occidentali, precum Ricardo de San Vitore, care intuieşte mai mult *gaudium* decât *dolorem* în prezența Fecioarei la picioarele crucii, sau Alanus de Insulis, care subliniază fermitatea cu care Fecioara trece peste suferința fiului, întărită fiind de coerența rolului său cu al lui Iisus[181], fapt afirmat şi de Roschinus, care spune explicit: „beata Virgo, igitur singulari suo consensu ad opus redemptionsi gentis humani directe et indirecte cooperata est"[182], iar Junniperus P. Carol susține şi el că Maria a participat „scienter et volenter" la salvarea umanității „per positivum et deliberatum actum voluntatiis, obedientiae et submissionis erga voluntatem divina"[183]. Imaginea nu este străină nici Bisericii Răsăritene, călugărul bizantin Ioan Geometrul afirmând înaintea apusenilor că Fecioara este o a doua mijlocitoare pe lângă Fiul său, primul mijlocitor.

În totală opoziție cu imaginea austeră a Fecioarei în fața suferințelor Fiului susținută de patristica şi exegetica medievală apuseană, Răsăritul ne relevă o imagine mult mai dramatică şi emoțională susținută de o întreagă literatură. Încă din secolul al III-lea Orientul relevă instinctele materne şi lacrimile Mariei, ajungând în secolele al XI-lea şi al XII-lea la o prezentare dramatică a momentului de pe dealul Calvarului, în care, dihotomic, Născătoare de Dumnezeu, dar şi mamă, fără a renunța la calitatea de mijlocitoare a salvării ființei umane, trăsătură prin care ea îşi asumă rolul de Theotokos, este pusă în evidență partea umană a unei ființe care şi-a pierdut o persoană iubită, dar, mai ales, sentimentele de durere ale mamei.

Prima mărturie în această direcție o avem din scrierile lui Origene, care interpretează în sensul metaforic, al suferinței, afirmația făcută de bătrânul Simion în fața Mariei: „Şi însăşi inima ta va fi străpunsă de sabie", susținând participarea Fecioarei la suferința Fiului.

Cu o jumătate de veac după Origene este redactată tot în lumea Răsăritului evanghelia apocrifă cunoscută sub numele *Acta Pilati II*, care

[180] „Fugientivus apostolis ante cruce stabat et piis spectabat oculis fili vulnera, qui expectabat non pignoris mortem, sed mundi salutem", Epistola LXIII către biserica din Vercelli, în *Patrologia Latina*, XVI, col. 1271; „Stabat ante crucem mate ret fugientibus viris, stabat intreprida... Stabat non degeneri spectaculo, que non metuebat pretemporem. Pendebat in cruce Filius, Maater se persecutoribus offerebat", *De Institutione Viginis*, în *idem*, XVI, col. 333. „Stabat sancta Maria juxta crucem Filii et spectabat Virgo sui unigeniti passionem. Stantem illa lego, flentem non lego" *De Obitu Valentiniani Consolatio*, în *idem*, col. 1431.
[181] S. Sticca, *op. cit.*, p. 29.
[182] *Idem*, p. 30.
[183] *Idem*, p. 30.

dezvoltă pasajul din Evanghelia lui Ioan. Stând la picioarele crucii, ea exclamă: „Fiul meu, fiul meu, ce rău ai făcut pentru a fi dus la răstignire?", iar mai apoi: „O voi, oameni, faceți-mi loc să pot îmbrățișa gâtul mielului meu, faceți-mi loc să pot plânge pe iubitul meu fiu, mielul inimii mele. O, vai mie! O, vai mie! O, iubitul meu fiu, lumină a ochilor mei, împărat al lumii! O, vai mie! O, vai mie! Cum pot îndura să te privesc atârnat pe cruce?" etc.[184]

Dar primul capabil să întrevadă întregul dramatism al momentului a fost Sfântul Efrem Sirul (circa 305-373), care a compus *Lacrimile sau plângerea prealuminatei Fecioarei Maria despre martiriul Domnului*. Textul constituie „un angosciante riflesso dell irreversible e tormentato dramma finale del Figlio"[185]: „Iată sabia, iată rana, fiul meu și Dumnezeul meu! Moartea ta mi-a străbătut inima; sfârtecate sunt pântecele mele, lumina mea s-a întunecat, pieptul meu într-adevăr a fost străbătut de sabie!". Textul, de o cutremurătoare emoție, a marcat, ca întreaga operă a lui Efrem Sirul, în aceeași măsură, gândirea teologică a Răsăritului și literatura acestuia.

Un continuator al său în literatura siriacă, dar cu un profund ecou în tot spațiul bizantin, a fost Iacob din Sarug, care a compus un text cu înalte calități poetice pe același motiv al plângerii Fecioarei. Dar, în mod special trebuie menționat numele lui Roman Melodul (490-560), autor al unuia din cele mai vechi *Staurotheotokia* – „Cântece ale Născătoarei de Dumnezeu la picioarele crucii", pătruns în liturghia ortodoxă și cântat în Vinerea Mare, scenă dramatică și lirică în același timp, în care Fiul, aflat pe cruce, comunică dialogat cu Mama, aflată la picioarele crucii.

După unii cercetători, condacele slujbei din Săptămâna Patimilor ale lui Roman Melodul sunt sursa unei drame religioase bizantine din secolul al XII-lea, publicată la începutul veacului al XX-lea de Spiridon Lambros[186], numită *Passione Palatina* (face parte din colecția de manuscrise palatine ale Bibliotecii Apostolice Vaticana) sau *The Cyprus passio* (după o mai recentă ediție, care o numește așa după identificarea locului unde a fost compusă și jucată), textul preluând pasaje și din textele apocrife *Acta Pilati* și *Evanghelia lui Nicodim*, care relatează suferința Fecioarei în momentul răstignirii.

Sub titlul de omilie, dar fiind evident un text cu intenții și cu virtuți artistice, este *Omilia a VIII-a* a lui Gheorghe din Nicomedia (a doua jumătate a secolului al IX-lea), cunoscută îndeobște sub numele *În Sfânta Maria stând în fața crucii*[187] și textul lui Simion Metafrastul *Cuvântare în*

[184] *Idem*, p. 47.
[185] *Idem*, p. 49.
[186] *Idem*, p. 57.
[187] *Patrologia Graeca*, vol. C, col. 1462.

întristata suferință a Născătoarei de Dumnezeu în fața corpului Fiului său[188].

O interpretare mult mai dramatică a spiritualității Orientului ne-o prezintă literatura; ca și icoanele bizantine încearcă să surprindă, dincolo de hieratismul artei răsăritene, această atitudine complexă a Fecioarei.

Dacă teologia medievală apuseană este univocă în interpretarea momentului, subliniind doar atitudinea de co-mântuitoare a Fecioarei, nici iconografia occidentală de până la Renaștere nu e mai generoasă: fața Mariei este întotdeauna austeră, calmă și senină. Indiferent că a fost o dezvoltare spontană a unui spirit popular, emoționat de înțelegerea reacției materne în fața suferințelor, fie că este vorba de o influență bizantină exercitată sau prin sudul Italiei și Sicilia sau prin contacte de alt fel (se știe că împăratul Otto I a fost căsătorit cu o prințesă bizantină, care a venit cu o întreagă suită de cărturari, unii din ei influențând gândirea filosofică a Occidentului), literatura profană abundă în texte compuse, la început în latină, apoi în limbile „vulgare", pe tema plângerii Maicii Domnului. De la autori anonimi, până la poeți care au avut conștiința personalității și valorii operelor lor, precum Iacopone da Todi, sau celebrul *Stabat mater*, începând cu a doua jumătate a secolului al XI-lea și, mai ales din cel de al XII-lea, Occidentul începe să acorde, mai ales în spațiul laic, o importanță tot mai mare aspectului uman al Fecioarei.

Tot în Occident întâlnim, în special în mediul urban, o întreagă serie de mistere medievale ca și o impresionantă serie de picturi sau sculpturi, ca să nu mai vorbim de numărul mare de compoziții muzicale dedicate celor două subiecte (în treacăt amintim doar în virtutea iubirii noastre pentru muzică *Pasiunile* sau *Stabat Mater*, devenite genuri vocal-simfonice bine definite datorate lui H. Schütz, J. S. Bach, C. Ph. Telemann, Palestrina, A. Vivaldi, G. B. Pergolesi etc.).

Planctus este un gen literar, dramatic și muzical (sincretismul marcându-i toată existența) mult răspândit în Evul Mediu, compus fie în latină, fie în limbile naționale, din secolul al IX-lea manifestându-se mai multe subspecii: a) bocetul cântat de femei în limbile naționale, b) cântece pentru regi sau personaje importante, c) plângeri ale exilaților (în special în limba germană), d) ficțional, ca distinct de viața reală, pe teme biblice sau clasice, e) plângerea de factură dramatică sau semidramatică a Fecioarei și f) *complains d'amour*, temă predilectă a poeziei trubadurești[189].

Literatura occidentală a Evului Mediu prezintă o dublă atitudine față de imaginea Fecioarei la picioarele crucii: una ascetică, formală și austeră,

[188] *Idem*, vol. CXIV, col. 209-218.
[189] *The New Grove. Dictionary of Music and Musicians.* Second edition, vol. 14, London-New York, 1996, p. 847.

care este coerentă cu imaginea, sugerată de dogmă, a Mamei conştiente de valoarea mântuitoare a coparticipării sale la întregul act al existenţei, morţii şi învierii Fiului, o alta, prin care ea se consideră a fi o parte a acestei mântuiri universale, fără să renunţe a arăta durerile pe care le simte ca mamă, asistând la suferinţa trupească şi la umilirea fiului ei; în prima, ea este doar o intermediară a trecerii Fiului pe pământ, în a doua, fără a renunţa la rolul său de intermediar spre lumea terestră a Divinităţii, îşi dovedeşte latura umană, de mamă suferind în faţa chinurilor fizice ale fiului său.

Se pare că *Planctus Mariae* a ajuns în cultura occidentală în urma contactului cu Biserica Răsăriteană; în lumea orientului creştin producându-se convertirea tragediei „păgâne" greceşti în pasiunile religioase, unii cercetători au găsit asemănări surprinzătoare între plângerea Hecubei şi cea a Fecioarei, mergând până la a sugera o dezvoltare religioasă a tragediei lui Euripide.

Naşterea lui Christos şi masacrarea copiilor a impresionat imaginarul religios, generând texte şi în folclorul nostru nu numai la nivelul colindelor de Crăciun, ci şi la cel al genului dramatic. De numeroaselor colinde de Crăciun, ci şi la cel al genului dramatic. De exemplu, *Irozii*, text întâlnit mai ales în Transilvania şi care este, foarte probabil, o influenţă a folclorului orăşenesc săsesc (german), oferă o asemenea ilustrare a faptului că subiectul biblic a germinat o operă artistică (folclorică) cu dezvoltare dramatică.

Dacă moartea şi învierea lui Isus Christos a fost o sursă generoasă în literatura şi muzica occidentală, în literatura veche din răsăritul Europei dezvoltarea artistică a momentului se întâlneşte mai rar. La nivelul genului liric, din bogatul folclor dedicat Fecioarei (focalizat în special în jurul marii sărbători a Adormirii Macii Domnului, dar şi a celei legate de Naşterea Sfintei Maria), menţionăm:

> Umblă Maica tot plângând,
> Tot plângând şi întrebând:
> N-aţi văzut pre Fiul sfânt,
> Domn în cer şi pre pământ?[190]

întrebându-ne dacă nu avem aici şi o contaminare cu motivul mamei din *Mioriţa*.

La noi, în poezia cultă, Bogdan Petriceicu Hasdeu în *Mater dolorosa*, Ion Pilat în *Povestea Maicii Domnului* şi *Jalea*, Vasile Voiculescu în *Pe cruce*, *Stă Maica Domnului*, *Via dolorosa* şi, mai nou, Ana Blandiana, Ion Alexandru, Ion Brad au revenit asupra acestei teme. Răspândirea acesteia în literatura modernă ar putea să fie subiectul unei cercetări aparte. Constatăm

---

[190] *Poezia creştină românească*, Antologie şi cuvânt înainte de Mircea Ciobanu, Bucureşti, Editura Casa Şcoalelor, 1994, p. 12.

doar că în literatură subiectul a fost mai puţin cercetat, lucru explicabil şi prin reţinerea care s-a manifestat atâtea decenii pentru subiectele religioase.

Planctus (sau *lamentatio*) *Mariae*[191] apare în literatura medievală occidentală fie ca text independent, fie ca secţiune a unei pasiuni, ilustrând la cel mai înalt nivel gândirea mariologică, conform căreia Fecioara ocupă un loc special în universul religios creştin. În situaţia reactualizării prin cultul bisericesc a momentului plin de dramatism al răstignirii, prezenţa Fecioarei la picioarele crucii nu putea decât să actualizeze dimensiunile lirico-dramatice ale ei ca personaj al unei drame general umane dar şi universale.

Continuatoare a unei lungi evoluţii istorice, *Plângerea Maicii Domnului* a ajuns la sfârşitul Evului Mediu să atingă o complexitate literară din care, ulterior, s-au dezvoltat direcţii şi genuri literare şi muzicale diverse. Lirismul plângerii este dublat de dramatismul situaţiei. Din punct de vedere literar sunt întrunite cele trei condiţii ale textului dramatic: acţiune, personaje conturate psihologic şi dialog.

Cazaniile coresiene (*Tâlcul evangheliilor* din 1564 şi *Evanghelia învăţătoare* din 1580-1581 nu cuprind nici o referire la acest moment. Prima incidenţă a textului în spaţiul românesc datează din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Plângerea Fecioarei o întâlnim în literatura română în două variante, ambele tipărite în jurul anilor 1642-1643 în cazanii[192]. Cea mai cunoscută, datorită şi reeditării de mai multe ori a textului[193], este cea care apare în *Carte românească de învăţătură dumenecele preste an şi la praznice împărăteşti şi la svânţi mari [...] tălmăcită din limba slovenească pre limba românească de Varlaam, mitropolitul de ţara Moldovei* (*Cazania lui Varlaam*) tipărită la Iaşi în 1643[194]. Plângerea Fecioarei face parte din

---

[191] Sandro Sticca, *Il Planctus Mariae. Traditione drammaticadel Medio Evo*, 2000. Într-un studiu în care încearcă să găsească un text original şi o filiaţie a acestor texte, Richard Otto (*Der Planctus Mariae*, publicat în „Modern Language Notes", vol. IV, 1989, nr. 4, p. 105-108) pledează pentru recuperarea acestui text ca fiind esenţială pentru înţelegerea teatrului dar şi a liricii medievale.

[192] Pentru moment am limitat investigaţia noastră doar asupra textelor tipărite, într-o fază viitoare a cercetării urmând să investigăm şi manuscrisele, neexcluzând, astfel, existenţa altor variante.

[193] Republicată în *Chiriacodromionul* tipărit la Alba Iulia în 1699, reeditat de mai multe ori în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea, dar şi în trei reeditări moderne (Bucureşti, 1943, Jaques Byck; Chişinău, 1991, Manole Neagoe; Bucureşti, 2011, Dan Zamfirescu şi Daniela Poenaru).

[194] Cu mici modificări, acest text a fost retipărit în *Cazania de la Dealu* (1644), *Chiriacodromionul* de la Bălgrad (Alba-Iulia) în 1699 şi în marea majoritate a *Cazaniilor* (cu excepţia celei a lui Ilie Miniat, tipărită la Bucureşti în 1742) şi a *Chiriacodromioanelor* imprimate până la începutul secolului al XIX-lea, dar şi în trei reeditări moderne.

cazania a 13-a intitulată *La sâmbăta cea mare, învățătură la îngroparea dumnedzăiescului trup a Domnului nostru lui Isus Hristos și iarăși pentru plânsul și tânguirea Precistei Maicei lui Dumnedzău și pentru pogorârea lui Hristos la iad*, aflată între filele 110^{v} și 131^{v}.

Anterioară ca dată este, însă, cea din *Cazania de la Govora*. Însuși titlul cazaniei scoate în evidență pe de o parte importanța pe care Kiril Tranquillion o acordă acestui text, pe de alta aprecierea estetică a lui, prima de altfel, din literatura noastră: *Învățătură întru sfânta și marea veneri, când pun pânza în groapă, foarte cu omilință și frâmseațe*. Înaintea pericopei evanghelice se află o „punere în pagină" a momentului, fiind o veritabilă invocare a emotivității cititorului:

> Care făptură acmu cu mine nu va suspina și carele ochiu cu nevoie nu va vărsa lacrăme, văzând lucrure minunate, care den veaci nu s-au văzut, nice ureachea au auzit întru socotința tainei Dumnezeului tuturor, că acesta, carele ceriul și pământul pune de stă pre nemică, acela însuși bine vru cu trupul să se tinză pre cruce și întru groapă întunecată să se puie, cum auzim astăz întru Evanghelie den Marco зачѧ ѳ.[195]

Partea dentâi: De întruparea lui Hristos și de meserătatea lui cea de apoi și de umilnța și de plângerea pururea featei Mariei, maiciei lui se deschide cu o prezentare psihologică a unuia din eroii dramei care se petrecea, Iosif din Arimatea:

> Minunat iaste Domnezeu [sic!] întru toate lucrurele lui și toate le lucrează după vrearea sa și den cealea ce nu sânt face carele sânt și den ucenicii cei fricoși – inimă netemoasă. Aceasta acmu cum vedem la Iosif și la Nicodim. Că, mainte de-aceastea, când slava lui Hristos să tindea întru toate margenile lumiei și veastea lui ieșiia prespre toată Siriia, atunce ei să ascundea pentru frica jidovască și să rușina să se arate pre ei la arătare că sânt ucenici lui Hristos, iară când fu Domnul mieu întru întunecarea morției și întru ocara cea de-apoi, atunce ei lepădară frica și rușinea și, la arătare, înaintea tuturor, să arătă pre ei că sânt ucenicii lui Hristos și gata întru slujba lui și cu îndrăznire să apropie către Pilat și cer trupul lui și înșiși-l luară de pre cruce, carele alți oameni nu s-ară fi apropiiat, avându-l pre el cap de blăstem, iară acești cinstiți bărbaț nemică de-aceastea nu cugeta, ce fără teamere să tinseră de-acel trup mort, având nădeajde mai vârtos să se sfințească de dânsul.[196]

Și în *Evanghelia învățătoare* din 1642 secvența dramatică este deschisă de discursul lui Iosif din Arimatea, „cu dulce chip sveatnic"[197], care îi solicită lui Pilat trupul lui Christos:

[195] *Evanghelie învățătoare*, p. 336.
[196] *Idem*, p. 338-339.
[197] La Varlaam: „om bogat și denainte de svatul jidovilor".

> Ce, deaca văzu pre dulce dascalul său stând pre cruce și de tot lăsat, atunce foarte se jelui și numai cât lepădă frica și rușinea și cu îndraznire se apropie cătră Pilat, de cerea trupul lui Isus și zice: „O, Pilate den Pont, rogu-te dă-mi trupul dereptului Isus, cel pârât de ovreai și pentru pizma cu judedcată nedireaptă osândit spre moarte și cu rușine pre cruce slobozit în mijlocul tâlharilor și fără milă rănit cu piroanele și cu ascuțita suliță în coaste împunsu!"[198]

Discursul este întrerupt de o „indicație scenică" („Și, deac-au zis, atunce izvoarăle lacrămilor den destul se vărsa pre obrazul lui și abiia se mai opri"), continuând:

> „O, mai-marele domniei Rimului, dă-mi trupul dulcelui învățătoriului mieu, al striinului Isus, carele s-au striinat dentru mărire întru smerenie și întru striinătatea lui pre pământ nu avea unde-ș pleca capul său! Dă-mi trupul smeritului Isus Nazareaneanul, cel scuiepat cu fiiare și cu oțăt adăpat și fără de milă ucis și de toț soții și priiatenii lui lăsat pre cruce și spânzurând gol în piroane ascuțite! Dă-mi trupul cel fără păcate den fată fără bărbat născut, trupul Dumnezeului mieu, lu Emmanoil cel făcătoriu de minuni, carele au îmblat pre mare cu urmele neudate, iară acmu cel de voie mort și spre un lemn de ocară spânzurând, cel direpț pentru cei nedirepți la Golgotha! O, Pilate, dă-mi trupul direptului acestuia, de carele tu însuți mărturisiiai naintea năroadelor grăind: «Curat sânt eu de sângele direptului acestuia!» Dă-mi trupul împăratului izrailteanilor cel cununat cu cunună de spini și de voinicii tăi batjocurit, trupul lui Isus, vraciul cel minunat, carele numai cu un cuvânt dracii-i goneaște și pre morți-i înviia și lumină orbilor le da să vază și den puținteale pâini mărirea acestora înmulțiia și apa în vin schimba frâmseațea acestuia acuma să schimbă și slava pentru pizma cu fără cinste se acoperi!"[199]

În textul muntean intervine și o scurtă secvență dialogată a lui Pilat: („Atunce Pilat i să feace milă și, deaca chiemă sutașul de-l întrebă: «Au murit-au Isus?». Și, deaca știu de la sutașul c-au murit, se miră de-acea moarte de pripă și lui Iosif – trupul lui Isus").

[198] *Evanghelie învățătoare*, p. 340. Prin comparație, în *Cartea românească de învățătură* pasajul corespunzător este mult mai amplu și complex: „Acesta, deaca vădzu despuitoriul și învățătoriul său pre cruce răstignit și de toți părăsit, atunce să obidui și să dusă la Pilat, de grăi, «Dă-mi, Pilate, mortul acela, ocărâtul și urâtul, ce iaste ca un vinovat răstignit și ca un strein părăsit. Dă-mi săracul acesta și răstignitul, c-au avut ucenici și l-au părăsit, de-au fugit. Nemică lucru nu ceiu ce puțină rugămente mă rog! Dă-mi trupul lui Isus cel bătut și fără de milă ucis și șchioupit și cu cunună de de spini încununat, cu oțăt și cu fiiare adăpat și cu cuie pre cruce pătruns. Soseaște-i, domne Pilate, muncile, soseaște-i moartea ce-au luat! Iată, potoli zavistiia jidovilor și să osteni măniia fariseilor și să împlu voia cărtularilor! Dă-mi acel trup fără de păcate a lui Iisus, ce-au umblat pre mare ca pre uscat și vin dintr-apă au făcut și cu puțină pâine pre mulți au săturat! Dă-mi trupul acesta, ce-au făcut orbii cu ochi, ologii cu picioare, dracii din oameni au gonit și morții au învis. Ascultă puțină rugăminte și-mi dă golul acesta, că pentru noi să goli! Dă-mi mortul acesta, că pentru noi muri! Dă-mi necunoscutul acesta, că eu-l cunosc cine iaste»" (p. 113^{v}-114^{v}).
[199] *Idem*, p. 340-341.

Urmează prezentarea îngropării Mântuitorului și „punerea în scenă" a personajelor, care participă la dramă:

Iară el mearse de cumpără pânză curată și-l luo de pre cruce. Veni către însul și Nicodim, alt ucenic ascuns al lui Hristos, de purta mestecătură de smirnă cu unsori balsanovi [sic!], ca la o sută de litre și, deaca-l luo trupul lui Isus de pre cruce, lu înfășură cu pânză curată cu miroseale, după obiceaiul ovreiesc, cum îngrupa pre cei semnaț și-l puseră într-o groapă noao în grădina lui Iosif, care o era tăiat noao în piatră și puseră o piatră mare de o răsturnară spre ușa groapei. Iară acolo era și muieri, Maria Magdalina și alte creștine. Întâiu Preacinstita fata Maria, muma Domnului nostru Isus Hristos fost-au atunce în jale nespusă cu plâns ținută, întru spaimă de suspini aciia vie și cu dureri mumești cuprinsă, rădică-ș către ceriu plângătorii ochii ei și mâinile cu spaimă le tinse spre aceale minunate judecăț a lui Dumnezeu și se miră de mare milosârdie a lui Dumnezeu, carea arătă neamului omenesc și de-atâta facere de bine și dragoste, mulțemire da lui.[200]

Cel mai important moment este, însă, plângerea Fecioarei Maria. Personajul Fecioarei este prezentat în dramatismul său printr-o scurtă secvență narativă:

Iară să întoarse către trupul presvântului Fiiului său unul născut căutând spre ranele lui ceale cu dureare și întru jale de mumă cu inima se dosădiia și cu milă începu a grăi.[201]

Spre deosebire de *Cartea românească de învățătură*, în *Evanghelia învățătoare* nu se sublinează atât de mult suferința umană, de mamă, a Fecioarei, ceea ce ne face să bănuim că mitropolitul Varlaam a adăugat la schema discursului acest autentic bocet, pe care îl va fi auzit în Moldova, al unei mame care își pierde fiul[202]. Tipăritura munteană începe cu dimensiunea general umană și cosmică a morții Mântuitorului, oferind o variantă mult mai amplă decât cea pe care o găsim în tipăritura ieșeană:

„O, Fiiul mieu cel iubit și Dumnezeul mieu cel minunat păzit-au nașterea mea fără dureare mumască, ce acmu sufletul mieu turburat și inimă plângătoare ajunse dureare carea den veaci nu s-au auzit! Ia amente, ceriu, socotează, pămente, graiule [sic!] rostului mieu, ceale de plângere. Iară tu, toată zidirea cea înțeleagătoare acmu suspină cu mine de obidă mare și de moartea cu ocară a Fiiului mieu, unul născut! Suspinați cu jale cu mine cu maica cea duioasă toate maicele fiilor celor întâi născuți, ce aveți numai câte unul născut, că Fiiul mieu muri de voie și lumina cea dulce den ochii miei să stinse acmu! Plângeți cu mine, fata, toate featele Sionului, că soarele luminei ceii dumnezăiești, carele au luminat cu raze zgăul mieu, acmu den ochii miei au apus soarele supt pământ, să lumineaze pre cei de-ntunearec și pre cei ținuți de întunearec și pre cei ținuți în umbra morției. Plângeți cu mine, tinerilor, că frâmseațea voastră se schimbă, și voi bătrâmilor, carii înfluriți cu cărunteațele, cu amar suspinați, că vârtutea voastră au slăbit. Plângeți cu mine, văduolor și săracelor, pre sărăcita de mine că Fiiul mieu și Dumnezeu și ginerele sufletului mieu, iară hrănitoriul vostru, acmu se dă gropiei. Și voi iubitorii preamândriei cu mine suspinați, că dascalul vostru și lumina înțelesului cu morții în groapă se pune"[203].

Pe lângă întreaga umanitate, la această durere a Mariei sunt chemate să participe – la fel ca și în cazul textului lui Varlaam – toate elementele universului:

„O, cerurilor, sânul și porțile voastre deșchideț, iară voi neamure îngerești carele sânteț mai presus de lume, ochii voștri cu plângere spre pământ sloboziț și vedeți pre făcătoriul și împăratul vostru în mijlocul rodului cel păcătos lăsat întru batjocură și rușine mare și de ovreai fără milă ucis. Acela însuși, carele înviiază pre cei uciși în păcate, acesta acmu se goleaște de voie și într-o groapă întunecată se pune. Carele se îmbracă cu lumina ca și cu o cămeașe și viețuiaște în lumina cea neapropiiată și cu cunună de spini se cunună, acesta carele cunună capetele împăraților pămentești și iară de la aceia diadimele ia."[204]

Mult mai livrescă decât textul lui Varlaam, tipăritura munteană insistă în plângerea Fecioarei mai mult asupra dramei universale pricinuite de moartea Mântuitorului și mai puțin asupra dramei individuale a Mariei, spre finalul lamentației fiind chemate să participe toate „cinurile heruvimești și serafimești":

---

[200] *Idem*, p. 341-342. La Varlaam, pasajul este mult mai concentrat: „Acolo era atunci și Preacurata fecioară Mariia, Maica Domnului, de multă jeale și de obidă cuprinsă pentru toate muncile fiiului său, ce le vădzuse toate, însăși cu ochii săi. Că numai svențiia sa ce fu la taote muncile la muncile lui Hristos, ca o maică ce o doare inima inima de fiiul său. Pentr-aceaea, mai mult amar și dureare avu când pogorâră pre Hristos de pre cruce. Vădzând ranele lui și moartea rrea și groaynică să umplude dureare inima și trupul ei și cu jeale începu a plânge și a grăi".

[201] *Idem*, p. 342.

[202] „O, iubit fiiul mieu, unde lași maica ta? Într-a cui casă mă tremiți? Lasă-mă, de-acum, fiiul mieu, și de-astăzi mă desparț de tine! Dară pre cine voiu avea ajutoriu? Pre cine voiu avea mângâiare? Că pre tine, fiiul mieu am avut nădeajde, pre tine – tată și încă și Dumnedzău, de agiutoriu și de folosire. Dară de-acmu cine voiu avea în locul tău, fiiul mieu? Amar mie, sângurata de mene! N-am tras nedeajde, fiiul mieu, când te-am născut de-una ca asta! N-am așteptat să trag atâta scârbă și dosadă, fiiul mieu, nice atâta amar și dureare! Când te-am născut, fiiul mieu, n-am sâmțit atâta dureare, iară acmu cumplită dureare sâmț într-inima mea! În loc de bucurie, fiiul mieu, iau scârbă, în loc de veselie – amar, în loc de desvătare – nevoie, în loc de iușiurare – greutate, în loc de dzi bună, fiiul mieu, vădz rea și cumplită, în loc de cât bine am nedejduit să aib, fiiul mieu, pentru nașterea ta, acmu atâta rău și dureare am!" (p. 115[r]-116[r]).

[203] *Idem*, p. 342-343.

[204] *Idem*, p. 343-344. La Varlaam: „O, ceriu și pemente, plângeți cu mene pentru moartea cea cu obidă a fiiului mieu! Plângeți cu mene maici, că fiiul mieu și lumina ochilor voștri să stânsă acmu! Glăsâți cu mene, fecioare, că mirele sufletelor voastre gropiei să dă! Plângeți, voinici, că frâmseațea voastră să schimosi! Și voi, bătrâni, cu amar tânguiți, că tăriia voastră slăbi!".

Iară tu, văzând aceastea, spământează-te, pămente, și tu, ceriu, te miră, că într-atâta smerenie și răbdare făcătoriul tău se arată de voie a se munci. Și cine acmu cu mine nu suspină de marea obidă a făcătoriului său, nu eu sângură, ci și toate fapturile amar suspină de-aceasta, că și ceriure de jale frâmseațea sa au schimbară [sic!] și lumina lor, întru spaimă fiind, cu întunearec se acoperi, pământul, văzând aceastea, cu frică să cutremură și pietrile se desplăturară și besearecile zăvasa ca veșmântul său de jale o sparse, nu răbdă să vază dosadele Domnului său. Și cum nu voiu suspina eu de-acesta, carele toate fapturile acmu cu amar suspină, văzând pre el socotindu-să cu morții [...] O, vai de mine! Unde ești acmu Fiiul mieu și Dumnezeul mieu, bucuriia ceaea ce mi-e bună vestită de înger mai de mult, carele-mi grăi Gavriil, împărat pre tine și Fiiul lui Dumnezeu celui de sus te chiema, iară lumina mea cea dulce – gol și rănit și mort. Derept acea cu milă și cu lacrăme strig: „Plângeți cu mine, toate cinurele domniilor celor den ceriu, voinicamea, voivozii cei mari, că împăratul și făcătoriul vostru acmu căzu în războiu și – foarte rănit și veșmântul vostru și făcătoriul vostru acmu căzu în războiu și – foarte rănit și veșmântul lui – cu sânge stropit Plângeți cu mine cinurele heruvimești și serafimești, că frâmseațea și slava voastră într-o groapă întunecată să-ncuie."[205]

Singura secvență care subliniază aspectul uman al durerii Fecioarei se află la sfârșitul *Plângeri precistitei [sic![feate Mariei, Maicei Domnului*:

> Cu o jale ca aceasta plângea Cinstita Fată Maria de moartea Fiiului său aproape de groapă ținindu-l în mâini și cu cuvente suspinătoare și cu milă grăi către însul: „O, Fiiul mieu cel iubit, lumina cea dulce a ochilor miei, nădeajdea veseliei meale, lăsatu-m-ai pre mine foarte scârbită, muma ta cea săracă!". Și după aceasta sărută rostul cel mai dulce al preamândriei ceriului și capul cel vătămat cu ascuțiții spini și începu cu milă a grăi: „Slava capului mieu cea bună, frâmseațea îngerească pentru ce au schimbat acmu bunătatea sa și buzele ceale dulci grăitoare cu tăceare să închiseră, ochii tăi cei veaseli întrutot văzători pentru ce așa sânt împăinjeniți și cu milă întunecaț? Iară eu, scârbită întru lume, toată veseliia pierduiu, iară pentru ce pe tine, cel iubit, Fiiul mieu, acmu te văz, socotindu-te cu morții?". Și așa cu cuvente de plângere, tot trupul lui cu dragoste săruta și cu lacrăme-l uda și toț carii era acolo, către umileniia lacrămilor purcedea, cât să aprinse inima tuturor, carii sta acolo către neopritele suspine să plângă pre dulcele dascalul său.[206]

La momentul dramatic participă ca un personaj mut și Maria Magdalena: „Iar, ma vârtos, Mariia Magdalina, iubitoare [sic!] cea mare a lui Hristos, care de multe ori spăla cu lacrămi picioarele lui, dară cu cât mai vârtos atunce, când vedea pătrunzăturle piroanelor, fără de milă și fără cruțare pre acestea neîncetat le săruta cu lacrăme, carele mai vârtos de toți iubiia"[207].

Spre deosebire de *Cartea românească de învățătură*, în textul muntean intervine ca personaj activ și Nicodim:

[205] *Idem*, p. 344-345.
[206] *Idem*, p. 345-346.
[207] *Idem*, p. 346.

> Așijdere și Iosif atunce cu Nicodim foarte se întristară și lacrămi pre obraz i cura și zise cu supini: „Cum mă voiu atinge de neputredul trupul tău, Isus, dulcele mieu dascal, sau cu ce pânză voiu înfășura trupul tău cel îmbrăcat cu lumina Dumnezeirei sau cu care mâini te voiu pune întru întunecata groapă, pre Dumnezeul mieu cel ce viețuiaște în lumina cea neapropiată? Vai de mine, dulcele mieu Isuse, ce iaste această taină a socotinței răbdăriei tale, slava milosârdiei tale și a vreriei, că aceasta cu groapă întunecată se cuprinde, carele nu-l pot ceriurele să-l cuprinză sau cum să acopere acmu cu piatră căruia i se ascund înaintea feaței lui împărații pămentești și cei slăviți ai veacului acestuia în străminenele pământului și zic măgurilor și peitrilor: «Măgurilor, măgurilor, cădeți spre noi și ne acoperiți de fața celuia ce șade pre scaun și de mâniia mielului!». Acesta acum cu morții să pune, carele cu cuvântul au rădicat pre morți și iară va toată firea neamului nostru să o învie cu glasul puteriei sale!" Și, grăind aceastea, căzu de se închină preacistitului trup și zise: „Înviiază-mă cu tine, viața tuturor!"[208].

Și tot spre deosebire de *Cartea românească de învățătură*, Fecioara Maria își ia rămas bun de la fiul ei:

> Așijdrerea și Fata Preacurata se închină și zise cu lacrăme: „Fiiul mieu, Dumnezeu, au doară afli pre vrunul întru neamul omenesc să fie cineva destoinic milii tale și mulțămitori morții și patemei tale. Acicea se cunoaște meserătatea cea de apoi a Domnului nostru Isus Hristos, că și după moarte în groapă să puse și cu striin unt se unge și cu striină pânză se îmbracă. Aceasta auzind, să se mângâie săracii și mișeii și tuturor să cade de acmu să se înveațe cu meserătatea de bună voie și a nu socoti toate frâmsețile lumiei aceștiia și rădăcina iubirei de argint-tăiare și nu se nădăjdui pre bogățiia lumiei aceștiia, că nemică nu ducem den lumea aceasta, cum n-am adus nice în lume nemică, numai goliciune și plânse [sic!], Să se înveațe acmu și aceștia, carii fac spre morți, znamenii afară de leage, alergare cu cai și cu căruțe, uspeațe, mâncări cu lăcomie, beții și răsipire de avuție în deșert, nu în mâinile săracilor, ce pre mărie deșartă și fără treabă, iară împăratul carele împărățeaște cu toț, nemică de aceastea nu-i trebuie, ce toate aceastea le leapădă, că se naște în case striine și în iaslea dobitoacelor și în groapa striină se pune într-un loc de rușine, cu aceastea toată trufa împăraților pământești și mărirea cea deșartă a lor o sparse cu a sa meserătate, bogatul și slăvitul împăratul ceresc mai vârtos de toți."[209]

Diferențele celor două texte ne lasă să întrezărim filiația ambelor din textul *Evangheliei învățătoare* a lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky, tradus în *Cazania de la Govora*, prelucrat creator în *Cartea românească de învățătură* a mitropolitului Varlaam.

Un moment dramatic singular, pe care îl cuprinde doar *Evanghelia învățătoare*, este intervenția lui Iosif din Arimatea însoțit de Nicodim:

[208] *Idem*, p. 346-347.
[209] *Idem*, p. 347-348.

„Cum mă voiu atinge de neputredul trupul tău, Isus, dulcele mieu dascal, sau cu ce pânză voiu înfăşura trupul tău cel îmbrăcat cu lumina Dumnezeirei sau cu care mâini te voiu pune întru întunecata groapă, pre Dumnezeul mieu cel ce vieţuiaşte în lumina cea neapropiată? Vai de mine, dulcele mieu Isuse, ce iaste această taină a socotinţei răbdăriei tale, slava milosârdiei tale şi a vreriei, că aceasta cu groapă întunecată se cuprinde, carele nu-l pot ceriurele să-l cuprinză sau cum să acopere acmu cu piatră căruia i se ascund înaintea feaţei lui împăraţii pămenteşti şi cei slăviţi ai veacului acestuia în străminele pământului şi zic măgurilor şi peitrilor: «Măgurilor, măgurilor, cădeţi spre noi şi ne acoperiţi de faţa celuia ce şade pre scaun şi de mâniia mielului!». Acesta acum cu morţii să pune, carele cu cuvântul au rădicat pre morţi şi iară va toată firea neamului nostru să o învie cu glasul puteriei sale!" Şi, grăind aceastea, căzu de se închină preacistitului trup şi zise: „Înviiază-mă cu tine, viaţa tuturor!"[210].

Cartea românească de învăţătură insistă asupra psihologiei personajelor care participă la această dramă. De multe ori mitropolitul subliniază trăsăturile lor de caracter sau reacţia lor. Autohtonizarea modelului străin primeşte accente locale, plângerea mamei îndurerate luând sub pana lui Varlaam accente care ne aduc aminte de folclorul românesc, poate chiar de *Mioriţa*:

Iar Iosiv luă trupul sviinţiei sale a Domnului Hristos de pre cruce împreună cu Nicodim şi-l învăli într-o pândză curată, cu unsori de mir. Acolo era stând şi Preacurata Fecioară Mariia, maica Domnului, de multă jeale şi de mare obidă cuprinsă pentru toate muncile fiului său, ce le vădzusă toate însăşi cu ochii săi. Că numai Svenţiia sa ce fu la toate muncile lui Hristos, ca o maică ce o doare inima de fiul său. Pentr-acea mai mult amar şi durere avu când pogorâră pre Hristos de pre cruce. Vădzând ranele lui şi moarte rrea şi groaznică, să împlu de dureare inima şi trupul ei şi cu jale începu a plânge ş-a grăi.[211]

Fericita formulare „jeale şi obidă" exprimă dubla calitate, umană şi divină a Fecioarei, jalea fiind evident expresia dimensiunii umane, în timp ce obida exprimă calitatea transcendentă a ei.

Individualizarea personajului se face şi prin faptul că Fecioara este singură în faţa trupului neînsufleţit al fiului ei, acesta fiind abandonat de toţi, inclusiv de ucenicii săi:

„Ascultă, Fiiul mieu, suspinele meale, caută de vedzi lacrămile meale. Unde ţi-s ucenic? Toţi te lăsară acmu! Unde ţi-s priiatinii? Toţi te părăsră! Unde-i Petră, ucenicul tău, ce dzicea că-ş va pune capul pentru liubovul tău, iar acmu nice el nu să află să plângă cu mene! Toţi m-au lăsat, toţi m-au părăsit! Numai Ioan, cel mai tânăr de toţi, acela te iubeaşte şi acela-ţ iaste astădzi ucenic?"[212]

Durerea pricinuită de moartea lui Iisus primeşte în sufletul mamei dimensiuni atât personale cât şi universale. Latura umană a acesteia este

[210] *Idem*, p. 346-347.
[211] *Carte românească de învăţătură*, f. 114ᵛ-115ʳ.
[212] *Idem*, f. 116ᵛ.

actualizată şi de rememorarea profeţie lui Simion, în pasaj întâlnind din nou o enumerare de simetrii antagonice:

„O iubit Fiiul mieu, sabiia cea d-âmbe părţile ascuţită, de carea-mi spunea Simeon stareţ[213], adzi pătrunsă inima mea şi trecu prin trupul mieu, că te vădz mort fiul meu, acela ce înviia morţii şi mânile tale ceale ce tămăduia bolnavii le vădz pătrunse cu cuie şi rănite şi rostul tău cel cu învăţătură scumpă şi dulce acmu-i închis şi tăcut, şi frâmseaţea feaţei tale – ponegrită ş schimosită."[214]

Dar, dincolo de aspectul particular al durerii materne, textul mitropolitului Varlaam relevă şi o dimensiune universală şi cosmică a momentului; întâlnim aceeaşi enumerare ca în pasajele anterioare:

„O, ceriu şi pămente, plângeţi cu mene pentru moartea cea cu obidă a Fiiului mieu! Plângeţi cu mene, maice, că fătul mieu şi lumina ochilor voştri să stânsă acmu! Glăsâţi cu mene, fecioare, că mirele sufletelor voastre gropiei să dă! Plângeţi, voinici, că frâmseaţea voastră să schimosi şi voi, bătrâni, că tăriia voastră să slăbi! O, pemente şi tu, soare, întristaţi-vă şi vă spământaţi de minunata minune, că tvoreţul vostru dzace mort şi ziditoriul vostru în groapă să îngroapă! O, ceriu, deşchide porţile tale şi voi, îngeri, plecaţi-vă ochii voştri şi căotaţi de vedeţi pre tvoreţul şi împăratul vostru vostru pre pământ în mijloc de rod păcătos lăsat şi părăsit şi ocară mare şi fără de milă ucis şi omorât."[215]

Comportamentul Fecioarei este cel al oricărei mame în faţa morţii propriului copil:

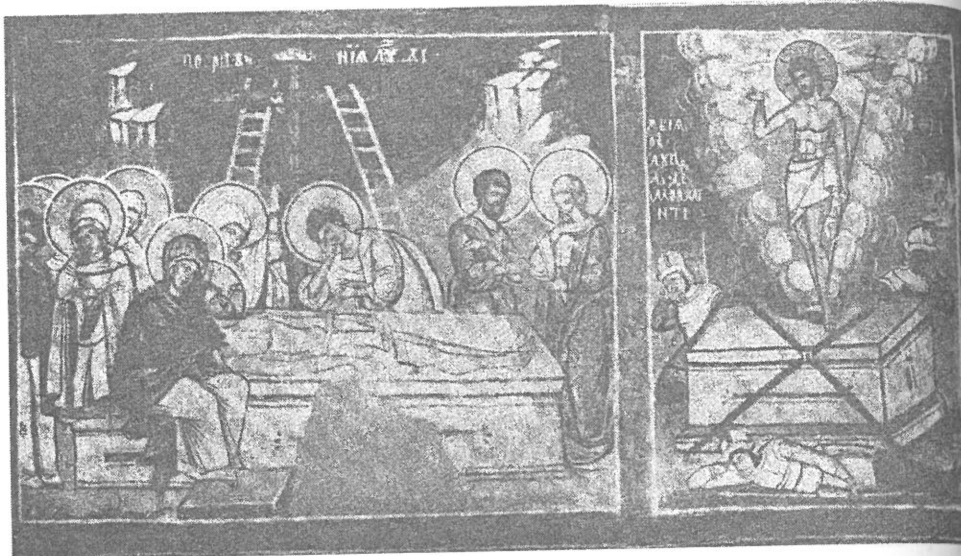
Şi după aceasta sărută rostul cel mai dulce al preamândriei ceriului şi capul cel vătămat cu ascuţiţii spini şi începu cu milă a grăi: „Slava capului mieu cea bună, frâmseaţea îngerească pentru ce au schimbat acmu bunătatea sa şi buzele ceale dulci grăitoare cu tăceare să închiseră, ochii tăi cei veaseli întrutot văzători pentru ce aşa sânt împăinjeniţi şi cu milă întunecaţ? Iară eu, scârbită întru lume, toată veseliia pierduiu! Iară pentru ce pre tine, cel iubit, Fiiul mieu, acmu te văz, socotindu-te cu morţii?"[216]

Urmează la Varlaam o lungă imprecaţie adresată evreilor, consideraţi ca singuri vinovaţi pentru moartea Mântuitorului. Din nou se realizează o serie de opoziţii între lipsa de înţelegere a evreilor şi semnele apocaliptice care întovărăşesc moartea lui Christos, condamnarea definitivă a evreilor fiind inevitabilă:

„O, vicleşugul jidovilor şi vrăjmăşiia şi fără-de-omeniia lor! O rod rău şi îndărăptnic, că nice ca pietrle nu simteţi! Că acealea, deacă cunoscură pre tvoreţul lor că-i răstignit, eale se despicară şi să răsipiră, iar voi nu priceapeţi

[213] Cu sensul: „bătrânul".
[214] *Carte românească de învăţătură*, f. 117ʳ.
[215] *Idem*, f. 117ʳ-ᵛ. Ne întrebăm dacă este doar o asemănare întâmplătoare cu textul latin *Fleve, fideles animae*.
[216] *Evanghelie învăţătoare*, p. 345.

nice atâta. Catapeteazma besearecei să rupsă pre mijloc, iar voi nu vă umilit. Gropile să deşchisără şi nima voastră nu să obidu. Soarele şi luna întunecară şi voi nu înţeleaset că iaste Dumnedzău. Ce voi, după lucrul vostru, veţ lua şi vă veţ duce în locul cel de munci, unde-i gătata voastră împreună cu Iuda, carele vându fiul mieu şi Dumnedzăul său şi acolo în veaci vă veţ munci pentru faptele voastre ce-aţ făcut asupra Dumnedzăului vostru."[217]

Plângerea lui Iisus şi *Învierea* (după Cornelia Pillat, *op. cit.*)

Spre deosebire de *Evanghelia învăţătoare*, această secţiune a textului se încheie la Varlaam într-un tot apoteotic, contrastând puternic cu imaginea umană a mamei îndurerate şi prezentând pe cea a Născătoarei de Dumnezeu:

„Iar Fiiul mieu iaste împărat şi birutoriu şi va zdrobi capetele diavolilor în iad. Pentr-aceaea, Fiiul mieu, cătră tine ca cătră un mort grăiesc: Du-te în iad, de izbăveaşte sufletele strămoşilor noştri ş învii a treia dzi, cumu ai dzis cu svântul tău rost, ca să te vădz iarăşi şi să mă mă mângâiu şi eu şi ucenicii tăi. învii, Doamne, că tu eşti împărat în veaci. Biruiaşte moartea, calcă putearea diavolului, zdrobeaşte capul Satanei ş iar să te arăţi cătră maica ta. Că, macar şi pentru spăseniia oamenilor te-ai răstignit, Fiiul mieu ş-ai murit, iar pre mene m-ai lăsat în scârbă şi în amar şi, macar numai trei dzile ce veri pesti în iad, Fiiul mieu, iar mie-mi pare vreame de ai mulţi. Pentru-aceaea, iubitul mieu Fu, învii a treia dzi cum ai dzis de multe ori."[218]

Nu doar Fecioara Maria participă la plângerea lui Iisus, ci şi Iosif din Arimatea şi Nicodim, cu un discurs comun de mai mică întindere:

[217] *Carte românească de învăţătură*, f. 118ʳ.

[218] *Idem*, f. 118ᵛ-119ʳ.

Deci Preacista aşa tângui de Iosif şi de Nicodim, însăţi [sic!] Iosif de spaimă şi de minune fiind cupriins cu frică slujiia la îngroparea lui Hristos şi cu lacrăm grăia: „O, vai de mene, dulce Isuse, cum mă voiu atinge de trupul tău cel neputred sau cu ce pândză voiu înfăţa trupul tău sau cu ce mână te voiu pune în groapă sau ce cântări voiu cânta? La îngroparea ta ştiu şi pricep că minunate cuvente trebuie să să cânte Dumnedzăirei tale, carile mentea noastră nu le încape, însă, împreună cu Nicodim vom cânta: unule născut şi Cuvântule, Fiule fără de moarte."[219]

Ţesătura realmente dramatică a contextului este completată de Varlaam prn citarea sau parafrazarea[220] unui text din Sfântul Epifanie, în care este introdus între personajele participante unul simbolic, iadul, răvăşit de intrarea triumfală a lui Christos. Întâlnim aceeaşi succesiune de secvenţe care cuprind fraze formate din două propoziţii antagonice în conţinut sau repetiţii:

„Oh, vai, mare nevoie! Vai, vai, mare greutate! Amar, amar de Isus Nazarenul, feciorul Mariei! Dară cine poate hi acesta de nu să poate opri, nice să poate ţinea într-adâncul pământului? Mai bine are hi fost să nu hi îndemnat jidovii să-l răstignească. înghiţitu-l-am prins ca pre un mort şi mă cutremur d-âns ca de un fără-de-moarte! înghţitu-l-am ca pre un om şi mă tem d-ins ca de un Dumnedzău. Apucatu-l-am ca pre un slab şi mă întrestedz d-ins ca de un putearnic. Luatu-l-am ca pre un vinovat şi mă spariu d-ins ca de un giudeţ. înghiţitu-l-am pr-ins ca pre un rob şi mi-i frică d-ins ca de un părat [sic!] Pentru-aceaea, slugle meale, dimonii, încuiaţi porţile adului, închideţi-le şi le încuiaţi cu răteaze şi cu lăcăţi că, iată vine, iată sosi perirea noastră [...] Ce până când ne vom feri? Până când ne vom străjui? Până când ne vom păzi? Iată, ven vreamea svârşitului nostru! Iată, sosi pierdzarea noastră! Ce veniţi să ne ascundem într-adâncul adului şi1 Veniţi să ne pogorâm în locurile ceale ascunse şi neştiute!"[221]

În *Cazania de la Govora*, plângerea Fecioarei se află în *Învătură întru sfânta şi marea veneri, când pun pândza în groapă foarte cu omilinţă şi cu frâmseaţe*. Titlul însuşi indică o apreciere estetică („cu frâmseaţe") şi una asupra genului literar în care se încadrează textul: („cu omilinţă" însemnează aici „dramatic"). E o situaţie cu totul insolită faţă de *Cartea românească de învăţătură* a lui Varlaam, unde textul e integrat în cazanii din sâmbăta anterioară Paştilor. Tot insolită este şi individualizarea printr-un titlu propriu al plângerii Fecioarei (ceea ce nu întâlnim în cazul tipăriturii ieşene): *Plângerea precistitei [sic!] feate Mariei, maicei Domnului.*

[219] *Idem*, f. 119ʳ-ᵛ.

[220] „Bine iaste, după cum scrie svântul Epifanie, să pomenim şi noi den cuvintele lui" (*Idem*, f. 119ᵛ).

[221] *Idem*, f. 119ᵛ-120ᵛ.

Plângerea Fecioarei nu este singurul text care anticipează dezvoltarea genului dramatic la noi, pe care îl găsim în literatura noastră veche. Atât în *Cartea românească de învăţătură* a lui Varlaam, cât şi în *Evanghelia învăţătoare* de la Govora şi, probabil, în alte texte păstrate în manuscris, găsim alte asemenea exemple: întoarcerea fiului rătăcitor, parabola lui Lazăr, vindecarea orbului din naştere, călătoria lui Isus în Iad sunt nucleele unor secvenţe narative şi dramatice, în care, conform sincretismului, se amestecă epicul, liricul şi dramaticul. Tema este deschisă unor investigaţii viitoare.

Categoric că o impresie deosebită asupra cititorilor *Evangheliei învăţătoare* a produs descrierea iadului, cu ocazia relatării călătoriei lui Isus. Cel care ajunge acolo este supus unei multiple pedepse, în care sunt agresate toate organele şi simţurile sale, conform păcatelor săvârşite în timpul vieţii: „Vor răbda muncă în veaci pre suflet şi pre trup, protiva a fietecare păcat şi munca va fi spre alergătorii de noapte şi curvarii, nevoia cea de veaci nemutată de loc, precurvarilor, sodomleanilor, curvarilor la dobitoc, tâlharilor, furilor, jehuietorilor, asupritorilor şi ucigătorilor – temniţa cu naştere de foc spre cei leaneşi – robie mare fără odihnă, spre cei trufaş – mare smerenie, spre lacomii nesăţioşi – foame foarte tare, spre beţivi – seate nestâmpărată, spre bogaţii nemilostivi – mare sărăcie, că n-au acolo pre ce cumpăra o picătură de apă să stâmpere limba cea muncită în văpaie de foc, că foamea şi seatea de acolo e nerădată, de o bucată de pâine şi o stropitură de apă şi nime nu le dă în veaci, iară, să le şi dau, focu e de piatră pucioasă"[222].

Sunt agresate simţurile, precum vederea: „O, vai de mine, nevoiaşul, cându-mi aduc aminte şi cuget aceastea, atunce toate măruntaiele cu frică mi se cutremură şi ochiul cu nevoie lacrăme varsă, că nu iaste acolo nice o încheietură şi simţire fără muncă, ce fiete care mădulariu chinul său va chinui: ochii, carii depururea s-au păscut întru curvii, aceia mai mult se vor munci, necurmat vărsând lacrăme crunte şi nemică nu vei vedea acolo, numai munca lor şi a altora şi întunecare de focure şi demoni înfircoşaţi"[223], auzul: „Ce, aşijderea, şi urechile, carile ascultă şi iau aminte cu de-adins cântecele muierilor celor curve şi cenghii în multe chipure acolo nemică nu vor auzi de-aceastea, numai acel glas înfricoşat al urâţilor draci şi al păcătoşilor, de plângere, împutare şi tânguire şi neîncetată suspinare, carele va fi a blăstema pre Dumnezeu de sus, carele i-au făcut pre ei şi înşişi pre sine căce s-au născut; acolo va începe a blăstema feciorul pre tată şi fata pre mumă-sa şi frate pre frate şi muiare pre bărbat şi pre feciorii săi. Aşa cu ţipet mare şi înfricoşat se va împlea gheena şi urechile cărora vor fi acolo nemică altă nu vor auzi, numai aceastea: «Amar, amar!». Aceastea cenghii vor fi demâneaţa şi târzău, în zi şi în noapte, acestora carii acmu întârziază cu cinghii şi cu fluiere în case de curvie şi fără frica lui Dumnezeu fac fărăleage, adunându-şi lor păcatele spre periciunea de veaci"[224], mirosul: „Ce şi nările aceaşi va păţi, aceastea, carile s-au învăţat a mirosi miroseale dulci şi pentru mirezmele ceale bune să dau la curvie, ce şi tu-ţi ado aminte aceasta, carea te sulimăneşti şi te ungi cu deresuri mirositoare în multe chipure spre înşălăciunea sufletelor celor neîntărite, iară acolo se vor împlea nările tale de fumul cel cu funingine şi va fi ţie în loc de miroseale bune împuţiciunea de veaci. Numai ce cugetă cât procleaţi ţapi împuţiţi tri părţi de lume, câţi draci câini putrezi şi câtu e mărimea măriei gheenei împuţită cea acoperită cu fum şi cu spuză, întru carea păcătoşii se vor afunda şi se vor împuţi, toate aceastea vor atinge nerile tale"[225], gustul: „Aşijderea limba şi gura înceape-vor a înghiţi văpaie în loc de bucate dulci şi pentru cuvinte deşarte şi hule aceastea va păţi în muncă gura şi limba vor zbiera cu glas mare întru durearea muncilor, cu chiot mare ca nişte lei vor răcni păcătoşii acolo întru amărăciunea sufletelor sale şi de foame vor înceape a-ş rupe trupul său şi a-l mânca, ca neşte câini flămânzi"[226], dar şi mâinile şi picioarele, care au fost instrumente în săvârşirea păcatelor: „Aşijderea şi mâinile carile au luat camete şi au făcut jahure şi ucigături şi s-au atins de rău. Ce şi picioarele aceasta vor păţi, carile era grabnice a alerga spre vărsarea de sânge şi la faceri de curvie, pentru aceaea cu nevoia se vor lega cu legături de foc şi niciedănăoară nu se vor muta la loc de răcoare şi nu numai pre trup se vor chinui păcătoşii, ce şi pre suflet muncă cumplită"[227].

[222] *Idem*, p. 88-89.
[223] *Idem*, p. 89-90.

Dar, în aceeaşi măsură, sunt pedepsite şi facultăţile intelectuale care au condus la săvârşirea păcatelor: sufletul: „Sufletul deusebi durearea sa va simţi cu simţirile sale ceale neştiute şi cu aceastea foarte se va munci: întâiu cugetul se va întoarce întru trup şi se va lipi cătră muncile gheenei acelor greale şi înfricoşate, carele sânt şi vor fi şi de acolo nerăbdată dureare şi arsură va înceape a se naşte şi a lăcui sufletul păcătos"[228], memoria: „Şi iară aducerea aminte în har va înceape a aduce nărocul şi patima bună a veacului cel trecut, întru carele oarecând se sătura, iară acmu la munca gheenei iaste

[224] *Idem*, p. 90.
[225] *Idem*, p. 90-91.
[226] *Idem*, p. 91.
[227] *Ibidem*.
[228] *Idem*, p. 90-91.

adusă depreună şi fără veaste şi zice: «O, vai de mine! Acea patimă bună şi dulceaţă în ce dureare şi muncă mi se întoarse acmu!» Aduce-ş aminte şi de bogăţiia cea putredă şi cinstea şi zice: «Eram odănăoara bogată, iară acmu foarte săracă şi nevoiaşe fără cinste, trecut-mi-au tot binele şi în veaci nu se va mai întoarce către mine!»"[229], capacitatea de înţelegere, care e deosebită de intelect: „Aşijderea şi înţeleagerea, ca o puteare a sufletului mai demainte şi străjariu cugetului ei, aceasta mai vârtos se va munci cuprins de dureri cunoscând că atâtea darure negrăite şi harul lui Dumnezeu au pierdut pentru păcatul şi bogăţiia cea de veaci şi împărăţiia ceriului şi pre Dumnezeu, carele e întru tot ieftin în veaci l-au mâniiat şi e despărţit de slava sfinţilor şi s-au depărtat de toate bucuriile veacilor şi către atâtea nevoi se apropie şi cu atâtea foarte se va munci sufletul"[230] şi, bineînţeles, intelectul, înţeles ca un cumul al capacităţilor sufleteşti: „Ce după aceastea şi mintea îţ tinde căutătura sa şi cugetă că lesne ară fi putut scăpa de atâtea nevoi şi dureri şi munci şi ară fi putut rămânea lângă bucuriia de veaci şi foarte va începe cu jale a le jelui, că de-acii înainte vreame de pocaanie nu mai iaste şi calea de către ceriu s-au închis şi se strică de darul lui Hristos şi nădeajde de slobozie n-are şi uşa iadului nu se va mai deşchide ca să iasă slobod den muncile gheenei"[231].

Chiar şi sfatul şi remuşcarea devin un teritoriu al suferinţei: „Iară lângă aceaea svatul ca un viiarme rozătoriu neadurmit pururea va roade pre înţeleagere şi putearea denlăuntrul sufletului şi în deşert i aduce ei vreamea cea trecută şi zice că: «Putea-ţi-se ţie să te pocăieşti şi de păcate să te părăseşti ce tu, făcătoriule de păcate, n-ai ascultat svatul bun al cugetului tău, ce pururea astupai urechile tale cu păcate ca să nu auzi vădirea ei». Atunce cugetul tău aşa va începe a grăi cu tine: «Au doară nu-ţ-am adus aminte ţie aceastea toate în vreamea cea trecută şi te svătuiia [sic!] cum tu să te părăseşti de păcate şi cu lacrămi spurcăciunea sulfetului tău să o speli, iară acmu, iată, că nu-ţ iaste vreame de pocaanie, că ai pierdut darul lui Dumnezeu şi Fiiul celui de sus în har s-au răstignit pentru tine, nemulţemitoriul, ce şi aceastea-ţi ado aminte odată la svânta botejune Fiiul lui Dumnezeu ai fost chiemat, ceriul au fost dat ţie de moşie şi acea slavă minunată a sfinţilor soţi a lui Dumnezeu şi cununa împărţiei ceriului, iară tu mai fără minte de toate făpturile, toate aceastea le-ai pierdut pentru păcate, iară însuţi ai rămas întru cumplitele munci ale gheenei»"[232].

---

[229] *Idem*, p. 92.
[230] *Ibidem*.
[231] *Idem*, p. 92-93.
[232] *Idem*, p. 93-94.

Caracteristic pentru iad este opacitatea şi neclaritatea: „Şi se duse dentru lumină întru întunearec, dentru viaţă către moarte, întru laturea turburată şi cu dureare carea e cu negură şi întunecoasă, unde dracii lăcuiesc şi domnii întunearecului împărăţesc"[233], „Îmbrăcăminte cauţi acmu, luminate şi lacrăme crunte verşi săracilor, ce acolo văpaie şi negură va acoperi goliciunea ta"[234], „Iară pentru numele adului mulţi se pârăsc ande sine; unii grăiesc a fi adul groapă [...] Adul groapă chiamă ereticii, ce acesta nu grăiaşte de groapă că nu iaste în groapă suspini şi munci, nice usteneale. [...] Iară de adeverinţa locului adului şi de numele lui cu direptul nu e lesne a se spune: adul se chiamă cel loc de desupt întunecat şi închis, întru crele se încuie diavolii şi sufletele păcătoşilor până la a doao venirea lui Hristos".

Iadul poate fi un spaţiu mobil, într-un univers multidimensional, fiind atât sub pământ, dar poate fi şi un interspaţiu care întrerupe legătura umanităţii cu divinitatea: „Şi, iară, adul se chiamă acel loc carele – despărţitoriul între Dumnezeu şi între oameni"[235].

Coborârea la iad (după Cornelia Pillat, *op. cit.*)

---

[233] *Idem*, p. 27.
[234] *Idem*, p. 89.
[235] *Idem*, p. 354-365.

Dacă iadul este un teritoriu al întunericului[236], în timp ce raiul este un spațiu al luminii veșnice[237], prezența divinității luminează și spațiul cel mai întunecat, iadul: „Adevăr minunate-s lucrurele tale, Doamne, întru-tot-țiitoriu și mare taina socotinței tale și spământată tăceare, că toate astăzi

[236] „Aceasta și pre îngerii care nu păziră a sa începătură cu negura întunearecului de veaci-i acoperi, în prăpostenie supt pământu-i încuie" (*Evanghelie învățătoare*, p. 1), „Și se duse dentru lumină întru întunearec, dentru viață către moarte, întru laturea turburată și cu dureare carea e cu negură și întunecoasă, unde dracii lăcuiesc și domnii întunearecului împărățesc" (*Idem*, p. 27.), „Ce, să veri zice că te-ai temut de sărăcie, dară acmu ce bogăție ai? Numai focul nestins și viermii neadormiți, scrâșnirea dinților și întunearecul cel neluminat și muncile gheenei, cu carile te-ai îmbogățit în veaci. Păcatele tale carile iubiș mai vârtos decât pre Dumnezeu, iată că-ț ajutară, că te aruncară în gheena, iară a ta e acmu nevoia că piei fără milă" (*Idem*, p. 95), „În laturea acea denaintea lui mare de foc udează [sic!] pururea, cu unde și valuri văzute în chip de foc, colo-s râure de foc de se varsă mult și neacă toate locurele și câmpii; nu iaste acolo lumină ce numai întunearec și fum vătămătoriu pretutindinea se poartă împuțit cu vipii și cu spuză mestecat, de acopere toată laturea aceaea; acolo sânt vihoră și vânturi carele clătesc marea cea de foc; acolo-s fulgere și tunete înfricoșate slobozite de draci de spar pre păcătoși și se varsă acolo ploi de lacrăme crunte și grindine de foc cade și ucide pre păcătoșii carii sânt acolo ca cu ciocanul, vădind cugetele și muncind neîncetat, că acea gheenă toată cu foc arde fără stingere, ca un cuptoriu înfircoșat" (*Idem*, p. 84); „Că nu iaste acolo nice o bucurie, nice veselie și faceri de râs, ce numai pretutindenea se aude plângere și suspini, că acea latură e săracă, deși era ceva bine, de tot au fugit de acolo, numai însăși e plâns de toate nevoile și durerile; acolo foc de iarbă pucioasă pretutindinea împle și lumină întru sine n-are, numai atâta ce va avea păcătosul spre prăvirea muncilor sale" (*Idem*, p. 85-86) etc.

[237] „Vor treace den ceastă vedeare ce e în puțină vreame și putrezitoare; aceaea iaste să vor schimba într-altă vedeare oarecum noao neputrezitoare, de vecie și prealuminată; ceriurile și pământul și toate elamenturile [sic!] se vor lămuri, cu cel foc curățitoriu, mai luminate de aur se vor arăta. Atunce și ceriul se va clăti și va schimba a sa bunătate" (*Idem*, p. 61); „Întrați întru vistiiarele nevăzute unde slava și bucuriia de vecie zace, carea e de poftă și îngerilor! îmbrăcați-vă întru luminata haină a fără-morței, priimiți cunună den mâna mea și putearea împărăției de vecie, că iată că ați ajuns capul fericitei nădejdi. Priimiți întru răpaus ceriul, că pentru voi zidit fu și voi pentru el. Că nu ați căzut de slava mea, ce bine ați sosit până la fericita viață, pentru aceasta veniți, blagosloviții ai Părintelui mieu și împărățiți cu mine întru preluminată casa a slavei meale ședeți pre scaunul mieu, tarii biruitori de lume." (*Idem*, p. 81); „cetatea Ierusalimului a cerului, căriia i-e neșter și făcătoriu Dumnezeu, întru carea slava lui Dumnezeu pururea străluceaște mai vârtos decât soarele, treace pre voi de-ntunearec în laturea cea luminată, către măgura Sionului de sus, către prăvirea întunearecelor de îngeri și către săborul celor născuți întâiu, carii-s scriș în ceriu" (*Idem*, p. 102); „O, că a [sic!] minunate bucurii se vor vrednici sfinții când vor veni într-acea laturе a ceriului prealuminată, unde-s toate de pace, vedea-va acolo întâiu acea bogăție mai mare carea și de îngeri e pohtită, izvorul a toată bucuriia ceriului, pre Dumnezeu făcătoriul său față către față, întru a lui fire și mărime, după măsura încăperiei sale. Cu adevăr vor vedea iară nu cu nălucă, ce în însuși acela întră întru suflet și înțeleagerea firei noastre și toată o face luminată și mai vârtos de fire cu înpreunarea se dă a vedea pre sfinții săi, fiind înfricoșat; de a căruia lumină și slavă se spământează heruvimii și feațele sale acoper, împle sufletul lor de lumina sa de-a amândoao părțile" (*Idem*, p. 101).

tăcură, sunetul râșniței și învârtitura roatei de pururea carele spărgea stihiile cu frică să legară și toate luminatele lumiei aceștiia întunecate, că apuse soarele cel mult luminătoriu al dereptăției în laturea cea deadesuptul pământului, să lumineaze cu zarea sa cea dumnezeiască pre carii era ținut întru întunearec și în umbra morției, patriarșii și prorocii, carii cu multă bucurie aștepta acolo venirea lui"[238] sau „Iară cându se apropie Domnul către temnița adului, atunci goli zarea nerăbdatei lumini a dumnezeirei sale. Iară deacă văzură dracii aceastea, cu frică legați, căzură jos tremurând și nu putea căuta împotriva acei lumini, legații carii era acolo ținuți se bucura foarte, că se apropie slobozitoriul și mântuitoriul lor"[239].

În opoziție cu iadul, conceput foarte dinamic și concret prin varietatea pedepselor la care sunt supuși necredincioșii, raiul este văzut în linii mult mai generalizate. Viitorii locuitori ai raiului după judecata de apoi se află într-o stare de beatitudine: „Spune noao, o fericite Pavle, cum iaste chipul lui Adam cel den ceriu? Ei, chipul lui Adam cel den ceriu întru tot de dereptate plin, fără păcate, fără nice o răotate, blând, smerit, poslușnic, mult milostiv, svânt, neputred, fără moarte întru tot cu lumina dumnezeirei mestecat și îmbrăcat și mai presus de toate domniile și boieriile și puterile neamurelor îngerilor ceale den ceriu, șezătoriu pre saun de-a direapta lui Dumnezeu. Într-acest chip iaste Adam cel den ceriu, întru carele vom să ne îmbrăcăm, carii creadem într-îns, iară mai vârtos va să ne îmbrace el însuși pre toți în trupul slavei sale, întru chipul învierei sale și va pune spre noi cununa împărăției de veaci, ceaea ce o poartă însuși, pre carea o jeluiesc și îngerii să vază frâmseațea"[240].

În opoziție cu chinurile cât se poate de concrete la care sunt supuși păcătoșii, recompensa drepților este una în primul rând sufletească: „Ce și aceasta mi se cade a zice, cu ce vor trăi dereptii într-acel veac ce va să vie și care bucate și hrană vor avea ei: întâiu se vor vedea pre ei înșiș întru trupure lăudate și neputrede, fără-de-moarte, dulci mirositoare, luminate, strălucind mai vârtos decât soarele și împreunați într-o ceată cu îngerii, cu heruvimii și cu serafimii. De-acii, vor auzi dulce cântarea lor și de-acolo le va veni o bucurie minunată și dulceață sufletului de veaci. De-acii, după aceastea, vor vedea bunătaea cea mai de sus și dulceața vieției de veaci, prealuminata față a lui Dumnezeu, făcătoriul său, pre carele cu bucurie jeluiesc îngerii să-l vază și scaunul slavei lui cea cu mare frâmseațe și strălucitura luminei cea neapropiată, întru carea vor vedea vistiiariul a toate bucuriile și izvorul

[238] *Idem*, p. 358-359.
[239] *Idem*, p. 361.
[240] *Idem*, p. 374-375.

bunătăților ceriului, pre Dumnezeu, chiemându-i spre sine într-a lui mărire și fire, față cătră față"[241].

Dinamicii imaginii pedepselor din iad îi corespunde o perspectivă, mult mai statică, asupra bunătăților care îi recompensează pe credincioși în rai:

> Că acea lature de toate darurele dulci ale lui Dumnezeu e împlută, acolo e fără-moarte și cununi gătite ale purtătorilor de biruire și izvoarăle veseliei se varsă, acolo bucuriia prisosește în veaci și lumina dumnezeirei în trei strălucitoare desfătat răsare și Dumnezeu fața sa cea luminată neoprit o arată iubitorilor săi; acolo-s pature ale odihnealei de veaci cu luină acoperite. Nu iaste acolo întunearec, nici plâns, nice suspini, că toate aceastea gheena le-au luat, iară acolo numai bucuriia carea e de îngeri dorită și liubovul cel desăvârșit și bună darea lui Dumnezeu tuturor nescăzută se dă, blagosloveniia și slava împărăției ceii de sus.[242]

Imaginarul medieval a creat o lume care se opune întru totul chinurilor din iad, un univers static al recompensei:

> Aceasta întâiu se va arăta când vor învie den morți, vor ieși din mormente spre glasul Fiiului lui Dumnezeu în trupure ne neputrede [sic!] și fără-de-moarte prealuminate ca soarele, după cuvântul Domnului, închipuiți cu deșchisul trupului lui celui preasfânt, că acela însuș chipui mai de jos trupurile noastre, întru slava luminei sale și le îmbracă în veșmânt alb al fără-morției; împlea-se-vor de dulce miroseala a mirezmelor celor dulci, ieșind den trupurile lor ceale sfinte, veselind sufletul și firile ei și de o slavă ca aceasta și de frâmseațea lor; pare-mi-se că și înșiși îngerilor li se cade a se mira și nu numai acestora ce și însuși Dumnezeu se va veseli de slava lor.[243]

Pauperității de pe pământ și lipsei totale din iad îi este opusă abundența raiului:

> Că acela iaste vistieriia a toate bunătățile și izvorul veseliei de veaci, prisosința a toată bucuriia, că într-acela sânt ascunse toate dulcețiele care ochiul n-au văzut și ureachea n-au auzit, bogățiia care e îngerilor și sfinților pohtită[244],

zgomotului strident al iadului îi este opus cântecul armonios:

> După aceasta veade cinurile de îngeri în multe chipuri și se miră de frâmseațe negrăită și stare de ceată tocmită și de luminată slava acelora și de acea cântarre minunată care neîncetat strigă: „Sfânt, sfânt, sfânt!". Și iară, după aceastea veade altă vorbă a celor puteri, carele-s mai presus de lume și aude cântarea lor și minunate glasure, mai vârtos de nește tunete tari strigând: „Alliluia, mari și minunate-s lucurile tale, Doamne, atotțiitoriule!"[245]

---

[241] *Ibidem.*
[242] *Idem*, p. 103.
[243] *Idem*, p. 103-104.
[244] *Idem*, p. 107.
[245] *Ibidem.*

Chinurilor trupești din iad îi este opusă, bineînțeles, recompensa fizică, dar cu puternice implicații morale:

> Iară ce grăim de slava sfinților cu carea proslăvește Dumnezeu pre credincioșii ugodnicii săi spre sufletu și spre trup și cum vor fi cununați pare-mi-se că înșiși îngerii se vor mira de frâmseațea lor, că sufletul de tot se va împlea de lumina dumnezeiască și iară trupul lor așa cu minune va fi mărit și cu bună frâmseațe înfrâmsețat foarte și cu slavă cununat, într-acest chip poartă spre sine darure ale moșiei ceriului: întâiu nemuritoriu, a doa sănătos, a treia iușor, a parta curând-înblătoriu, a cincea neputred, a șasea supțire, 7 nebătrânitoriu, a opta dulce mirositoriu, a noa deșchis înflurit, a zeacea drăgostos, a unsprăzeacea netribuindu-i bucate putrede, a doasprăzeacea slobod.[246]

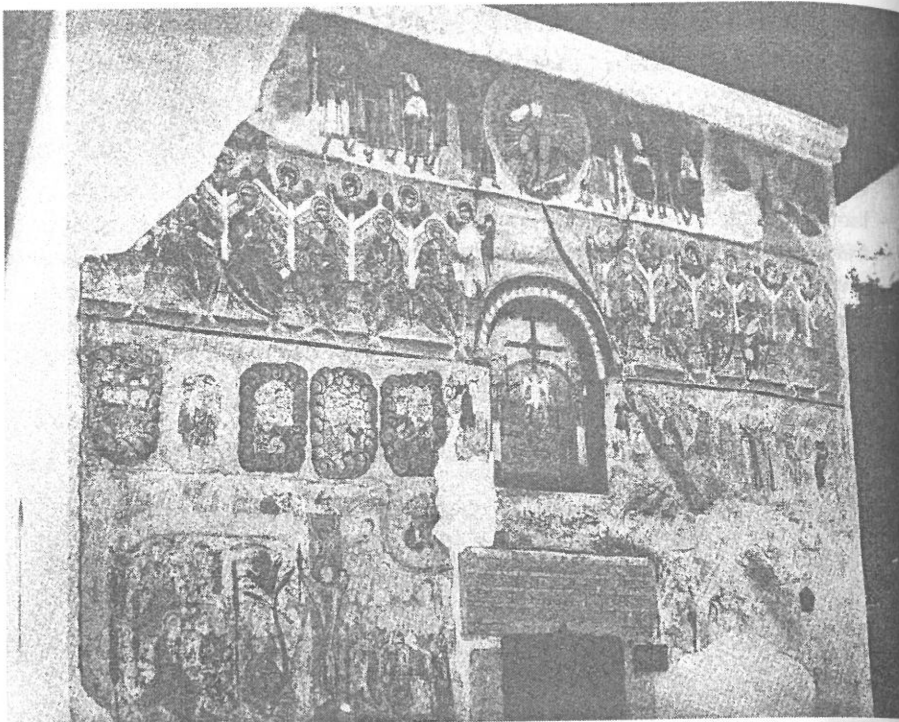

Judecata de apoi (după Cornelia Pillat, *op. cit.*)

Imaginarul medieval a umplut cele două spații în mod diferit: Iadul, mult mai dinamic și mai plastic reliefat prin faptul că trebuia să evoce o serie de interdicții imediate în viața cotidiană, în timp ce raiul, precum în pictura murală de la mănăstirile din nordul Moldovei, evocă o mult mai generală stare de beatitudine.

---

[246] *Ibidem.*

Judecata de apoi (după Cornelia Pillat, *op. cit.*)

Impactul unor asemenea descrieri asupra mentalului colectiv nu putea să fie decât uriaș. Dar, dincolo de aceasta, el s-a manifestat și în alte arte, mai ales în pictura epocii. Întrucât erminiile pe care le avem, care au fost invocate în repetate rânduri de istoricii de artă ca ghiduri ale picturii noastre bisericești, datează doar din secolul al XVIII-lea, putem bănui că asemenea descrieri, precum cele din *Evanghelia învățătoare*, și-au găsit expresie și în pictura bisericească, urmărind aceeași temă – plângerea Maicii Domnului sau judecata de apoi, de pildă – în realizarea lor în pictura murală din epoca lui Matei Basarab[247].

Dintre trăsăturile vehiculate de predica scrisă barocă des întâlnită este exacerbarea expresivității prin folosirea simetriilor, pentru ca finalul secvenței să expună de fapt ideea principală:

> Lega-se ca să fii tu dezlegat den legăturile morției, osândi-se ca să te izbăvască pre tine de-acea osândă înfricoșată, cu spini se cunună ca să înfrâmțeșeaze capul tău cu cununa slavei de veaci. Goleaște-se ca să te îmbrace pre tine cu veșmântul luminat fără-moarte; batjocura și fără-cinstea rabdă, ca să te proslăvești tu și cinste să ai naintea îngerilor lui Dumnezeu; mânile-ș tinse pre cruce, pentru mâna carea s-au tins în ocina strămoșului tău; cu oțet și cu fiare s-au adăpat ca să nu însetoșez tu în veaci, ce să te adăpi întru sațiul bucuriei și să te hrănești cu manna dulceției, carea e de pururea de îngeri jeluită, murit-au pentru tine, ca să nu mori tu cu moarte de veaci, ce să viezi cu viața fără-de-moarte; în groapă întunecată să pune ca să te scoață pre tine de-acolo la luminatul ceriu, ca să împărățești acolo cu nusul în veaci.
>
> Pentr-acea Fiiul lui Dumnezeu pre cruce să răstigni, ca să lucreaze ție spăsenie de veaci și, iată, toate câte bunătăț ai de la Dumnezeu, că cu crucea și cu moartea Fiiului lui, că cu crucea împărăția dracilor să sparse, domniile și puterile întunearecului rușinaț, păcatul călcat, moartea cea de veaci ucisă, iadul deșertat, robii scoși, dracii jungheați, morții înviază, blăstemul călcat, raiul să deșchise, ieșire spre ceriu se arătă, văzduhul se svinți, firea leamnelor se blagoslovi. Toate aceastea fură noao creștinilor cu moartea și cu crucea Domnului nostru Isus Hristos, că, de nu s-ară fi Hristos răstignit, nu s-ară fi aceastea noao dăruit, că aceasta iaste noao taina spăseniei noastre, mainte de veaci văzută și de rudele ceale nebotezate ascunsă, iară întru vreamea de apoi arătată întru spasenia noastră, cu putearea crucei Domnului.[248]

Sau:

> Ce nu știți ce ceareți: În loc de lumină – întunearec, în loc de viață – moarte, în loc de ceale cerești – ceale de pre pământ! Că eu viiaiu în Ierusalim nu spre scaunul împărătesc, ce spre cruce, nu a împărăți ce a muri fără cinste! Derept acea am zis că se cade Fiiul Omenesc mult a chinui în Ierusalim de bătrâni și de cărtulari a fi ocărât și rănit, iară voi nu știți ce ceareți: mainte de lucru – plată și pohtiț răpaos mainte de usteneală! Întâiu se cade a se usteni și atunce a se odihni; cum iaste scris: „Îmblarea plângând, aruncând sămânța, iară la vreamea care va veni lua-ș-vor cu bucurie mănunchele sale", că cu multe scârbe ni se cade noao a întra împărățiia ceriului! Ceareți banul de zi și încă n-aț lucrat în viia mea!

Dincolo de considerațiile generale teologice sau morale, întâlnim în *Evanghelia învățătoare* și elemente de analiză și critică socială, care anticipează scrisului lui Antim Ivireanul:

> Pentr-acea Fiiul lui Dumnezeu pre cruce să răstigni, ca să lucreaze ție spăsenie de veaci și, iată, toate câte bunătăț ai de la Dumnezeu, că cu crucea și cu moartea Fiiului lui, că cu crucea împărățiia dracilor să sparse, domniile și puterile întunearecului rușinaț, păcatul călcat, moartea cea de veaci ucisă, iadul deșertat, robii scoși, dracii jungheați, morții înviază, blăstemul călcat, raiul să deșchise, ieșire spre ceriu se arătă, văzduhul se svinți, firea leamnelor se blagoslovi. Toate aceastea fură noao creștinilor cu moartea și cu crucea Domnului nostru Isus Hristos, că, de nu s-ară fi Hristos răstignit, nu s-ară fi aceastea noao dăruit, că aceasta iaste noao taina spăseniei noastre, mainte de veaci văzută și de rudele ceale nebotezate ascunsă, iară întru vreamea de apoi arătată întru spasenia noastră, cu putearea crucei Domnului.[249]

[247] Cornelia Pillat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, București, Editura Meridiane, 1980.

[248] *Evanghelie învățătoare*, p. 182-183.
[249] *Idem*, p. 182-183.

Sau:

Iară acmu ai noştri mai-mari pentru pântecele şi muierile şi pentru rudele ia cinste. Vai de mine, unora ca acestora nu le iaste Hristos uşe la staul oilor, ce pântecele, muiarea şi trupul şi sângele rudeniei! Ce, de ş-ară fi aducând aminte ei de cea mai de apoi a lor, la moarte, la judecată, la focul nestins şi la plata împărăţiei cea de sus, pare-mi că nu s-ară pleca nice la pământ după mărire. Ce acmu nu văz aceastea, că sânt unii întru noi aşa negânditori, cum, de ş-ară da şi sufletul şi să piarză şi credinţa, numai să dobândească în puţinea vreame domniia şi boieriia lumiei aceştiia.[250]

La Akademia Zamojska Kiril Tranquillion-Stavrovetsky l-a avut ca profesor pe Szymon Szymonowic (cunoscut sub numele cu care a publicat poezie în limba latină, Simon Simonides)[251], care de altfel a fost şi primul rector al academiei, ultimul mare poet al Renaşterii din literatura polonă. Probabil din această relaţie s-a născut şi deschiderea către poezie a autorului *Evangheliei învăţătoare*, căruia, de altfel, după trecerea sa la uniaţie i s-a tipărit postum în 1648 un volum de versuri religioase, *Перло многоценое* (*Perla nepreţuită*), care a avut un amplu ecou în literatura ucraineană, cunoscând mai multe ediţii şi mai multe copii manuscrise, volum căruia noile studii de istoria literaturii îi acordă o tot mai mare importanţă, fiind considerat ca un început al poeziei moderne ucrainene. Caracterizat prin rima morfologică, versul lui Kiril Tranquillion se dovedeşte a fi o combinaţie între vechea poezie ortodoxă, ale cărei texte sunt cântate în cadrul slujbei bisericeşti şi poezia religioasă de meditaţie individuală occidentală.

Poezie face şi în *Evanghelia învăţătoare*, pornind de la modelul poeziei Renaşterii, pe care îl va fi învăţat de la Szymon Szymonowic sau vreun alt dascăl la Şcoala Frăţiei Ortodoxe din Lvov sau la Akademia Zamosjska, până la reluarea tradiţiei cântărilor bisericeşti ortodoxe, moştenire, ele însele, a poeziei bizantine creştine. Un bogat limbaj metaforic, augmentat de o retorică bine stăpânită realizează pasaje precum:

„Spune noao, o fericite Pavle [sic!], cum iaste chipul lui Adam cel den ceriu? Ei, chipul lui Adam cel den ceriu – întrutot de dereptate plin, fără păcate, fără nice o răotate, blând, smerit, posluşnic, mult milostiv, svânt, neputred, fără-moarte întrutot cu lumina Dumnezeirei mestecat şi îmbrăcat şi mai presus de toate, domniile şi boieriile şi puterile neamurelor îngerilor ceale den ceriu,

---

[250] *Idem*, p. 229-230.

[251] 1558-1629. Cunoscut şi cu supranumele de „Pindarul polonez". Fiind armean de origine, este revendicat şi de cultura armeană. Cu studii în Polonia (Lvov şi Cracovia), dar şi în Franţa şi Belgia a fost din 1586 un apropiat al marelui hatman şi cancelar regal, cu care a organizat Akademia Zamojska. Umanist care scria fluent în greacă şi latină, a scris în poloneză *Pastorale*, lucrare influenţată de Virgiliu şi Teocrit. A scris în latină drame precum *Castus Joseph* şi *Pentesilea*.

şezătoriu pre scaun de-a direapta lui Dumnezeu. Într-acest chip iaste Adam cel den ceriu, întru carele vom să ne îmbrăcăm carii creadem într-îns, iară, mai vârtos, va să ne îmbrace el însuşi pre toţi întru chipul slavei sale, întru chipul învierei sale şi va pune spre noi cununa împărăţiei de veaci, ceaea ce o poartă însuşi, pre carea o jeluiesc şi îngerii să vază frâmseaţea."[252]

Sau:

„Spune noao, o, fericite Petre, carile ai lăsat toate şi ce unele ca acealea, au slava lumiei aceştiia sau vistiiare de aur, pietri scumpe, au cetăţi sau sate, ci nimică de aceastea, numai o mreaje veache? Aceasta grăim, nu că ocărâm pre bărbatul sfânt, ci usârdiia lui, credinţa şi dragostea cătră Hristos voiu deşchis să arăt."[253]

În interpretarea parabolei fiului rătăcitor, discursul părintelui (înţeles aici ca fiind Dumnezeu) către fiul bun se metamorfozează într-un adevărat elogiu al naturii:

„Iară tu, drag fiiul mieu, niceodată nu te-ai despărţit de mine, ce pururea eşti cu mine şi toate ale meale ale tale sânt! Pentru tine şi pentru acela tot binele am gătit, văzutele ceştii lumi şi nevăzutele, pentru tine înfrâmşăţaiu cu frâmseaţe ceastă lume văzută. Soarele şi luna sânt robul tău, stealele ţie slujesc, cu purtarea strălucirei de lumină veselesc ochii tăi şi toată frâmseaţea văzută arată lor cătră socotinţă, ceriulu e voao acoperemânt şi pământul – masă, ploaia şi văzduhul iaste hrănitoriul vostru, marea şi pământul iaste dătătoriu de dajde; voao, pământul den rodurile sale vă dă a zeacea, iară marea dentru adâncul său dajde-ţi aduce ţie şi toată lumea lucră; vânturile şi izvoarăle ţie slujesc şi toate câte-s ale meale ale tale sânt! Al tău e viţelul a ta e jârtva, îngerii ai tăi soţi sânt, patriarşii, prorocii, apostolii şi măcenicii ai tăi cetaşi sânt; lumea stătătoare şi carea să fie ale tale toate-s înţeleapte şi văzute ale tale sânt! Înviiarea şi fără-moartea şi împărăţiia ceriului a ta iaste!"[254]

Simetriile în frază şi propoziţie joacă şi ele un rol de augmentare a expresivităţii:

Că, unde frica lui Dumnezeu nu iaste, acii-i mare foamete iaste de lucruri bune, unde nu să seaceră spicul curăţiei, ca al grâului, acii-i foamete mare de viaţa de vecie şi de bucuriia ceriului. Întru foamete ca aceasta mulţi păcătoş pier acmu şi cu moartea de vecie mor.

Sau:

Ascultaţi aceasta, o iubitorilor de păcate, că până când întru păcate vieţuiţi, atunce muriţi cu sufletele voastre, cu moartea cea de vecie şi periţi împreună cu sufletul şi vă aruncaţi voi înşivă întru groapa gheenei şi de moarte ca aceasta foarte vă teameaţi şi degrabă fugiţi de la ea cu pocaaniia direaptă, de la

---

[252] *Evanghelie învăţătoare*, p. 374-375.

[253] *Idem*, p. 599.

[254] *Idem*, p. 42-43.

satana cătră Dumnezeu, dentru întunearec cătră lumină, atunce iară veț înviia cu viiața de vecie și vă veț afla întru împărățiia ceriului.[255]

Impresionante sunt versurile dedicate învierii lui Lazăr în *Partea dentâiu: Pentru învierea lui Lazar, carele era [de] patru zile în groapă* a *Învățăturii pentru sâmbăta lui Lazar pentru învierea lui*. Apelând la un bogat limbaj metaforic, repetiții, simetrii, se realizează un adevărat imn triumfal:

Acmu toate împrejurele [sic!] cu bucurie joacă și săborul apostolilor cel mare minunat de bucurie plesneaște în palme. Acmu beseareca Sionului luminat prăznuiaște și cu glas veasel pre feciorii săi chiamă să se adune astăzi den marginile a toată lumea, în casa ei să se vază ciudă preaslăvită, că fiiul ei, Lazar, mortul de patru zile, acmu preaslăvit învie den morți cu glasul și cu porunca Domnului nostru Isus Hristos.
Să se înalțe acmu ceriul cu slavă veacinică, de carele au ieșit dentr-însul întru plecare cu luarea trupului și lăcuind spre dinsul cu mărirea Dumnezeirei. Să se bucure rătunzimea pământului, că făcătoriul lui pre dinsul sălășluiaște. Să se veselească ceata apostolească văzând pre mortul de patru zile, înviind den groapă, cu glasul și porunca Domnului și învățătoriului său. Să se bucure acmu cu preaslăvire beseareca lui Hristos văzând solul carele vine den morți, să spuie învierea cea depreună a toată lumea și să cunoască înnoirea firiei sale, văzând pre Lazar, carele nu putu putrejunea ținea și portarii adului, că Domnul chiemă acmu pre el cu glasul puteriei Dumnezeirei sale, ca un soț iubit să vază învierea lui de a treia zi și suirea în ceriu și ca să vază venirea Duhului Sfânt în lume.[256]

Cazaniile traduse de Silvestru din Kiril Tranquillion se integrează formal și stilistic sensibilității barocului. Unei ample secvențe în care este prezentat un moment narativ, în care se folosesc și dialoguri între Iisus, apostoli și surorile lui Lazăr, sugerat doar de textul pericopei evanghelice:

Iară Isus nu era atunce acolo, ce, ca un Dumnezeu adevărat și știitoriu de toate, căruia i-e toată făptura goală înaintea ochilor lui, grăi ucenicilor săi: „Lazar, soțul nostru au adormit! Ce mă bucur pentru voi că nu fuiu acolo și aceasta știu ca să mă cunoașteți știutoriu de toate și știutoriu de inemi!", Iară ucenicii aceastea nu le înțeleaseră atunce, că încă era trupești, că le părea că grăiaște de somnul trupului, Grăiră: „De-au adormit, mântuit va fi!". Iară Domnul văzu înțeleagerea lor cea trupească, grăi: „Aiave Lazar au murit, ce voiu mearge acolo și voiu deștepta pre el!".
Acicea se cade a cunoaște că, iată, de-acmu moartea întru venirea lui Hristos nu se chaimă moarte, ce somn; că, deaca moare și iară se scoală, nu iaste moarte ce numai adurmire. Mainte de venirea lui Hristos moarte se chiema piiarderea vieției pentru ce atunce nemică nu știia de viața veacilor, iară acmu ne spuse noao Fiiul lui Dumnezeu că moartea nu iaste moarte, ce somn. Derept aceastea zise „Eu voiu mearge și-l voiu deștepta pre el!".

[255] *Idem*, p. 38-39.
[256] *Idem*, p. 239-240.

Iară ucenicii ziseră cătră sine: „Să meargem și noi cu nus în Jidovi, măcară să am și muri! [sic!]". Mearse Domnul în Bithanie și lăsă Iordanul și era Bithania de Ierusalim 15 stânjeni, iară deaca se apropie fu dat știre Mariei și surori-sa. Atunce numai cât cu pripă ieșiră în timpinare și, deaca-l văzură, căzură la picioarele lui, închinară-se, cu lacrăme grăiră: „Doamne, de-ai fi fost acicea, n-ară fi murit fratele nostru. Ce și acmu, de vei vrea, poți să-l scoli pre el! [...]
Și, iară, să ne întoarcem la cuvântul cel dentâiu și să auzim ce grăiesc surorile mortului: „Știm, Doamne, că toate câte vei ceare de la Dumnezeu da-ț-va ție! Iată, creadem și știm că poț și pre acesta să-l înviezi, măcar căce iaste de patru zile în groapă!". Răspunse Domnul și zise lor: „Învie-va, fratele vostru!". Iară Martha zise lui: „Știu, Doamne, că va învie [sic!] la zua de-apoi!". Zise ei Isus: „Eu sânt înviere și viață, că aceastea toate-s în putearea mea, că tot cine va creade întru mine, să va și muri, viu va fi în veaci. Oare creadeți aceasta?". Iară eale grăiră lui: „Ei, Doamne, creadem că tu ești Fiiul lui Dumnezeu, lumina și viiața carea au venit în lume să învie pre morți și să lumineaze pre carii ședea în umbra morții și întunearec! Creadem că toate poț!".
Iară Domnul văzu pre eale plângând și mearse cu eale la groapa fratelui lor cel mort și întrebă pre năroade unde l-au pus pre el. Și cum feace aceasta – știutoriu de toate? Au nu știia unde zace, carele știu când muri Lazar? Ce derept acea întrebă nărodul, ca să meargă toți după însul și să-l petreacă pre el la groapă și să vază ciude ce vrea să fie. Iară deaca veni spre groapă, porânci să ia piatra de pre groapă.
Iară Martha zise: „Doamne, puți-va, că e a patra zi!":
Iară Isus zise ei: „Pentru ce-ț ziș ție că eu sânt viață și învierea și, de ver creade, vedea-vei slava lui Dumnezeu!". Și, deaca zise aceasta, lăcrămă spre groapă cu firea trupului"[257]

îi urmează o intervenție lirică, în care recunoaștem folosirea motivului „viața e vis", atât de mult utilizat în literatura barocului:

Acicea se cade a cunoaște că, iată, de-acmu moartea întru venirea lui Hristos nu se chaimă moarte, ce somn; că, deaca moare și iară se scoală, nu iaste moarte ce numai adurmire. Mainte de venirea lui Hristos moarte se chiema piiarderea vieției pentru ce atunce nemică nu știia de viața veacilor, iară acmu ne spuse noao Fiiul lui Dumnezeu că moartea nu iaste moarte, ce somn. Derept aceastea zise „Eu voiu mearge și-l voiu deștepta pre el!"[258]

Intrarea lui Iisus în Ierusalim este și ea prilejul folosirii unui limbaj metaforic plin de imagini sugestive, în care intercalează și parafraze după *Cântarea cântărilor*, precum întâlnim în cazania din dumineca Floriilor:

Pentru păcătoș sări cu bucurie dentru mărirea slavei sale întru adânca plecare, iară cu bucurie den lumina cea neapropiiată, den sânul Părintelui întru cinstitul strat al Pururea Fecioarei Mariei, sărit-au den ceriu pre pământ și de pre

[257] *Idem*, p. 240-244.
[258] *Idem*, p. 241.

scaunul heruvimilor spre un mâşcoiu mic, şi, iară, au sărit den pântecele Preacinstitei Feate pentru păcătoş spre moarte şi spre cruce. de-aciia, după aceastea de pre cruce – în iad, ca să slobozască de-acolo pre carii era întru întunearec, pre patriarşi şi pre proroci şi să lumineaze cu lumina Dumnezeirei sale. Şi, iară, de la pământ au sărit la ceriu şi şade de-a direapta lui Dumnezeu, Părintelui său, cu luarea trupului, mai sus de toate domniile şi puterile ceale din ceriu.
Iară, văzând aceasta fata Sionului, besearеca cea svântă, muma noastră, aduce acmu glas de bucuriia veseliei cea de veaci şi chiamă pre fiii şi pre featele sale să iasă în timpinarea Domnului: „Ieşiţ în timpinarea iubitului mieu! Ieşiţi şi vedeţi pre împăratul vostru şi pre ginerele sufletului mieu cel iubit, într-atâta smerenie şezând spre un mâşcoiu mic, ca spre scaunul heruvimilor! Ieşiţi degrabă şi sărutaţ pre iubitul mieu cu sărutare svântă şi daţ lui slavă şi poclon cumu se cade împăratului îngeresc şi vă înfrâmţeşaţi pre voi cu toată frâmseaţea sufletească den toată inima voastră! Îmbrăcaţi-vă întru veşmente luminate, gătite de nuntă! Aveţi întru mâinile voastre făclii cu untul milei şi lumânări arzând cu focul dragostei dumnezăieşti şi stâlpări de finic – semnul învincerei voastre! Că, iată, dragii miei, al mieu apropie cătră mine şi stă derept zidul nostru, caută pre fereastră la noi pren zăbreale!”[259]

O lungă discuţie asupra existenţei barocului în literatura română primeşte o confirmare parţial afirmativă prin textul traducerii făcute de ieromonahul Silvestru a *Evangheliei învăţătoare* a lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky. Textul publicat la Govora în 1642 este un text baroc, definit printr-o multitudine de elemente stilistice. Dar, prin afirmarea acestei trăsături a lui, găsim şi răspunsul unei probleme care nu a fost sesizată până acuma de cercetători: Dacă *Cartea românească de învăţătură* a mitropolitului Varlaam a avut un ecou uriaş în cultura noastră, fie prin reeditarea imediată în *Evanghelia învăţătoare* de la Dealu, fie prin reeditarea în *Chiriacodromionul* de la 1699 tipărit la Alba Iulia (care, la rândul lui s-a bucurat de reeditări până în secolul al XX-lea), fie printr-un număr impresionant de copii manuscrise şi printr-o circulaţie a exemplarelor tipărite în tot spaţiul românesc, *Evanghelia învăţătoare* de la Govora nu a cunoscut, în afara reluării unei părţi a ei în cea de la Dealu, nici o retipărire şi, după ştiinţa noastră, nici copii manuscrise. Răspunsul acestei situaţii surprinzătaore vine din acelaşi caracter baroc, supraîncărcat stilistic, care o făcea greu accesibilă cărturarilor noştri. Ceea ce numesc sociologii literaturii „orizontul de aşteptare” nu era capabil să accepte acest text, care depăşea cu mult parametrii literaturii noastre vechi.

Răspunzând unei nevoi efective de înnoire a expresiei literare, dar, mai ales, de replică împotriva Reformei, elemente care justifică întrutotul traducerea ei, *Cazania de la Govora* a fost imediat substituită în spaţiul

[259] *Idem*, p. 278-279.

românesc de un text mult mai concis stilistic, redactat cu remarcabil talent şi care era o sinteză a omileticii patristice şi a celei ortodoxe din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, *Cartea românească de învăţătură* a mitropolitului Varlaam. Aceasta nu ne împiedică, însă, să considerăm *Evanghelia învăţătoare sau cazanie preste duminecile anului şi la praznice гсп̃дарскихъ şi la alţi sfinţi ипроч, scoasă şi primenită de pre limba rusască pre limba rumânească cu voia şi cheltuia măritului domn Matheiu Basarab voievod, iară cu usteneala şi izvodirea lui Silvestru ieromonah* drept un text remarcabil, asupra căruia cercetătorul modern merită să îşi aplece atenţia.

LIMBA TEXTULUI. Prima jumătate a secolului al XVII-lea se caracterizează pe întreg spaţiul românesc printr-o creştere şi diversificare a traducerilor în limba română. Ilustrând, aşadar, un proces firesc, *Cazania de la Govora* nu este singurul text care a fost tălmăcit, făcând parte din acţiunea mai largă de impunere a limbii române ca limbă de cultură, a cultului bisericesc şi în administraţie. Însă, situaţia traducerilor se prezintă diferit de la o regiune la alta. Astfel, Transilvania a excelat, în primul rând datorită încercării de atragere a românilor la Reformă, prin traducerea textelor religioase[260], atât a *Bibliei* cât şi a unor texte calvine, făcute în primul rând din latină sau maghiară[261].

Traducere mărturisită după un text tipărit în slavonă de redacţie ruso-ucraineană, *Evanghelia învăţătoare* prezintă câteva caracteristici care o individualizează între celelalte tălmăciri făcute în Ţara Românească din prima jumătate a secolului.

În spaţiul moldovenesc trebuie menţionate traducerea *Pravilei* făcută de Eustratie Logofătul, din care doar partea de drept civil a fost tipărită în 1646 la Iaşi (*Carte românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti şi de la alte giudeate,* rod al ambiţiilor imperiale ale domnitorului moldovean Vasile Lupu), în timp ce din dreptul bisericesc Mitropolitul Varlaam a reluat doar anumite secţiuni în *Şeapte taine a besearecii* (Iaşi, 1644), restul manuscrisului *Pravilei alese* rămânând încă netipărit.

Ţara Românească este cea în care s-a făcut cel mai mare număr de traduceri, în acelaşi timp şi cele mai diverse, începând cu tălmăcirea *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab*, cu cea a lui Herodot, cu cea a textelor juridice, dar şi a două texte omiletice, ambele tipărite în 1642, *Evanghelia*

[260] *Noul Testament de la Bălgrad* este rezultatul unui complicat proces de transformare a unei traduceri din slavonă, în urma colaţionării acestuia cu textul *Septuagintei* şi cu cel al *Bibliei* latine în varianta tălmăcirii lui Theodor de Beza.

[261] Facem abstracţie de cărţile populare tălmăcite în mod special în această perioadă în spaţiul transilvănean. Acestea exprimă un alt nivel cultural.

învățătoare (*Cazania de la Govora*) și *Învățături preste toate zilele*[262], tipărită la Câmpulung[263].

Spre deosebire de toate celelalte texte traduse în această perioadă, *Cazania de la Govora* este singurul text tălmăcit din slavona de redacție ruso-ucraineană. Conștient de deosebirile acestei redacții de slavona de redacție bulgară îndeobște folosită în spațiul muntean (și, în general, cea mai folosită în spațiul românesc), traducătorul a menționat acest lucru prin formula „primenită de pre limba rusască pre limba rumânească". Termenul de *primenită* indică o atitudine creatoare în operațiunea traducerii, aceasta nefiind o operațiune mecanică, ci una de reașezare a textului într-o nouă înfățișare.

Evanghelia învățătoare folosește și ea diglosia, intercalând secvențe de text, expresii sau cuvinte din slavonă în text, la fel cum făceau și alte texte românești ale epocii. O folosește în titlu „оуспение бц҃е ѡт създание мира ҂ѕрна ѡт въплъщенїа гн҃а ҂аѕмд мсц҃а септеврїю дн҃и ки҃"[264], în dedicația stemei domnitorului: „на прѣсватасе зилинїе сх҃ъ мл҃стїю гсдсиновъ басарабовъ"[265] și în titulatura domnitorului: „voievod бж҃їю. бл҃гдостїи. наалника всїе земле оугровлахїискїа ещежи запла ненских стран҃ алмлаш и фагараш херцег и проч҃"[266], dar și la începutul și la sfârșitul cuprinsului[267]; în rest, ea apare doar incidental în corpul textului, mai ales în numele de persoane: Grigorie назианскїи[268], Ignatie рьвническїи[269], chir Ștefan боузеїскїи[270] și în trimiterile la zacealele lecturilor evanghelice: евангелїе ѡт марка з҃ лач. [sic!][271], евглїе ѡт марко зач мз҃[272], евглїа. ѡт iωанна зач. ма҃[273] etc. Limba slavonă era folosită în acest context îndeobște ca posibilitate de a marca conform unei convenții deja încetățenite, decât propriu-zis ca alternativă de comunicare în altă limbă decât cea a textului[274]. Comparativ cu alte texte contemporane publicate în alte regiuni, precum *Cazania lui Varlaam* sau *Nooul Testament de la Bălgrad*, aici se folosește mult mai puțin slavona, ceea ce denotă un efort conștient de folosire doar a limbii române.

Relația cu textul slavon se simte, însă, într-un număr de cuvinte de origine slavonă, de cele mai multe ori fiind folosite sinonime deja încetățenite în limbă ale respectivelor cuvinte. Astfel sunt cuvintele: *mândrie* „înțelepciune", *preamândrie* „preaînțelepciune", *mândru* „înțelept", *preamândru* „preaînțelept": „să crează adevărului și mândriei dumnezeiești", „mult știură preamândriia ceriului", „cu acestea se înfrâmțeșază sufletul după cuvântul preamândrului", „cum au zis rostul preamândrului", „cumu e adâncul mândriei nezleit"[275]; *liubov*: „A doao taină arată liubovul cel negrăit", „iară, Fiiul arată liubovul său cel deusebi", „aceasta făcură pentru liubovul care avea mainte către însul" etc.[276]; *anghel* „înger": „acolo veri vedea pre anghelii cei iuți", „începătura, arhangheli, anghelii"[277]; *balamut* „nebun": „dară voi, balamuților, pentru ce rânjiți"[278]; *becisnic*, *bescisnic* „declasat, degradat": „fac pre ei purcari bescistnici", „procleații oamenii și bezcisnici", „amar ție, becisnice și mai fără minte decât toți"[279]; *becisnicie:* „declasare, degradare": „acicea diavolul becisniciia cea de vecie priimeaște de la Dumnezeu"; *dvorbă* „adunare, asociere": „dvorba luminaților îngeri ai lui Dumnezeu", „acealea dvorbe de îngeri"[280]; *lavră* „mănăstire": „cinstita lavră Govora"[281]; *neobrezuit:* „necircumcise": „să vază acolo păgâni

---

[262] Titlul complet este: *Învățături preste toate zilele, alease pre scurt den multe dumnezăiești cărți de folosință tuturor creștinilor, prepuse de pre limba grecească pre limba rumânească.*

[263] Facem abstracție de *Evanghelia învățătoare* tipărită la Dealu în 1644, care reia până la pagina 404 textul *Cazaniei de la Govora*, și, în continuare pe cel al *Cazaniei lui Varlaam*.

[264] În slavonă: Înălțarea Preacuratei. De la facerea lumii 6151. De la nașterea Domnului 1642, septembrie, zile 28.

[265] În slavonă: La preasfântul semn al milostivilor domni Basarabi.

[266] În slavonă: Din mila lui Dumnezeu stăpânitor al întregului pământ al Ungrovlahiei și al ținuturilor plaiurilor, herțeg Amlașului și Făgărașului și celelalte.

[267] ѡглавенїа на лекацїа втои книѕѣ пооуенїа на какдꙋю идаю și конец ѡглавленїю ѡт мїтарь и фарисеи дѡ неделѣ вжцѣхъ стъхъ.

[268] În slavonă: din Nazianz.

[269] În slavonă: Râmniceanul, de la Râmnic.

[270] În slavonă: Buzoianul, al Buzăului.

[271] Recte: зач. з$. În slavonă: Evanghelie din Marcu, zaceala 7.

[272] În slavonă: Evanghelie din Marcu, zaceala 47.

[273] În slavonă: Evanghelie din Ioan. Zaceala 51.

[274] Aceeași tendință o întâlnim și în cazul altor texte muntene ale epocii.

[275] Se folosesc și *înțelepciune*: „cu înțelepciunea lui Dumnezeu grăiesc" și *preaînțelepciune*: „carile vor fi mainte și carile vor veni toată taina preaînțelepciunei vor vedea întru lumina Duhului Sfânt". *Preaînțelept*, apare și el de mai multe ori în text, dar este folosit doar în raport cu ființele umane: „ca un vraci preaînțelept", „preaînțeleptul Leu împărat" etc., în timp ce *preamândru* este folosit doar cu referire la Dumnezeu.

[276] Întâlnim în text și *dragoste*: „Fiiul pentru dragostea slujaște Părintelui său den ceriu", „semnează fără-măsură dragoste a lui Dumnezeu către păcătoșii carii se pocăiesc" etc.

[277] Față de cele două atestări ale cuvântului *anghel*, avem peste 220 de atestări ale cuvântului *înger*.

[278] Întâlnim, însă, de 12 ori *nebun*.

[279] În mod curent este folosit un sinonim relativ al cuvântului *prost* (26 ocurențe): „de zicea că iaste om prost, iară nu Dumnezeu", „proștilor, săracilor și nevoiașilor".

[280] Față de aceste două ocurențe ale lui *dvorbă*, avem 10 ale sinonimului *adunare:* „adunarea a toată ruda dimonească", „Adunarea a toate năroadele la judecata lui Dumnezeu", „adunările reale" etc.

[281] Întâlnim o singură dată și *mănăstire:* „nu ca să pască igumenii lui Hristos, ce numai pântecele său; ce și tocmitorii mănăstirilor aceaea fac".

neobrezuiți"; *obreazanie* „circumcizie": „ei se însoțiră cătră neamul lui Avraam, după obreazanie"[282]; *Petdesetniță* „Cincizecime, Rusalii": „Al doilea praznic – Petdesetnița", „Învățătură dentâiu la prealuminata \ zi de peatdesetniță"[283]; *priceav* „cârtitor": „să va zice cineva den cei priceavi", „oameni neplecaț și năsilnici priceavi, răpștitori"[284]; *priceștui* „cumineca": „să priceștuiesc cu trupul și sângele Domnului", „să priceștuia cu taina lui Hristos"[285]; *ugodnic, ogodnic* „iubit, plăcut": „credincioșii ugodnicii săi spre suflet și spre trup", „cum s-au postit sfinții, ugodnicii lui Dumnezeu". Folosirea cuvântului *pocaanie* „pocăință", cunoscut în textele românești încă din secolul al XVI-lea (prima atestare a sa o găsim în *Codicele voronețean)* este posibil să fi fost sugerată prin existența acestora în textul original al lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky, având în *Evanghelia învățătoare* 47 de ocurențe, spre deosebire de *pocăință*, care pe teritoriu românesc a cunoscut doar o singură prezență în text: „Faceți plod destoinic pocăinței"[286]; *ucenița* „ucenică": „o premenească dragostea lui Dumnezeu [...] den samareanincă – ucenița"; *znamenie* „carii fac spre morț, znamenii afară de leage".

O situație aparte o avem în cazul cuvântului *balsamovi* „balsamic"[287]: „mestecătură de smirnă cu unsori balsamovi", care, chiar dacă textul cunoaște cuvântul *balsam*, trebuie privit ca un împrumut direct din slavonă.

Relația cu textul slavon este ilustrată și de grupul de cuvinte folosit pentru denumirea locuitorilor orașului Samar: *samarean* (11 ocurențe), *samareanin* (3), *samarinean* (3), *samaritean* (2) și *samareanină* (11), *samarineancă* (1), *samariteană* (1), *samariteancă* (1); evident că sunt preferate formele împrumutate directi din slavonă (*samarean, samareanin, samareanină*)[288]. Dar și aici, comparând cu numărul slavonismelor folosite de Varlaam în *Cartea românească de învățătură*, constatăm că numărul acestora este mult mai mic în textul muntean.

Nu același lucru îl putem spune despre folosirea calcurilor lingvistice. Cel mai des folosit este *la arătare* „cu certitudine, cu siguranță": „cugetă cu

---

[282] Nu se folosește *tăiat-împrejur* și *tăiere-împrejur*.

[283] Cele 7 ocurențe ale cuvântului sunt însoțite de cele mai multe ori de explicația „Ce se chiamă implearea celor 50 de zile întru care fu pogorârea Duhului Sfânt în lume". Textul cunoaște și *Rusalii*: „în zua de Rusalii", „în praznicul celor de zile, care ziicem noi Rusalii".

[284] Nu are sinonime.

[285] Interesant este sensul nelegat de cuminecarea în biserică „a beneficia în comun": „cum veniră în Țara cea Făgăduită și se priceștuiră întâiu den rodurele pământului". Textul cunoaște și cuvântul *cuminecătură*.

[286] Era simțit cu siguranță ca o creație nouă, din moment ce se creează și *nepocăință*: „farmecele, otravele, pârâle nepocăințele, mâhniciunea".

[287] Din sl. балсамовыи „cu balsam". După știința noastră, cuvântul nu este folosit în alte texte românești.

[288] Forme prezente în textile noastre încă din secolul al XVI-lea.

ce va fi bătut; la arătare că cu multe munci ale focului nestins!", „Ce se cade voao a cunoaște și a vă învăța care post ceare Dumnezeu de la voi. La arătare e că îndoit, cumu e și omul îndoit, trupesc și sufletesc", „La arătare că-l scoate de la întunearecul păcatelor la lumina slavei sale", „de unde e această orbiciune? La arătare că pentru necredința lor!", „La arătare că pre acesta, carele biruiaște cu moartea", „La arătare că Tatăl, blagoslovitul Dumnezeu", „unde-l duce pre el Hristos. La arătare că până la Ierusalimul ceriului", „Și pentru ce vine acesta într-această smerenie și blândeațe? La arătare că pentru noi", „La arătare că păcatele noastre", „la arătare, că păcatele noastre au adus pre Fiiul lui Dumnezeu la acea muncă grea și și dureare spre cruce" etc.

Calc lingvistic sunt și construcțiile *trei-luminător*: „lumina trei-luminătoarei Dumnezeiri", *mai mult de măsură* „exagerat": „Ce și mai multu de măsură-l iubeaște așa" „și mai mult de măsură a-și îngreoia pântecele"[289], *afară de leage* „nelegitim, ilegal": „aceștia, carii fac spre morț, znamenii afară de leage", *în trei* „triplu": „ședeare Dumnezeirei în trei strălucitoare", „lumina Dumnezeirei în trei răsăritoare", „în trei firi ale Dumnezeirei slăvit", „lumina Dumnezeirei cea în trei străluciri" „preamândrie, acolo lumina trei-luminătoarei Dumnezeiri desfătat"[290], *fără de casă* „vagabond" și *fără de rude* „orfan": „ca un fără de casă și fără de rude", *a sta târgul* „a fi permis": „neguțătorie să facă până stă târgul", *învățătură pre obiceaiu* „învățătură morală (moralizatoare)": „De cei cu mărire deșartă, cum pierd bogățiia carea zace în ceriu și de rugăciune cum se cade a să ruga. Învățătură pre obiceaiu", „Învățătură pre obiceaiu de milostenie și cum să nu se înfrâmțeșaze muierile cu veșminte trecătoare", „Cum nu se cade noao a ne amărî, când așteptăm ceva bine, ce cu răbdare a aștepta și întru scârbe a nu ni se supăra, învățătură pre obiceaiu" și cuvinte compuse după modelul textului slavon, precum *argint-tăiare* „negoț, înavuțire prin negoț": „a nu socoti toate frâmsețile lumiei aceștiia și rădăcina iubirei de argint-tăiare" etc. De altfel, topica majorității titlurilor este calchiată după textul lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky; la fel, nu de puține ori topica tălmăcirii românești o păstrează pe cea a textului slavon, aceasta, însă, în limitele în care normele limbii române o permit.

Uneori, sub influența limbii textului slavon se păstrează fonetismul de acolo, cu toate că în alte părți ale *Evangheliei învățătoare* sunt folosite formele cunoscute de limba română. Astfel, *propastenie-prăpastenie:* „în propăstenie supt pământu-i încuie", dar „curund vei ieși den prăpastiia ta".

---

[289] Este folosit și *preste măsură*: „acesta când se imple preste măsură, atunce și cu dinții scrâșcă".

[290] Mai des este folosită în text exprimarea „Dumnezeirea cea în trei făpturi".

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

Şi folosirea prefixului *ne-* cu valoarea „imposibil de", cunoscută ca incidentală şi din alte texte vechi anterioare[291], poate fi ea atribuită influenţei textului slavon. Ca rezultat al ei avem o serie impresionantă de creaţii lexicale: *neacoperit*: „care nu poate fi acoperit", *neadormire*: „vigilenţă, veghe", *neadormit, neadurmit*: „vigilent", *neajuns*: „intangibil, inegalabil", *neapărat*: „direct", *neapropiat* „inaccesibil", *neapus*: „veşnic, permanent", *nearumit*: „neaţipit, vigilent", *neaşezat*: „neorganizat, instabil", *neatins*: „intangibil", *nebătrânitor*: „inalterabil, nedeteriorabil", *nebiruit*: „invincibil" etc.

Marcată de sursa sa, *Cazania de la Govora* păstrează fonetismul etimonului slavon al unor cuvinte în: *jah, jahure, jăhurile, jăhuire, jehuitor, ohili, ohilit; prah, prahul; vârhul; vihor, vihorât, vihorăle;* fără să întâlnim forme în care să se fi făcut trecerea la **f**; acestui grup i-a fost asociat şi *ohta, ohtând*[292]; într-un singur caz întâlnim forme duble, atât direct împrumutate din slavonă, cât şi dezvoltate în limba română: *pohtă, pohtire, pohtit* în majoritatea cazurilor (42), dar întâlnim şi 9 forme adaptate deja la limba română: *pofta, pofteaşte, poftire* etc.

TRĂSĂTURI FONETICE. Graiul tălmăcitorului *Evangheliei învăţătoare* este unul cu trăsături preponderent muntene. Una din principalele trăsături este caracterul muiat al consoanelor, apariţia celor dure fiind doar incidentală şi explicabilă de multe ori fie din raţiuni etimologice (cuvântul prezentând forme fonetice apropiate de etimon, asistând astfel la o pseudodurificare a consoanelor), fie dintr-o nesiguranţă a notării diftongilor româneşti, pe care slovele Kirilice nu o puteau acoperi.

– **m:** în 5 situaţii apare *tocmală, tocmale*, faţă de 8 în care este *tocmeală, tocmele*.

– **b, p:** *podobască* (7) faţă de *podobească* (2), dar *podobăsc* (2) faţă de *podobesc* 18); *trupască* (29) faţă de *trupească* (1), dar *trupăsc* (4) faţă de *trupesc* (8); *clipala* (4) faţă de *clipeala* (0); *păscar, păscărie* (2) faţă de *pescar* (0); *turbază* (1) faţă de *turbează* (0).

– **f, v:** *trufască* (1), *trufăsc* (1), faţă de nicio ocurenţă a lui *trufească, trufesc*; *văşmânt* (14) faţă de *veşmânt* (56); *jidovască* (32) faţă de *jidovească* (4), dar *jidovăsc* (3) faţă de *jidovesc* (23); *învălіră* (3) faţă de *învelіră* (0).

– **s, z:** *mirosală* (3) faţă de *miroseală* (12); *sămn, însămna* (19) faţă de *semn, însemna (*48); *sămăna, asămăna, sămănător, sămănătură* (9) faţă de *semăna, semănător, asemăna, semănătură* (4), *spăsască* 13), faţă de *spăsească* (5), dar *spăsăsc* (0) faţă de *spăsesc* (20). Incidental, şi pronumele reflexiv *se* este folosit cu forma *să*, marea majoritate a cazurilor fiind nedurificate, dar şi aici cu diferenţe, în aproape toate ocurenţele fiind predominantă forma nedurificată a lui **s** atunci când pronumele este antepus verbului, mai multe cazuri de durificare (22 din 165) întâlnindu-le când pronumele când este postpus verbului, *Dumnezeu, dumnezeire, dumnezeiesc* (117 de ocurenţe) faţă de *Dumnezeu, dumnezeiesc, dumnezeire* (1386 de ocurenţe); *slobozască, păzască* (12) faţă de *slobozească, păzească* (8), dar *lăbăzăsc, păzăsc* (2) faţă de *slobozesc, păzesc* (17) etc. O situaţie aparte o prezintă cuvântul *zi, zile* (101), care apare cu forma sa articulată la singular *zua* (58), ceea ce ne probează că încă se păstra amprenta mai vechii pronunţări cu **đ (dz).**

– **ş, j:** *însetoşăz* (1) faţă de *însetoşez* (6), *şăz* (1) faţă de *şez, şezând* (39), *aşez* (2) faţă de *aşez, aşezământ* (5); *înfrâmţeşaze, înfrâmţeşează* (25) faţă de *înfrâmţeşează* (2), dar *înfrâmţeşez* (50) faţă de *înfrâmţeşăz* (4); *înşăla, înşălăciune* (27) faţă de *înşel, înşelător, înşelăciune* (44); *jăluiaşte* (1) faţă de *jelui, jeluinţă, jeluire* (3); *grijaşte* (9) faţă de *grijeaşte* (0), dar *grijăsc* (0) faţă de *grijesc* (26).

– **ţ:** *curăţască, împărăţască, sfinţască, preoţască* (10) faţă de *curăţească, împărăţească, sfinţească, preoţească* (7), şi doar *ameţesc, împărăţesc, procduleţesc, preoţesc* (11); *curăţănie* (10) faţă de *curăţenie* (5); *oţăt* (4) faţă de *oţet* (4); *ţăsut* (4) faţă de *ţesut* (0); *sfinţască* (10) faţă de *sfinţească* (7), dar *sfinţesc* (11) faţă de *sfinţăsc* (0). La fel, **ĭ** (**i** semivocalic) care final apare durificat doar într-o treime din cazuri[293], fapt explicabil şi deoarece nu exista un semn specific pentru **i** semivocalic, evitându-se în mod conştient un **и** care avea valoare de **i** plenison.

– **r:** incidental întâlnim şi forme ale lui **r** dur, de cele mai multe ori explicabile prin accidente fonetice sau continuarea unor forme apropiate de etimonul cuvântului; astfel pluralul lui *vihor* este *vihoră* (3), *răpaos, răpaus, răposa* (24). Forma prepoziţiei *cătră* (467) majoritară faţă de *cătr*e (8) se explică prin conservarea lui **a** final din lat. *contra*[294].

– Incidental întâlnim **e** în loc de **i**: *vendeca, vendecare, vendecător* (39) faţă de *vindeca, vindecător, vindecare* (26), *vende* (1) faţă de *vinde* (2), *veneri* (1) faţă de *vineri* 3), *venează, venez* (2) faţă de *vânare, vânător, vâna* (14) etc. În cazul lui *den*[295] (781) faţă de *din* (62) şi a compuselor

[291] *Formarea cuvintelor în limba română în secolele al XVI-lea/al XVII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007, p. 39.

[292] Se pot interpreta în primul rând ca forme hipercorecte după *pohtă, pohti*. Mai puţin probabilă ar fi interpretarea lor ca împrumuturi din slavona ruso-ucraineană, unde întâlnim охати şi, incidental, охтати.

[293] Situaţia este diferită de la un cuvânt la altul, dar majoritare rămân formele în care I final este nemenţionat: *toţ* (68) – *toţi* (88), *chemaţ* (3) – *chemaţi* (3); *veţ* (57) – *veţi* (74), -ş (38) – şi (41), *blagosloviţ* (1) – *blagosloviţi* (5) etc.

[294] Prepoziţia *între* nu are forma *întră*.

[295] Scris atât деѧ cât şi ден.

denafară, *denainte* (265) față de *dinafară* (17) formele se pot explica și prin fonetismul apropiat de etimon.

– Textul păstrează incidental pe **u** final: „în coaste împunsu", „ce și mai multu", „ce folosu e", „ce folosu ți-e", „se nascu", „neajunsu e lucrul lui Dumnezeu", „cumu feace", „împunsu în coasta mea", „cuprinsu de mirăciune", „mortu e", „ca un sănătosu l-ai priimit", „acel glasu", „mâșcoiu micu", fapt care se petrece mai ales după grupuri consonantice: „iaste neînțeleptu", „boiari sau domnu" etc.

– Păstrarea diftongului *-iu* final este aproape generalizată: *datoriu* (9) față de *dator* (3)[296], *întâiu* (154) față de *întâi* (9), *stejariu*, *ceriu*, *învățătoriu* etc. De asemenea, persoana întâi a imperfectului: *putuiu*, *vruiu*, *apucaiu*, *veniiu* etc. Diftongul **-iŭ** se afla la începutul procesului de dispariție, din moment ce întâlnim incidental și *purtător*, *dator*, *învățător*, *cer*, *dentâi*, *cugetai* etc.

Din categoria „accidentelor" fonetice menționăm și: *venează* (2), în timp ce în text întâlnim doar *vâna*, *vânător*, *vânare*; *vendeca*, *vendecare*, *vendecătoriu* (39) față de *vindeca*, *vindecare*, *vindecător* (26); *vende* (1) față de *vinde* (2); *mente*, *mentea* (31) față de *minte*, *mintei* (84); *cuvente*, *cuventele* (14) față de *cuvinte*, *cuvintele*, *cuvintează* (85); *pămentești*, *mormente*, *pămente (vocativ!)*, *pămentean*, *îmbrăcămente*, *svente*, *amente*, majoritare fiind formele *pământesc*, *pământean*, *îmbrîcîminte*, *aminte*, *svinte* etc. O excepție e *veșmente* (19) față de *veșminte* (13)[297].

Într-un singur caz constatăm palatalizarea lui **h**: „înfricoșat, hieri sălbatece", în timp ce în restul de 9 apariții ale cuvântului întâlnim: „fieri iuți și sărpi veninoși", „fierile ceale iuți", „fierile ceale nevăzute", „iuțimea fierilor", „rumperea fierilor" etc.

Unele fonetisme se explică prin apropierea de etimon: *deșchide*, *deșchis* (din lat. *discludere*), *porânci* (din sl. *porončiti*), *usteni*, *usteneală* (din sl. *ustanom*[298]), *frâmseațe*, *înfrâmțășa înfrâmseța* (din lat. *formosus*).

Textul păstrează un stadiu mai vechi al limbii, asemănător cu textele din secolul al XVI-lea, precum diftongul **iu** în *iușura*, *iușor*, *iușurime*[299] sau pe **ğ** în cuvinte de origine latină, sistematic doar în: *încungiurat*, *au agiuns*, *pregiur*, *vor încungiura*, *încungiurară*, *încungiurare*[300]. Incidental întâlnim

[296] Se realizează o opoziție față de plural, care apare întotdeauna *datori*.

[297] La singular întâlnim doar *vășmânt*, *veșmânt*.

[298] Față de cele 64 de ocurențe ale lui *usteni*, *usteneală* întâlnim, totuși *ostenit*, *neostenit*, *osteneală* (30).

[299] Față de cele 8 cazuri în care se păstrează diftongul, avem unul singur în care el a dispărut: „trupul ușoru-l face".

[300] Față de cele 11 ocurențe ale formei, menționăm și două cu j: *încunjură* și *încunjurat*.

cu o singură ocurență *am agiuns*[301], *pregiu*[302]. Procesul de trecere de la **ğ** la **j** era evident spre încheierea sa, din moment ce cuvintele din familia lui *a jura*, *a judeca*, *a juca* apar numai cu **j**.

Tendința de eliminare a prefixului *în-*, *îm-*, despre care vom vorbi la paragraful dedicat formării cuvintelor, în situația în care în cuvânt urmează o vocală, explică forme ca *nălțimea*, *naine*, *să nalțe*, *nalt*, *nălțimea*, *nălțare*, *nebuni*, *noire* etc.

Unele trăsături fonetice aberante din punctul de vedere al normelor limbii literare actuale se pot explica prin păstrarea unui stadiu mai apropiat de etimonul cuvântului; astfel: *rădica* (din lat. *eradicare*), *blăstăma* (din lat. *blastimare*), cătră (din lat. *contra*), *rătund* (din lat. *retundus*), *năsâp* (din sl. (bg.) *nasip*), *nărod* (din sl. *marodŭ*), *nărod*, *năroc*, *nărocit* (din sl. *naroku*), *zăduh* (din bg. scr. *zaduh*), *hiclean* (din magh. *hitlen*) etc.

SUBSTANTIVUL. Substantivele neutre au în majoritatea cazurilor pluralul *-ure*, fiind cunoscut și pluralul în *-uri*. Situația diferă de la un cuvânt la altul, doar la câteva dintre ele fiind majoritare formele în *-uri*: *ceriure 12 – ceriuri 12*, *chipure 40 – chipuri 6*, *cinure 30 – cinuri 7*, *darure 34 – daruri 11*, *deresure 1 – deresuri 2*, *duhure 11 – duhuri 6*, *fealiure 4 – fealiuri 2*, *glasure 7 – glasuri 1*, *graiure 10 – graiuri 0*, *hreasturele 1 – hreasturi 1*, *leacure 3 – leacuri 5*, *lucrure 79 – lucruri 35*, *nălucurele 1 – nălucurile 0*, *neamure 22 – neamuri 7*, *râure 11 – râuri 2*, *rodurele 2 – roduri 2*, *trupure – 23 trupuri 12*, *valure 2 – valuri 2*, *veacure 2 – veacuri 0*, *vânture 5 – vânturi 13*, *zborure 1 – zboruri 2*, *zgăure 2 – zgăuri 2*, *zidure 8 – ziduri 7*.

Substantivele feminine cu articolul hotărât au genitivul:

– ei: înșelăciunei, *luminei*, *putreziciunei*, *orbiciunei*, *rugăciunei*, *vederei*, *feaței*, *matcei*, *făpturei* etc.

– iei: înălțăriei, *țăriei*, *inimiei*, *vieției*, *morției*, *lumiei*, *porânciei*, *lucrăriei*, *luminiei*, *minției* etc.

– ii: răutăţii, *vieții*, *muncii*, *înceaperii*, *putearii*, *feații*, *inemii*, *împărăţii*, *mării*, *maicii*, *poveștii* etc.

Realizarea genitivului se face folosind cele trei desinențe la același substantiv, astfel că întâlnim atât *făpturiei* (1 ocurență), cât și *făpturiei* (5 ocurențe), *feației* (32), *feaței* (1) și *feații* (1), *inimiei* (14) și *inimii* (3), *lumiei* (109), *lumei* (1), *lumii* (6), *luminiei* (6), *luminei* (40) și *luminii* (1), *maiciei* (1), *maicei* (2), *maicii* (4), *mării* (1), *măriei* (14) și *mărei* (2) etc., preferința pentru una dintre desinențe variind de la un cuvânt la altul. În general, însă, constatăm că predomină folosirea desinenței *-iei*.

[301] Față de o singură apariție a acestei forme, avem 80 de ocurențe *ajunge*, *ajuns*, *ajungere*, *neajuns*.

[302] Având 18 ocurențe pentru *împrejur*, *împrejura*, *împrejurean*.

Substantivul *lature* are majoritatea aparițiilor sub această formă (articulat *laturea*, genitiv (acеii) *laturi*, art. *laturei*) și doar una singură sub forma *latură*. Pluralul este *laturi* (art. *laturile)*.

Substantivul *foamete* are pluralul insolit *foameți:* „moarte de năprasnă, foameți [sic!] și scârbe și năpăști" realizat probabil în acord cu forma plurală a celorlalte substantive.

Substantivul neutru *bobou* are pluralul: *boboao* în timp ce *zăblău* are pluralul *zăblaie;* „zăblaie și boboao", „[Hristos] ia chip de rob și lumina cea dumnezeiască a minunatei slavei sale să acoapere cu zăblaie, măsărătatea [sic!] și rușinea lui Adam".

Efortul de realizare a unui lexic menit să exprime noțiuni filosofice și teologice în limba română – și *Evanghelia învățătoare* de la Govora se dovedește o întemeietoare în acest sens – se caracterizează prin substantivizarea diverselor părți de vorbire. Astfel:

– adjective și participii: *adânc* (adâncul mândriei), *ascuns* (ascunsele inimiei), *văzutele* etc.

– infinitivul lung al verbelor: *căutare*, *îndemnare*, *vedeare*, *cercare*, *aflare*, *cădeare*, *venire*, *jehuire*, *perire*, *răpire* etc.

– pronume. *Îns* primește și sensul de „persoană":

Vocativul lui *om* este *ome*: „deșarte ome!", „mult păcătoase ome", „ce-mi faci usteneală, ome". Vocativul cuvântului *domn* este *doamne*: „Doamne, văzu că proroc ești tu", „Doae, dă-mi apa aceasta". Vocativul lui *muiare* este *muiare*: „Muiare, ia-mi credința", „Creade-mă, muiare, că eu-s mai-mare de Iacov", „Nu te mira, o, muiare" etc.

Locuțiunile substantivale *fără-lipsire* „coerență": „Așa creadem întru Sfânta Troiță închipuind fără lipsire: Tatălui – nenaștere, iară Fiiului - naștere, Sfântului Duh – ieșire" și *fără-moarte* „imortalitate": „întru veșmântul fără-morției cel în chip de lumină îmbrăcați" sunt evident calcuri după textul slavon.

În general, numele proprii preiau grafia și fonetismul textului slavon: *Athina*, *Areopaghit*, *Arimatei*, *Chiparis*, *Chipru*, *Costantin*, *Dionisie*, *Diocletiian*, *Dometiian*, *Eghipet*, *Elisei*, *Elia (dar și Iliia*, *Ilie)*, *Galilei*, *Ignatie*, *Machedoniia*, *Magdalina* etc.

Numele propriu петръ scris foarte des (dar nu sistematic), având și grafia петрꙋ, a fost transcris peste tot „Petru", cu menționarea în notă de subsol a grafiei din text. Vocativul său este peste tot петре „Petre".

Numele ereticului Arie apare doar sub forma Ariia, având genitivul *Ariei*: „ucenicii Ariei și ai lui Machiedonie".

ARTICOLUL. Articolul hotărât proclitic în fața numelor proprii apare uneori sub forma *lu*: „lu Emmanoil", „călcarea poruncii a unuia, lu Adam", „vor chipui lu Iosif", „cătră cunoașterea lu Hristos", „lu Machedonie". Majoritare sunt, însă, formele cu *lui*, folosirea celor două forme fiind nediferențiată, astfel că asistăm la apariția ambelor în același context: „lui Mihail și lu Gavriil".

Articolul posesiv prezintă în general forme care se acordă cu obiectul posedat, dar întâlnim și lipsa acordului: „vistieriia a toate bunătățile", „vina a multe păcate ale lui", „Așa să cade a face a tot omul cela ce se căiaște", „cetate a toată necurățiia sufleteaște", „lăcuința a tot duhul necurat", „toată știința a meșterșugul diavolului priimesc", „păcătoșii îmblă fără frică preste prilazurile a toată fărăleagea", acest fapt întâmplându-se mai ales atunci când acordul e dificil sau obiectul posedat este distanțat de articol.

ADJECTIVUL. Multe adjective întâlnite în *Evanghelia învățătoare* sunt folosite în aceeași măsură și ca adverbe.

Adjectivul *nou* prezintă la feminin plural forma *noao*: „adauge păcate noao cugetului", „lucruri minunate a face și toate noao", „ceaste noao și procleate vor rămânea la ei", „unde-s toate noao și fără-moarte". Forma fiind identică cu cea a dativului pronumelui *noi*, tălmăcitorul se simte dator, de obicei, să adauge un alt adjectiv care să marcheze diferența.

Dacă comparativul și superlativul absolut se realizează după normele limbii literare actuale prin folosirea adeverbului *mai* (respectiv *cel mai*), pentru obținerea superlativului relativ sunt mai multe soluții:

– *foarte*: „mirosirea dulce a rostului lui, foarte dulce", „văz lucrul tău foarte mare", „foarte iaste cinstită întruparea lui", „căzu în războiu și [fu] foarte rănit", „lăsatu-m-ai pre mine foarte scârbită, muma ta cea săracă";

– *întrutot*: „carele e întrutot ieftin", „Răspunse lui Domnul: Întrutot știutoriu și zise", „așa iaste glasul lui Dumnezeu, întrutot putearnic", „viu e cuvântul lui Dumnezeu și întrutot-lucrătoriu", „întrutot putearnicul cuvântul lui Dumnezeu", „robie întrutot pierzătoare cetăților" la acest tip de superlativ putând să se afle și adjective substantivizate: „ispititoriul inimiei și zgăului și întrutot știutoriul cugetelor omeneșt", „întrutot putearnicului dă mulțemire de darurele lui ceale neispovedite":

– *mult*: „iară pre noi, mult milostive Doamne Hristoase", „sufletul nostru mult roditoriu îl face", „mult păcătoase ome", „apuse soarele cel mult luminătoriu al dereptăției".

De multe ori sensuri de superlativ sunt realizate prin folosirea prefixului *prea-*, faptul fiind, evident, influențat de textul slavon: *preacinsit*, *preacredincios*, *preacurat*, *preacurvar*, *preadulce*, *preaiubitori*, *preaînfrâmsețat*, *preaînșelător*, *preaînțelept*, *prealuminat*, *prealuminos*, *preamândru*, *preamilostiv*, *preaminunat*, *preasfânt*, *preasfințit*, *preaslăvit*, *preaveșnic*, *preavecinic*.

Aceleați observații sunt valabile și pentru gradele de comparație ale adverbelor.

PRONUMELE. Pronumele personal *el* poate să aibă la acuzativ forma neaccentuată *lu*: „pre fiiul ceii văduo lu învise", „glasul Domnului lu întări pre el", „facere de bine arată cătră mai-marii apostolilor, lu împreunează și-i dă puteare", „sufletul întru bunătăț lu îmbogățeaște", „luo trupul lui Isus de pre cruce, lu înfășură cu pânză curată", „de la Dumnezeu lu împarte cu împărțire de veaci", „Deci lu întrebară"; mult mai des, însă, găsim forma *îl*.

Aceeași situație o întâlnim incidental și la dativul pronumelui *el*: „iară celuia ce să întoarce de la păcate ei i împută cu ocară", „încă-i i zise că «Ești drept!»", „și i opreaște lui ca să nu slăbască"; același fapt constatându-l în cazul acuzativului lui *ei*, care apare în mult mai multe situații sub forma *i*: „întru poruncile lui i învață să îmble", „pre cei smeriți i spăsi cu mână tare", „pre iubitorii săi i pune aproape de Dumnezău", „pre tâlhari dimoni i chemă spre răpirea bogăției sale", „spre cinstea cea dentâiu i rădică", „pre cei direpți i iubeaște", „pre amândoi i lăsă".

Credem că acest fapt se explică și prin dificultatea notării unui *î* inițial nenazal, în situația în care slovele disponibile nu corespundeau acestei situații (ѧ marcând un *î* nazal, iar ъ, ь, ѫ erau folosite doar în interiorul sau la finalul cuvintelor. Avem, totuși, două ocurențe ale notării lui *î*: „cătr-însul îi [scris ѧ̏] răpaosă în cămara slavei", „celui ce va să margă dup-însul, îi [scris ѧ̏] porânceaște să se leapede de sine", ambele aflându-se în aceași frază la pagina 177 a textului.

Pronumele personale *însul, însa, înșii, însele* se întâlnesc aproape în exclusivitate în combinații (unele insolite) cu prepoziții: *cătr-însul, dentr-îns, dentr-însa, dentr-însele, dentr-însul, dup-însul, într-îns, într-însa, într-însă, într-înse, într-însele, într-însu, într-însul, prentr-însele, spri-însa.* Independent îl întâlnim rar și doar în forma de singular masculin în construcții precum: „să meargă cineva de nevoie, după însul", „vrea să meargem după însul", „mearse cătră însul", „mergi cătră însul".

Mult mai des este folosit *nus (nusul), nusa, nusele*, aproape întotdeauna în relație cu prepoziția *cu*: „mânzul cu nus legat", „să nu fii una cu nusul", n-ai pace cu nusa", „grăiaște cu nusa", „cu nusele în veaci veri viețui", „vrea să se lupte cu nusele", „ai făcut cu nuse carâtă dracilor".

Pronumele de întărire cunoaște pe lângă formele mai cunoscute *însumi, însuți, însăși, înseși* și formele insolite *eluși, eiși:* „cugetă întru eiș așa", „se spământară ucenicii, cugetând întru eiș", „priciia adins eiș adesea", „să priciia jidovii întru eiș grăind"; „Acest om nu puse pre Dumnezeu ajutoriu luiș".

Pronumele relativ se acordă în gen și număr; rareori constatăm dificultăți în realizarea acestui acord sau acord incorect.

Textul folosește o mare varietate de pronume nehotărâte, dintre care trebuie amintite: *alalt*, „celălalt": „unul pre alalt nu veade", „mearge în putrejune cu alalte bucate dempreună", „să iubim unul pre alalt", „eritici și alalți cari-s închipuiț lor", textul folosind o singură dată *celălalt*: „iară celalalt i răspunde"; *cine, cineș* în expresia „toți cine"; „toți păcătoșii și direpții, toți cine întru cinul său vor sta înaintea lui", „Atunce toți cineș de noi va duce lucrul său"[303], sau „fiecare cineș va înceape a face judecată tuturor, cuiș după lucrul lui"; *fiecare, fietecare, fieștecare* „oricine", *fiece* „orice", *fiecine* „oricare", *neștine* „cineva"; *niscare* „unul, unii", *oarece, varece* „ceva", *oarecine, varecine* „cineva".

NUMERALUL. Numeralul este exprimat în text fie cu slovă cu valoare numerică fie cu forme propriu-zise.

Numeralul doi are în mod curent forma doao. Numeralul *noao* apare sub această formă invariabilă atât la masculin cât și la feminin.

Din slavonă a fost preluat numeralul *întunearec* „zece mii": „mii de mii și întunearece de întunearece", „întunearece de sfinți îngerii săi", „prăvirea întunearecelor de îngeri", „întunearece de întunearece de sori", „cătră întunearece de îngeri", „cătră săborul sfinților și întunearecul de îngeri", „vine bogat cu întunearec de căruțe". O evoluție a acestui sens este cea de „mulțime": „den Eghiptetul turburealei întunearecului păcatelor", „tot întunearecul necredinței și îndoirei goneaște den sufletele moarte" etc.

Câteva situații de folosire insolită a numeralului ne îndeamnă la interpretarea lor ca fiind calcuri lingvistice: „lumina Dumnezeirei în trei strălucitoare desfătat răsare", „lumina Dumnezeirei în trei răsăritoare", „ne învață pre noi trei bunătăți: blânziia, smereniia, nestrânsoarea, că cu aceastea se înfrâmțeșază sufletul după cuvântul preamândrului, cu trei, zice, mă înfrâmsețaiu și stătuiu frumoasă înaintea", „lumina Dumnezeirei cea în trei străluciri", „A trei sânt milostivii carii hrăniră și adăpară și îmbrăcară pre Hristos și cercetară pre el", „lumina trei-luminătoarei Dumnezeiri desfătat străluceaște", „ședeare Dumnezeirei în trei strălucitoare".

Femininul numeralului ordinal *al doilea* nu se acordă totdeauna cu substantivul pe lângă care stă: „al doilea față a Sfintei Troițe", „al doilea vătămare" în locul formelor feminine îndeobște folosite: *doao:* „partea a doao", „a doao fire" sau *doo*: „partea a doo".

Numeralul ordinal, de multe ori devenit adjectiv pronominal, poate să cunoască forme precum: „strălucirea featei de a treia întru Dumnezeire".

VERBUL. Verbele *a fi, a avea* și *a* vrea au atât valoare de auxiliar cât și predicativă.

Verbul *a vrea* atât cu valoarea de verb predicativ, cât și cu cea de auxiliar are la persoana întâi forma *voiu:* „Ce iată, de acmu a ști de tine nu

[303] Ambele forme fiind folosite în aceași frază.

voiu şi nicedinăoară de acmu întru nevoile tale nu te voiu asculta [...] şi nici mă voiu clăti spre miloste prăvind pre muncile tale!”, „de slava sfinților eu voiu să puiu înainte vor”, „eu vă voiu odihni pre voi întru împărățiia mea cu răpaosul de veaci”, „Pre Dumnezeu voiu să aib!”, „Eu voiu să mă slobozesc de neputința trupască”, „locul picioarelor meale voiu pros”, „Veseli-mă-voiu într-înşii şi voiu îmbla şi voiu fi lor Dumnezeu, iară ei, – oamenii mie”. Scrierea cu consecvență воѭ, în opoziție cu pronumele personal *voi* scris peste tot doar вои ne dovedeşte că pronunțarea cu un ŭ semivocalic era norma acestui text. „mă voiu lăuda, voiu zice, voiu fi nebun, a şti de tine nu voiu, eu voiu să puiu înaintea voastră, voiu spune, voiu grăi[304]. La persoana a II-a singular cunoaşte formele *vei* şi *veri:* „vei să fii mai-mare”, „au tu vei să ne înveți pre noi”, „lumea vei să o speli cu sângele tău”. Era însă folosită şi forma *vrei:* „vrei să fii sănătos”, „vrea-veai să fii sănătos?”, „şi cum tu vei să fii mai mare de părintele nostru, Iacov?”. Persoana a III-a singular cunoaşte, de asemenea formele *va* şi *vrea:* majoritatea situațiilor în care este auxiliar şi, mai rar, când este verb predicativ apelează la forma *va:* „va izbândi”, „va fi”, „va veni”, „va avea”, „nu va moarte păcătosului”, „va să fie”, „acolo va să se muncească”, „acea dragoste va Domnul să o înrădăcineaze”. Dimpotrivă, cu valoare de verb predicativ sunt majoritare formele *vrea*, care sunt folosite, însă, mai rar, şi în situația de verb auxiliar: „nu vrea nice ochii spre cer să ridice”, „nu vrea să între”, „Dumnezeirea [...] care vrea să se lupte cu nusele”, „să vază ciude ce vrea să fie”.

Verbul *a vrea* are şi ca verb predicativ forme pe care le întâlnim îndeobşte în limba actuală doar în folosirea lui ca auxiliar: „a şti de tine nu voiu şi nicedinăoară de acmu întru nevoile tale nu te voiu asculta”, „Dară tu, pre carele de aceştia veri să aibi întru inimă şi în sufletul tău? Ştiu că veri zice înțelepțeaşte: «Pre Dumnezeu voiu să aib!»”, „Când punem mânile noastre în frunte, după aceaea pogorăm pre pântece vom să zicem că Domnul nostru Isus Hristos, Fiiul lui Dumnezeu, era şi iaste Dumnezeu”, „Ce veți să fac voao?”, în timp ce dublete întâlnim doar pentru anumite persoane: „ca să cunoască pre cine vor să leage şi cu cunună de spini să-l cunune”, alături de forme ca „Oare vrei să fii sănătos?”, „vrea să-i trimață pre ei întru toate margenile lumiei”.

Aceleaşi forme duble, atât cu valoare verbală cât şi cu funcție de auxiliar, le întâlnim şi în formele de la plural: *vom* şi *vrem*, *veți* şi *vreți*.

Verbul *a cere* are perfectul simplu *cerşu*: „credință cerşu de la el şi o află ca un mărgăritariu întreg”, „cuteză de întră către Pilat şi cerşu trupul lui

[304] Nu am întâlnit forma *voim* în opoziție cu faptul că pronumele personal de persoana a II-a plural apare numai sub forma *voi*, ceea ce ne dovedeşte că în acel moment se mai păstra un ŭ semivocalic la sfârşitul acestei forme a verbului.

Isus”, din care a fost creat cuvântul *cerşitor* „cerător” atestat pentru prima oară în textele româneşti: „Că deade ovreailor cu palma preste gură, celor necredincioşi, trecându-i pre ei mai de cinste şi deregători luminaț şi ca unor necredincioşi nu le arătă acestora dulceața sa, ce proştilor, săracilor şi nevoiaşilor acestora le dăruiaşte mila sa cea mare, cum şi acestui sărac cerşitoriu ochi şi lumină-i dărui”.

Verbul *a învinge* cunoaşte forme precum: „învâncu cu putearea sa cea dumnezeiască toată putearea vrăjmaşului”, „într-atâta vârtute învâncură pre țiitoriul de lume”, „văzu că nu birui cu nuşii, nice poate învince”.

Formele de indicativ 1 rămân în exclusivitate iotacizate: *auz*, *caz*, *crez*, *deşchiz*, *prinz*, *trimiț*, *puiu*, *spuiu*; la fel şi cele de conjunctiv 1, 3 şi 6: *să auz*, *să crez*, *să spuiu*, *să trimiță*, *să aprinză*, *să ascuză*, *să cază*, *să crează*, *să cuprinză*, *să răspunză*, *să deşchiză*, *să puie*, *să răspunză*, *să spuie*, *să spuiu*, *să vază*, *să văz*. Iotacizat rămâne şi gerunziul verbelor *a pune* şi *a spune*: *puindu-se*, *spuind*.

Verbul *a fi* cunoaşte la indicativ prezent 1 următoarele forme: *sânt*: „Mulțemescu-ți, Doamne, că nu *sânt* ca la alți oameni”, „nu *sânt* nice ca unul dentru păcătoşi, nu *sânt* răpitoriu”, „Nu *sânt* destoinic pre pământ să mă împreun”, „Eu *sânt* pământ şi cenuşe!” „Ce *sânt* eu înaintea ta, Doamne”, „Eu gol am ieşit întru lume şi nemică nu *sânt*, ce numai păinjină”, „Ieş de la mine, Doamne, că *sânt* bărbat păcătos!” şi *s:* „Au doară-s eu strejariu frăține-mieu?” „Doamne, milostiv fii mie păcătosului, care-*s* păcătos mai vârtos de toți oamenii”, „Au doară nu-*s* Părinte aceluia ca şi ție?” etc.

La ind. prez. 2 cunoaşte doar forma *eşti*: „*eşti* călcătoriu de leage”, „*eşti* procletit în veaci”, „Tu *eşti* de o fire cu dinşii”, „*eşti* aruncat în groapa gheenei”, „foarte *eşti* greşit”, „fratelui tău *eşti* povață către păcat”, „mai fericit *eşti* de patriarşii şi proroc” etc.

Ind. prez. 3 cunoaşte forma lungă *iaste*[305]: „omul înțelept datoriu *iaste* cu bun cuget”, „aceasta *iaste* plină de înțelesul cel blagoslovit”, „această carte *iaste* strajă treazvă”, „iute răutate *iaste* mărimea deşartă”, „smereniia, lumină *iaste*”, „unde *iaste* acmu direptatea voastră?” etc. Mai rar întâlnim forma scurtă *e*[306]: „cumu *e* adâncul mândriei nezleit”, „dumineca carea *e* pentru vameşul”, „caută mărire carea *e* până la o vreme”, „întru deşertu *e* munca lui”, „Destulu *e* noao spre spăsenie”, „ce *e* a sta departe de altariul Domnului” etc.

[305] 647 de ocurențe.
[306] 398 de ocurențe.

Ind. prez. 4 folosește în aceeași măsură formele *sântem*[307] și *sintem*[308]: „fiii lui Avraam sântem", „nu sântem destoinici a ne chiema robii tăi", „noi sântem lucrul mânilor tale", „sântem datori toate să le răbdăm", „pre noi pre toți, carii sântem prădați cu păcate și cu moarte", „datori sintem noi toți a căuta", „sintem împreunați firiei lui Dumnezeu", „sintem un duh cu Domnul" etc.

Ind. prez. 5 cunoaște atât forma *sânteți*[309] dar și *sinteți*[310]: „Iară voi neamure îngerești carele *sinteț* mai presus de lume", „toți vă *sânteți* frați pentru Hristos", „datori *sinteți* pacea lui Dumnezeu să aveți", „datori *sânteți* a răbda cu blândeațe scârbele", „Nu știu al cui duh *sinteți*", „voi, carii *sânteți* adevărat într-o cale cu Hristos", „Voi toți *sinteț* curaț pentru cuvântul care am zis voao" etc.

Ind. prez. 6 cunoaște formele *sânt* și *-s*: „Cu această dragoste sânt adăpați apos", „toate sânt ale noastre", „astăzi *sânt* legate cu putearea lui Hristos", „Derept acea *sânt* minunate lucrurele lui", „toate acealea, vechile, nu-*s* nemică", „nu-*s* doao trupure, ce tot acela unu", „câte-*s* minunate și negrăite lucrurile tale, Doamne!", „ceia ce-*s* împărțiți de Dumnezeu", „toate-*s* neputrede și veacinice" etc. Coincidența formelor de la 1 și 6 aduce nevoia unei clarificări a exprimării, de aceea formele de la persoana 1 sunt aproape întotdeauna întovărășite de pronumele *eu*.

Paradigma verbului *a avea* este diferită în funcție de folosirea sa ca verb predicativ sau ca auxiliar. Ca verb predicativ cunoaște următoarele forme: 1 *am*: „ce eu *am* apă vie", „fiind Fiiul Omenesc, puteare *am* a ierta", „nici puținel nu *am* veseliia ceștii lumi", „sau bogat și de rudă bună și am scaun de ședeare cu fariseii" etc.; 2 *ai*: „cinci bărbați *ai* și acmu, carele *ai*, nu-ț iaste bărbat", „*ai* tu tată svânt, iară însuți întru păcate lăcuiești", „că, iată, *ai* chip de pla", „acest dar bun *ai* de la Dumnezeu" etc.; 3 *are*: „de la svințiia lui *are* a sa începătură", „[Fiiul] lângă însuș Dumnezău *are* a sa începătură", „cum *are* începătură, așa și svârșenie vor avea"; 4 *avem*: „Nu *avem* a ascultarea aceaste cuvinte greale", „nu *avem* acicea cetate", „iară apoi să nu avem ce mân", „cum *avem* a ne găti către luarea aceiia" etc.; 5 *aveți*: „toate maicele fiilor celor întâiu născuți, ce *aveți* numai câte unul născut", „pacea mea să o *aveț* cu voi", „voi *aveți* a încungiura toată lumea cu usârdie", „Cu urechile auziț și nu *aveț* a înțeleage și, văzând, veț vedea și nu aveț a vedea" etc.; 6 *au*: „năimiții satură-se de pită și *au* haine luminoase", „oile și caprele [...] *au* ale sale lucrure și firea sa", „cu cine *au* păcătoșii acolo a viețui", „rane *au* într-însul împuțit" etc.

[307] 16 ocurențe.
[308] 17 ocurențe.
[309] 7 ocurențe.
[310] 15 ocurențe.

Ca auxiliar în construirea perfectului compus are următoarea paradigmă: 1 *am*: „eu, mai ticălosul și greșitul, venit-am la al unsprăzeacelea ceas", „cu ajutoriul lui Dumnezeu și îndemnarea Duhului Aceluia, scurmat-am cu tâmpă mintea mea și am scos acest izvor de apă dulce și pururea curătoriu", „cu destulă trudă m-am nevoit", „am primenit den limba rusască pre limba rumânească" etc.; 2 *ai*: „pentru păcatele noastre aceastea adus-ai spre noi", „pre păcătosul miluit-ai", „nici un ied nu mi-ai dat, puținel ceva întru lume să mă bucur, ce toate ai luat ceale dulci de la mine", „niceodată voia mea și porunca mea nu ai călcat"; 4 *am*: „Doamne, cându te-*am* văzut flămând și te-*am* hrănit sau – setos și te-*am* adăpat? Cându te-*am* văzut strein și te-*am* dus în casele noatre sau – gol și te-*am* îmbrăcat sau în temniță și *am* venit cătră tine?", „Au doară noi *am* pierdut darul și putearea", „noi toț credincioșii *am* luat dar" etc.; 5 *ați*: „*ați* venit către mine", „ce *ați* făcut unuia dentru cești mai mici frați ai miei, mie *ați* făcut", „Pentru ce nu ați făcut unuia de cești mai mici, nici mie nu ați făcut", „Ucis-*ați*, făcut-*ați* preacurvie" etc.; 6 *au* „ei au căzut cu mare cădeare!", „aceia ce *au* purtat zăduhul zile", „gândeaște întru tine, ce *au* pățit trufașii", „ceia ce *au* fost în măgure și în pustii pentru trufiia ei *au* căzut cu mare cădear", „anghelii cei iuți, carii *au* venit după negătit sufletul tău" etc.

Conjuctivul prezent al verbului prezintă formele: 1 *să aib*: „Pre Dumnezeu voiu să aib"; 2 *să aibi*: „ce veri să aibi de la aceastea întru inima ta", „pre carele de aceștia veri să aibi întru inimă și în sufletul tău", „întru toate țineare să aibi", „Și ce vei să aibi mai mare de această slavă și cinste?", „de ți-e voia să aibi de la aur slavă și laudă". Găsim, însă, într-un singur exemplu forma refăcută, care începea să se ipună în limba literară *să ai*: „cinste *să ai* naintea îngerilor lui Dumnezeu"; 3 *să aibă*: „mare mângâiare să aibă a lua", „care va huli pre Duhul Sfânt, ce răspuns vor *să aibă* sau care iertăciun", „i-e voia întru haine de mult preț și cal să aibă", „care va huli pre Duhul Sfânt, ce răspuns vor să aibă sau care iertăciune?"; 4 *să avem*: „să avem și noi vârtoasă nădeajde și credință întru Domnul", „ca, mâncând aceastea, să avem viața de veaci și împreună cu Hristos", „într-atâta svinție să avem împreunare cu Dumnezeu și viața veacilor", „După aceasta să avem a-i găti lui, în loc de groapă" etc.; 5 *să aveți*: „aceastea fură scrise, ca să aveți a creade", „Întru mine să aveți răpaos", „Îndrăzniți și pacea mea întru voi să aveți", „voia Dumnezeului nostru și porunca lui să aveți" etc.; 6 *să aibă*: „cu multă bucurie jeluiră svinții să aibă pre Dumnezeu întru sufletele".

Un alt verb cu paradigmă neregulată[311] este *a avea*. La indicativ, paradigma este cea consacrată și de dacoromâna actuală: *am*, *ai*, *are*, *avem*,

[311] Pentru sintetizarea observațiilor noastre, ne-am orientat după Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (Secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, București, Editura Academiei Române, 2005.

aveți, au. Întâlnim, totuşi, şi câteva forme diferite: 2 *aibi:* „dragostea deplin aceasta iaste, care nu *aibi* numai priiatenii carii te iubesc pre tine", cu mențiunea că această formă este mai des întâlnită la conjunctiv: *să aib*, *să aibi*, *să aibă*: „cal *să aibă* cu frâu ferecat", „ce veri *să aibi* de la aceasta întru inima ta", „veri să *aibi* întru inimă", „Pre Dumnezeu voiu să *aib*", „ce vei *să aibi* mai mare de această slavă", „*să aibă* pre Dumnezeu întru sufletele sale", „mângâiare *să aibă* a lua" etc.

Verbul *a lua* are şi el câteva aspecte de flexiune neregulată: ind. 1 *iau* „şi eu astăz *iau* acel glas prorocesc"; conj. prez. 1 are şi el aceaşi formă *să iau*: „*să iau* den pulbere mădularele şi oasele ceale răsipite", „Venit-am *să iau* neputințele voastre", „acela-m porunci *să-mi iau* patul mieu". Nu am întâlnit nicio formă pentru ind. prez. 2. Conj. prez. 2: *iai*: „de nu ți se cade ție să *iai* parte", „Nu ți se cade *să-ți iai* patul sâmbăta"; ind. prez. 3: *ia*: „obida acelora o *ia* pre sine", „caută spre ea şi *ia* aminte de ea", „pentru rudele *ia* cinste", „*ia* păcatul a toată lumea" etc. La fel sunt formele la conj. prez. 2: „Porunceaşte Domnul slăbitului să ia patul său", „crucea sa învață să *ia*", „va Domnul să *ia* scaunul de împărăție pământească", „am zis, să *ia* credință", „puteare are iară *să-l ia*" etc.; ind. prez. 4: *luom*: „măcar ce *luom* din mânile Domnului", „*luom* izbăvire de moartea cea de veaci", „cându-l *luom*, întăreaşte, iară nu slăbeaşte", „deaca o *luom*, ce folos ne aduce". Nu am întâlnit forme similare de conjunctiv la această persoană. La ind. prez. 5 forma întâlnită este *luați*: „de la carii *luaț* cu sila". La fel sunt formele de conj. 5: „Jeluiți *să luați* cunună mainte de nevoință", „Căutaț *să luaț* plaşcă mainte de alergare", „la maidan să ajungeți *să luați* cinste". La ind. prez. 6: *iau:* „bogățiia i *iau*", „ascultă şi *iau* aminte", „carii biruiesc *iau* cinste", „ovreai *iau* glas grăind"[312].

Imperativul 2 este *ia*: „*ia* patul tău şi îmblă", „scoală şi *ia* patul tău", „*ia* aminte de ea", „Scoală, de *ia* patul tău şi îmblă dirept şi sănătos". Imperativul 4 este *luați*: „*Luați*-vă, boiari, porțile voastre", „*Luaț* aminte cu înțeles cuvintele noastre", „Numai *luaț* aminte", „*luați* certare de porunca Domnului", „*luați* piatra", „*luați* şi mâncați, acesta e trupul mieu" etc.

Verbul *a da*: ind. prez. 1: *dau:* „Pacea mea *dau* voao", „Părinte, laudă ție *dau*", „pâinea carea dau eu, trupul mieu iaste". Nu am întâlnit forme de conjuctiv persoana 1. Indic. prez. 2: *dai*: „nu *dai* păcătosului a veni spre pocaanie", „pentru ce *dai* vistiiariul tău pământului", „Iară deaca *dai* tu pământului şi diavolului avuția ta", „aceasta *dai* Domnului", „țărăniei te *dai*", „cu multă nevoință dai toate câte ai". Forme similare întâlnim la conj. prez. 2: „*să dai* săracilor şi să hrăneşti flămânzii". La ind. prez. 3 întâlnim forma *dă*: „pământul aur dă", „că cine *să dă* pre sine întru robie dracului",

[312] Nu am întâlnit forme de conj. pers. 6 ale verbului *a lua*.

„aciiaş i se dă ajutoriu", „îngerul Domnului [...] dă samă spre tine înaintea lui Dumnezeu", „deaca *dă* un trup sfânt fără suflet"[313]. Conj. prez. 3 are forma *să dea*: „puteare *să dea* iertăciune", „nu va *să dea* spre moarte", „*să dea* noao mântuire", „*să dea* noao preacinstitul trup al său", „va veni *să dea* fietecăruia după lucrul lui", „de sine *să dea* răspuns", „eu voiu să dea Dumnezeu". Nu am întâlnit forme pentru ind. prez. 4. La conj. prez. 4 are forma *să dăm*: „*să* ne *dăm* pre noi fără milă nevoilor", „*să dăm*, dragii miei, Domnului nostru Isus Hristos slavă", „să *dăm* slavă lu". La ind. prez. 5 cunoaşte forma *daț, dați:* „acea puțină cinste nu-i *daț*", „Dară de acmu ce-m mai *daț* trudă". La ind. prez. 6 întâlnim *dau:* „se *dau* gheenei", „nice căință şi ținere nu *dau* pentru păca", „sățioasă hrană *dau* sufletelor noastre", „nu *dau* săracilor milostenie", „direpții avuțiia sa în mâna Domnului o *dau* după Scriptură" etc. Nu am întâlnit forme de conj. prez. 6.

Verbul *a sta* cunoaşte următoarea paradigmă: ind. prez. 1: „ca un neascultătoriu *stau* înaintea ta gol", „Că eu sânt carele *stau* în mijlocul vostru", „iară inimile lor departe *stau* de mine"[314]; 2 *stai*: „afară din casă *stai*, îngrijat", „*stai* în casa lui", „*stai* naintea boiarinului", „înaintea mea *stai* pre pământ"[315]; 3 *stă:* „întru adevăr nu *stă*", „însuş întru direptate nu *stă*", „nu *stă* până la aceastea", „ceriul l-au pus de *stă* pre nemică"; la conj. 3 întâlnim forma *să stea:* „vârtos *să stea* casa slavei lui neclătită în veaci", „să tacă şi cu frică *să stea*". Ind. prez. 4 cunoaşte forma *stăm*: „cu cugetul şi cu păcatele noastre ca acel fiiu curvariu *stăm* departe", „cu cutremur i *stăm* înainte", „cu cutremur i stăm înainte, acoperindu-ne feațele noastre"; aceeaşi persoană la conj. are forma *să stăm*: „să ne spodobească *să stăm* de a direapta", „până la sânge *să stăm* pentru numele Domnului nostru". Pentru ind. prez. 5 întâlnim *stați*: „voi, carii *stați* lângă altariu slujind Domnului", „voi, carii staț înainte", „Bărbați galileieşti, ce stați aşa căutând la ceriu?"[316]. Ind. prez. 6 are forma *stau*: „strajă treazvă celor ce *stau* spre nălțimea bunătăților", „cu dimonii *stau* afară de lumina lui Dumnezeu", „smerițiii întru lumină *stau* şi fiii luminei sânt", „păcătoş, carii *stau* înaintea feaței lui" etc. Pentru conj. prez. 6 întâlnim forma *să stea* cu o singură ocurență: „trupurele acmu să tacă şi cu frică *să stea*".

Textul nu ne oferă o paradigmă completă a verbului *a bea*: pentru persoana 1 avem doar forme de conjunctiv: *să beau*: „Dă-mi să *beau*"[317],

[313] Nu am întâlnit forme de conj. prez. 3.
[314] Nu am întâlnit forme pentru conj. prez. 1.
[315] Nu am întâlnit în text forme de conj. prez. 2.
[316] Nu am întâlnit forme de conj. prez. 4.
[317] Forma e repetată de 7 ori în text.

„ceiu apă de la tine să beau". La fel întâlnim doar forme pentru conj. 2: *să beai*: „de la mine cei *să beai*", „tu, fiind jidov, de la mine, samareanină, cei *să beai*". La ind. prez. 3 întâlnim: *bea*: „cel ce mănâncă trupul mieu şi *bea* sângele mieu întru mine lăcuiaşte", „Cel ce mănâncă trupul mieu şi *bea* sângele mieu are viaţa de veaci"; conj. 3 are forma *să bea*: „să mănânce den pâine şi *să bea* den păhar", „de la mine, fiind muiare samariteancă, ceare apă *să bea*", „ apă vie şi *să bea* de la el", „De însetează cineva să vie către mine şi *să bea*". În cadrul textului nu am întâlnit forme pentru 4 nici pentru ind. prez., nici pentru conj. Nici ind. prez. 5 nu este prezent în text, având însă o apariţie a conj. prez. 5 sub forma *să beaşi*: „Să nu veţi mânca trupul Fiiului Omenesc şi *să beaţi* sângele lui, viaţă nu aveţi întru voi"[318]. Ind. prez. 6 cunoaşte forma *beau:* „Că acest isvor cărora beau dentr-însul, le dăruiaşte viaţa de veaci", „acmu beau apa învăţăturei drăceşti, ucenicii lor eritici", „Că acest isvor cărora beau dentr-însul, le dăruiaşte viaţa de veaci". Conj. prez. 6 cunoaşte forma *să bea:* „pre toţ cei setoş de apă vie chiamă către sine să nască apă vie şi *să bea*", „pre toţ nemearnicii carii vin den nefirea lumiei întru fire-i chiamă către sine *să bea* de la el apă vie", „carii vin den nefirea lumiei întru fire-i chiamă către sine *să bea* apă vie" etc.

Verbul *a ţinea* se păstrează la conjugarea a II-a: „nu te pot ţinea", „nu te putură ţinea", „nu-l putu iadul ţinea", „varecăruia veţi lăsa păcatele, lăsa-se-vor lor şi cui veţ ţinea, ţinea-se-vor lor", „Şi nu numai picioarele ce şi capul lui a ţinea", „a ţinea direptatea lui". De altfel, infinitivul lung, folosit doar ca substantiv, apare doar sub forma *ţineare* (scris цинѣре).

La fel, verbul *a rămânea* (din lat. *remanēre*) cunoaşte şi el doar forme de conjugarea a II-a: „trupurile lor vor *rămânea* întru previrea lumiei", „numai ceaste noao şi procleate vor *rămânea* la ei", „ară fi putut *rămânea* lângă bucuriia de veaci", „sufletul tău va *rămânea* acolo, în pământul cel întunecat", „de-acii nu va *rămânea* piatră spre piatră".

Aceeaşi situaţie o întâlnim în cazul verbului *a împlea*: „acela va împlea taina socotinţei", „aşa le vor împlea de întunearec", „vor înviia casa sa şi o vor împlea de slava ceriului", „inima lor se va împlea de bucurie", „împlea-se-vor de dulce miroseala a mirezmelor", „cu câtă jale s-ară împlea de neştiinţa împăratului". Infinitivul lung, păstrat doar cu valoare substantivală, cunoaşte doar forma *împleare* (scris: ѧмплѣре).

[318] De menţionat faptul că imperativul 5 este *beţi:* „Beţi din păharul mieu vin al veseliei de veaci", „Beţi dentr-acesta toţi", „Beţi dentr-acesta toţ, acesta iaste sângele mieu", în timp ce adj. masc. *beat* cunoaşte pluralul *beaţi*: „sânt *beaţi* de vin", „cugetareţ de noi a fi beaţi de vin", „Dară cinstesc mărirea lui Dumnezeu beaţii", „Cunoaşteţi să nu fiţi cumva îmşivă beaţi cu răutatea!", ceea ce dovedeşte o anume nesiguranţă în definirea formelor.

Mai complicată este situaţia verbului *a adaoge*[319] care cunoaşte la infinitiv atât forma *adaoge* cât şi *adauge*[320]: „va *adaoge* munci cătră munci", „aceaste toate se vor *adaoge* voao. Cât se poate reface din text paradigma acestui verb, aceasta arată astfel: ind. prez. 3 *adaoge, adauge:* „credinţa lui Hristos se *adauge*", „besearеca mea *adaoge* credinţă cătră credinţă", „ne *adaoge* pre noi cu cinstite şi vii mădularele sale", „iară *adaoge*", „spre toate zilele *adauge* păcate noao"; pf. s. 3 *adoase, adause*: „Pentru ce încă *adaose* a zice", „Derept acea *adaose*", „Ce, nice aşa, bună darea ta nu le *adause* acestor făcători de rău"; pf. c. 3 *au adaos, au adaos:* „Derept acea *s-au adaos* prorocul a zice", „pentru ce *au adaos* a zice Domnul", „apostolul *au adaus* de-au zis", „şi Domnul *au adaus* a zice"; pf. c. 4 *am adaos*: *„ne-am adaos* întru firea lui Dumnezeu", pf. c. 6 *au adaos*: „ovreaii, *adaos-au* şi aceasta a zice"; pf. s. 1 *adaoş*: „multe ustenealele *adaoş*"; conj. prez. 4 *să adaogem*: „credinţă *să adaogem*". Imperfectul 3, însă, foloseşte forma *adăogea*: „sfătuiră-se şi pre direptul Lazar să ucigă pentru ce mulţi văzându-l pre el sculat den morţi, *se adăogea* cătră Hristos şi credea într-îns", „*adăogea* credinţă cătră credinţă".

Imperfectul sintetic, moştenit din latină este bine ilustrat în textul *Evangheliei învăţătoare*. Verbul *a fi* cunoaşte forme doar pentru persoana 1 *eram*[321]: „*Eram* odănăoară bogată", „mă bucur pentru voi, să creadeţi că nu *eram* acolo", „eram odată dătătoriu de leage", „mă voiu sui cătră Părintele mieu, unde *eram* întâiu", „veţ vedea pre Fiiul Omenesc suind unde eram întâiu"; nu întâlnim atestări pentru 2; 3 *era*: „[vameşul] stătu, pre un locşor carele *era* mai jos şi întru svărâmare de inemă", „conteni focului carele *era* foarte mare", „el *era* departe", „că fiiul mieu mort *era*", „lângă aceaeaş perire *era*", „el era departe", „fiiul mieu mort era" etc.; 4 şi 5 nu au atestări în cadrul textului; 6 *era*: „fariseii, *era* deprinşi să se laude!", „picioarele [...], carile *era* grabnice a alerga", „*era* jumătate jidovi şi păgâni", „acei năiemniţi ce *era* mainte de e", „iară a ocărî pre păcătoşi, ei *era* mai întâiu", „îngeri, carii *era* dentru lumină".

Restul verbelor au forme explicabile etimologic din latină: „eu cu râvne *pohtiiu*", „nu îndrăzniiu *însumi*", „*ustenii* cât putui cu mintea mea a ajunge zua şi noaptea de *tipăriiu* aceaste svinte cărţ", „Că eu *viiaiu* în

[319] Dana-Mihaela Zamfir, subliniind faptul că trecerea verbului la conjugarea a II-a este neetimologică, arată că procesul trecerii la conjugarea I începe pe tot teritoriul dacoromân încă din secolul al XVII-lea (*op. cit.*, vol. II, p. 111-113).

[320] Infinitivul lung este folosit doar o singură dată, având valoare substantivală: „ia *adaogere* păcatelor".

[321] 5 ocurenţe.

Ierusalim", „şi însuţ bine le *ştiiai*", „pre carii tu odănăoară-i *socotiiai* fără cinste şi scârbiţi", „Cu bucurie mearse de *slăviia* pre Dumnezeu şi propoveduia ciudele lui", „tu însuţi *mărturisiiai* naintea năroadelor", „până *păziia* postul, în raiu", „întru rugăciune şi în post petrecură, zua şi noaptea *slujiia* lui Dumnezeu", „Unde va fi cel frate al tău, carele se *sviia*", „când *grăiam* cu Moisi", „*grăiaţi* voi, că s-au născut orb?", „*grăiiaţ* voi că au [sic!] născut orb", „aceştia [...] se îndoiia de el", „că *auziia* ovreaii cum au făcut Dumnezeu pre omul", „alţii *grăiia*", „se *jeliia*, că nu e puteare a spune jelaniia lor", „apostolii, atunce nu *ştiia* că era împăratul într-înşii", „toţi, de-i şi *slujiia* lui, ce-i priciia şi-l supăra" etc.

Avem, însă, şi câteva situaţii de imperfect analitic construite cu imperfectul verbului *a fi* şi cu gerunziul celuilalt verb[322]: „*era trebuindu-i* acestuia smerenie", „cumuş era ei prevind", „se împlu toată casa unde *era şezând*". Spre deosebire de formele cunoscute din alte texte, gerunziul analitic poate să se construiască în *Evanghelia învăţătoare* şi cu participial: „*Era trebuit* de ceale nalte să-ntreabe" şi chiar prin imperfectul verbului *a fi* şi infinitivul celuilalt verb precedat de prepoziţia *de*: „acela *era de aştepta* împărăţiia lui Dumnezeu". Cazurile sunt, însă, puţine, şi foarte probabil sunt un calc după textul lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky, având şi acolo şi în textul românesc o evidentă valoare stilistică.

Redactat în sudul spaţiului dacoromân, textul *Cazaniei de la Govora* cunoaşte din plin atât formele perfectului simplu, cât şi ale celui compus. Care este valoarea celor două o putem intui dintr-un fragment precum acesta, în care formele de perfect compus sunt marcate cu caractere segmentate în timp ce formele perfectului simplu sunt subliniate: „Iară el răspunse, zise către Părintele său: Iată câţi ani lucraiu ţie, şi niceodată poruncile tale călcaiu, şi mie nice un ied nu mi-~~ai dat~~ ca să mă fiu veselit cu soţii miei! Ce pentru ce eu ca un osândit la tine arătu-mă, că eu umblu în piei de capră oscârbit nici puţinel nu a, veseliia ceştii lumi, ce e în puţinea vreme, ce pururea mă ascunzu în pustii şi măguri, întru vârtoape şi întru propăsteniile pământului obidit şi gonit întru acest veac lăcuiesc întru goleciune, întru foame şi seate, toată fierbinteala zilei purtaiu! Ce mie nici un ied nu mi-~~ai dat~~, puţinel ceva întru lume să mă bucur, ce toate ~~ai luat~~ ceale dulci de la mine! Iară când veni acesta, feciorul tău, carele avuţiia ta ~~au mâncat~~ cu curvele, aciiaş jungheaş lui viţelul hrănit, însă nu-i opriş întâiu cu urgie, cu, se cădea, pre cela ce greşaşte a-l învăţa, nu ~~ai întors~~ faţa ta despre el, ce aciia şi-l priimiş şi întru văşmântul dentâiu-l îmbrăcaş şi beseareca-i deşchiseşi lui şi masa gătiş şi viţelul jungheaş şi vinul puseş şi la veselie mulţi chemaş şi minunată bucurie în ceriu şi pre pământ împreunaş!

---

[322] Vezi Dana-Mihaela Zamfir, *op. cit.*, vol. II, p. 170-191.

Atâtea daruri dăruiş celuia ce ~~au răsipit~~ avuţiia ta şi celuia ce ~~au pierdut~~ rodirea cea bună, iară mie nici un ied mic nu mi-~~ai dat~~!". Fără a absolutiza, se pare că perfectul compus marchează sensuri în care acţiunea trecută nu are legătură cu prezentul, în timp ce formele perfectului simplu sunt folosite pentru a arăta acţiuni trecute care au legătură cu prezentul sau chiar se continuă până în prezent.

Observaţia noastră nu are însă valoare absolută, din moment ce în alte secţiuni ale textului se constată folosirea preferenţială a uneia din cele două forme: „veniţi că iarna înfricoşatului cutremur ~~au trecut~~ şi s-~~au apropiat~~ primăvara a veseliei de vecie. Iată, ~~au fugit~~ de la voi durearea, frica, plângerea şi tânguirea, ce bucuriia ceriului pre voi ~~au agiuns~~, carea e poftită şi îngerilor! [...] Veniţi, blagosloviţii soţii miei cei iubiţi, că până acmu ~~aţi fost~~ întru nevoiele ceii lumi trecătoare, întru ispite şi scârbele a puterilor protivitoare, întru înfricoşare şi goniri, întru plângeri şi suspinări! Iară acmu vă apropiaţ către mine! Eu vă voiu răpăusa şi vă voiu slobozi de truda durerilor şi, iată, de acmu în veaci nice un rău nu veţi chinui, nice păţi; că toate ceale vechi şi înşălătoare trecură", spre deosebire de: „Şi, iară, alţii de ţiitoriul lumiei şi de înşelăciunea lui îş bătură joc şi puterile protivitoare ceale drăceşti biruiră, cum şi apostolii, mucenicii şi carii vieţuiia pren pustii şi pre măguri, băgând războiu cu şarpele, zua şi noaptea, întru nălucituri meşteşugite de el, cu postul şi cu rugăciunea, caznele acestuia biruiră şi pentru biruirile sale cununi den mânile lui Hristos luară, iară cei ce vieţuia întru leane şi în lăcomii, matcei focului să deaderă, ca şi feciorii ereticilor".

Uneori preferinţa pentru perfectul simplu sau compus pare a fi chiar rezultatul unei intenţionalităţi stilistice în evitarea repetării aceleiaşi forme. Astfel, primul paragraf al *Învăţăturii la preaslăvita înviere a lui Hristos* începe cu o formă la perfectul compus: „Trecut-au turbureala întunearecului şi suspinile a toate făpturile, iară lumina veseliei de veaci au răsărit, învierea lui Hristos", ca puţin mai jos, în evidentă simetrie stilistică să se spună: „Acmu trecu sara cea de plângere şi de întristare, iară zua bucuriei de veaci se apropie, zua cea veaselă a învierii lui Hristos", întreaga predică, de altfel, conţinând un rafinat amestec de timpuri ale indicativului, între care perfectul simplu şi cel compus ocupă un rol de primă importanţă.

La o analiză atentă putem afirma că preferinţa pentru perfectul simplu sau cel compus este în funcţie de existenţa sau nu a unor forme bine definite prin desinenţă sau din punct de vedere fonetic ale perfectului simplu (situaţie în care ele sunt majoritare), iar în cazul în care aceste forme nu sunt pregnant definite fonetic sau prin desinenţă, se preferă perfectul compus. Astfel, verbul *a fi* prezintă următoarele forme:

persoana	pf. simplu	pf. compus
1	fuiu (4)	am fost, fost-am (14)
2	fuseşi (2)	ai fost (3)
3	fu (139)	au fost, fost-au (35)
4	- - -	am fost (1)
5	- - -	aţi (aţ) fost (1)
6	fură (32)	au fost (9)

Verbul *a da* are următoarele forme:

persoana	pf. simplu	pf. compus
1	- - -	am dat (8)
2	- - -	ai dat, dat-ai (22)
3	deade (45)	au dat (12)
4	- - -	- - -
5	- - -	aţi dat (3)
6	deaderă (7)	- - -

În cazul verbului *a face* găsim în textul *Evangheliei învăţătoare* două forme paralele ale perfectului simplu. Împreună, acestea, ca şi în cazul verbelor de mai sus, prezintă forme complementare cu cele ale perfectului compus.

persoana	pf. simplu 1	pf. simplu 2	pf. compus
1	- - -	făcuiu (3)	am făcut (9)
2	- - -	- - -	ai făcut (5)
3	feace (61)	făcu (17)	au făcut (36)
4	- - -	- - -	am făcuut (7)
5	- - -	- - -	aţi făcut (8)
6	feaceră (6)	făcură (5)	- - -

Majoritatea verbelor au o paradigmă regulată la perfectul simplu. Astfel, verbele de conjugarea I au forme precum:

1 – *aiu*: apucaiu, arătaiu, înfâmşăţaiu, înstreinaiu, lăsaiu, mâniaiu, vânaiu etc.

2 – *aş*: gustaş, răbdaş

3 – *ă*, *-e*: arătă, apucă, chemă, întrebă, apropie

4 – nu are forme

5 – nu are forme

6 – *ară*: lepădară, depărtară, întrebară

Menţionăm câteva forme ale perfectului simplu la persoana 1, care păstrează fonetisme moştenite din latină: *adaoş*, *aduş*, *duş*, *învis* „am înviat", *scoş*, *sparşu*, *uciş*, zişi (*ziş*)[323]. Desinenţa 2 este *-ş*, *-şi: chemaş*, *crezuşi (crezuş)*, *gustaş*, *ieşiş*, *izbăviş*, *îmblânziş*, *îmbogăţiş*, *împreunaş*, *jungheaş*, *opriş*, *primiş*, *puseş*, *rădicaş*, *uciş*; desinenţa 3 este mai puţin sigură, unele forme având fonetism specific, altele nu: *adaose*, *apropie*, *apuse*, *arătă*, *cerşu*, *feace*, *iuşură*, *învâncu* „a învins", *învise* „a înviat", *scutură*, în timp ce la 6 întâlnim forme conforme cu normele limbii actuale (desinenţa fiind *-ară*, *-ură*, *-iră*): *bătură*, *căzură*, *depărtară*, *grăiră*, *greşiră*, *hrăniră*, *îmbogăţiră*, *împlură*, *începură*, *învâncură* „au învins", *înviseră* „au înviat", *împlură*, *jeluiră*, *lipiră*, *păziră*, *periră*, *pierdură*, *proslăviră*, *puseră*, *putură*, *răsipiră*, *rătăciră*, *sloboziră*, *spodobiră*, *stătură*, *suiră*, *ştiură*, *temură*, *văzură*, *veseliră*.

Specificul textului face ca **mai mult ca perfectul** să fie puţin reprezentat. Singurele forme pe care le întâlnim sunt cele pentru persoana 3: *deprinsease*, *pusease*, *rămăsease*, *se dedease*, *spusease*, *ucisease*, *zisease* şi persoana 6: *deprinseaseră*. Întâlnim un singur caz de mai mult ca perfect analitic: „şi-l puseră într-o groapă noao în grădina lui Iosif, care o era tăiat noao în piatră şi puseră o piatră mare de o răsturnară spre uşa groapei".

Viitorul este bogat reprezentat în textul *Cazaniei de la Govora*. Cele mai des folosite sunt formele consacrate şi de limba literară actuală, cu observaţia că formele în care auxiliarul este postpus se găsesc aproape întotdeauna în secţiuni dialogate:

persoana	singular	plural
1	voiu	vom
2	vei, veri	veţi, veţ
3	va	vor

Singular:

1: voiu lăuda, voiu fi, voiu zice, poi putea, voiu căuta, veseli-mă-voiu etc.

2: vei vedea, vei creade, vei greşi, vei lăsa, vei păţi, vedea-vei, vrea-vei etc.

3: va fi, va păţi, va veni, se va întâmpla, însetoşa-va, fi-va, rădica-va etc.

Plural:

1: ne vom împreuna, vom fi, vom auzi, vom face, vom răbda, putea-vom etc.

2: veţi fi, veţi întra, veţi găsi, vă veţi smeri, vă veţi chinui, putea-veţi, boteza-vă-veţi etc.

[323] În rest, la persoana 1 se foloseşte preferenţial perfectul compus.

3: se vor cutremura, vor strica, vor veni, vor face, plânge-vor, întreba-vor etc.

Pe lângă acest tip de viitor mai există încă câteva moduri de realizare a acestuia prin perifraze. Dintre ele menționăm:

Construcția *va să* este mai des reprezentată la persoana a 3-a singular: „viață a veacului ce va să fie", „pomenirea vieții carea va să fie", „de-acmu va să înlegiuiască pre pământ viața de pace", „când va să cetească preutul de folosul sufletelor voastre", „celui ce va să margă dup-însul, îi porânceaște să se leapede de sine". Mai rar întâlnim construcția și la alte persoane: 2: „Să veri fi cinstit aceluia, atunce vor veni mărime de vecie înaintea îngerilor lui Dumnezău!", „să vei să cunoști și răutatea mâniei tale, aceasta iaste mai tare de toată văpaia și mai iute de tot veninul purtătoriu de moarte, că văpaia arde cetățile, iară aceasta – mântuirea omenească", „Iară, deaca vei să știi cine duce acolo avuțiia ta, la aiave că measerii acestui veac", „Și ce vei să aibi mai mare de această slavă și cinste?", „păcatului a toată lumea vei să o speli cu sângele tău și genunchele înaintea mea să le pleci, acesta, căruia împărații Persiei veniră cu darure și căzură de să închinară? Creade-mă, nu vei spăla picioarele meale niceodată"; 6: „tainele carele den veaci au fost ascunse și cealea ce vor să vie spune-va lor", „toate aceastea vor să piarză sufletele voastre și moartea curând le va lua". Întâlnim o singură folosire la 1: „de slava sfinților eu voiu să puiu înainte voroavă" și niciuna pentru 4. Construcția are o nuanță de intenționalitate (obligativitate) față de viitorul obișnuit. Întrucât verbul *a voi* are și valoare predicativă, întâlnim și construcții precum: „Eu voiu să mă slobozesc de neputința trupască, iară tu mie neputințele de păcatele ceale nevăzute îm vrăciuiești", „Pentru ce pizmești tu, că eu voiu să dea Dumnezeu Duhul său cel Sfânt tuturor oamenilor să prorocească", „Ce va să fie această ciudă noao și preaslăvită?", „pentru mici păcate veri să te muncești", care nu au valoare de infinitiv.

Un alt tip de perifrază a viitorului, mai rar folosit, îl întâlnim în construcții precum: „zice creștinului, că, de va fi lăcuind sufletul după moarte în groapă", „la locul său cel de muncă va fi muncindu-se greu".

Un al treilea tip de perifrază a viitorului, destul de rar folosit, este construit cu infinitivul: „neîncetată suspinare, carele va fi a blăstema pre Dumnezeu", „până cându-m va fi a răbda a voastră hulire".

Mai des sunt folosite perifraze ale viitorului de tipul: „nu au a gusta moarte până când vor vedea împărăția lui Dumnezeu", „nu au a muri până când vor vedea lumina Dumnezeirei", „au a flămânzi la plata cea de-apoi", „voi aveți a încungiura toată lumea cu usârdie", „nu avem a ascultarea aceaste cuvinte greale, carele luară de la noi toată bucuriia", „pre antihrist, diavol împelițat, carele are a veni mainte de Hristos".

Cu forme ale conjunctivului se construiesc perifraze precum: „împărățiia mea, carea e să vie întru puteare", „împărățiia lui Dumnezeu, ceaea ce ne e să vie întru puteare".

Această varietate a formelor de realizare a viitorului poate fi explicată parțial prin existența unor calcuri lingvistice după textul lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky, dar în nici un caz nu putem exclude o intenționalitate stilistică de diversificare a formelor de exprimare și de evitare a repetiției, căci, în același pasaj, putem întâlni forme diferite ale viitorului: „Adevăr grăiesc voao că sânt unii den carii stau acicea, ce nu au a gusta moarte până când vor vedea împărățiia lui Dumnezeu, ceaea ce ne e să vie întru puteare" sau „grăiaște că nu au a muri până când vor vedea lumina Dumnezeirei lui pre măgura Thaborului și slava ceii împărății ce ie să vie, nu vor muri până când vor vedea biruința și putearea împărăției lui, când cu moartea lui moartea de veaci ucisă va fi, iadul se va răsipi, împărățiia diavolului va pustii, putearile și biruitorii întuneareculul se vor rușina, domnul ceștii lumi gonit va fi afară", „te va da muncilor ca pre un călcătoriu de leage și, deaca pentru mici păcate veri să te muncești, tu acmu fă mai mari că într-un chipu și ți-e a răbda muncile", „Să veri fi cinstit aceluia, atunce vor veni mărime de vecie înaintea îngerilor lui Dumnezău!" etc.

Datorită faptului că verbul *a vrea* are și valoare predicativă, întâlnim situații asemănătoare, care însă nu sunt forme ale viitorului: „Aceastea, deaca auzi Petru și zise: «Iată, noi am lăsat toate și după tine am mers, dară ce va fi noao?» Răspunse lor Domnul și zise: «Oare vei să știi, Petre, ce va fi voao, celora ce meargeți după mine? Lua-veț voi o slavă mare și cinste întru împărățiia mea, ședeare de-a direapta și de-a stânga mea, cinstiți veți fi nu ca nește robi, ci ca nește sorți împăratului; ședea-veț pre scaune la a doao fire a lumiei cei noao, de veț judeca rude ale fiilor lui Izrail»".

Condiționalul păstrează încă forme cu *să* „dacă": „S-ară fi și împăratul sau boiarii sau domnu oștilor sau viteaz și, să va arăta nedestoinic, nu-i da lui sfânta și înfricoșata taină", „Să ai fi fost tu acicea, n-ară fi murit fratele nostru"[324], „să ai ști darul lui Dumnezău", „Să meargem și noi cu nus în Jidovi, măcară să am și muri", „să ară vrea cineva să întreabe", „Să am căuta întru svatul sufletelor noastre", „Și, s-ară zice cineva", „să ară începe cineva a făgădui ție slavă și bucurie", „să ț-ară făgădui ție cineva slavă, cunună spre nălțimea ceriului". Constatăm o anumită nesiguranță în folosirea acestor forme, din moment ce întâlnim exprimări în care în locul infinitivului se folosește participiul, precum: „să am întrebat noi pre ovreaiu sau pre ereticul" sau altele în care se face, din nou ca în cazul perfectului

[324] Reluat în cazanie, găsim următoarea formulare: „Doamne, de-ai fi fost acicea, n-ară fi murit fratele".

compus indicativ, acordul cu subiectul: „De nu ară fi băgat războiu diavolul spre Iov direptul, nu se-ară fi spodobit de atâta slavă acest veac; aşijderea de nu ară fi mucenicilor pârâş, nu se-ară fi spodobiţi a [sic!] atâta slavă şi cununi, că astăzi se luminează cu slava cea de vecie, deaca biruiră caznele pârâşului celui viclean!".

Condiţionalul prezent la persoana 1 se construieşte cu ajutorul auxiliarului *aş*: „aş dobândi", „aş putea", „aş vrea", dar şi „vreare-aş", „aş întreba", dar şi „întrebare-aş" etc. La persoana 2 *ai*: „ai avea", „ai cujbi", „ai spăla", „te-ai spărea", „ai şti". Cele mai multe cazuri de condiţional sunt la persoana 3: „ară aduce", „ară aduce", „ară avea", „ară da", „ară fi", „ară huli", „ară îngrădi", „ară orbi", „ară priimi", „ară pleca", „ară vieţui", „ară zice" etc.

În context de dialog sau cu efect retoric se întâmplă postpunerea auxiliarului: „întrebă pre el grăind: «Oare vreare-ai să fii sănătos?». Iară bolnavul răspunse cu blândeaţe: «Vreare-aş, Doamne!»", „Dascale, oare ce-am vrea să cearem, facere-ai noao?", „Întrebare-aş pre ereticul arianul, carii grăiesc a fi Hristos om prost, iară nu Dumnezeu", „Întrebare-aş pre unul de cei protivnici: Oare poate făptura să ispitească tainele lui Dumnezeu şi să ştie cu de-adins firea lui?".

Se întâlnesc şi forme ale condiţionalului perfect: „Ce, să v-aş fi întrebat de voi, carii staţ înainte, oare ce e mai minunat de aceasta, care feace Dumnezeu cel mare şi minunat întru lucrurile sale", „Au grea ţi-era ispovedaniia şi pocaaniia şi milosteniia: un păhar de apă reace şi o fărâmă de pâine mică şi un ban de prisosit, cu carele te-ai fi răscumpărat de munca veacilor", „mult rău ară fi făcut beseareceі lui Hristos hicleanul şarpe", „Doamne, de-ai fi fost acicea, n-ară fi murit fratele".

Întâlnim câteva forme de perifrază a conjunctivului perfect în care se foloseşte gerunziul: „mult poate credinţa, să ară fi dându-să aşa de mică, cât o grăunţă de muştariu", „de ş-ară fi aducând aminte ei de cea mai de apoi a lor", „Cum ară fi zicând Hristos cătră ea". Aceeaşi structură este folosită pentru realizarea unei perifraze a condiţionalului prezent „Iară acmu ai noştri mai-mari pentru pântecele şi muierile şi pentru rudele ia cinste. Vai de mine, unora ca acestora nu le iaste Hristos uşe la staul oilor, ce pântecele, muiarea şi trupul şi sângele rudeniei! Ce, de ş-ară fi aducând aminte ei de cea mai de apoi a lor, la moarte".

În situaţia postpunerii auxiliarului la conjunctivul prezent se foloseşte îndeobşte infinitivul lung: „puteare-am cu nusa şi măgurile muta", „Doamne, vreare-am să şedem unul de-a direapta ta, altul de-a stânga", „Oare vreare-ai să fii sănătos", „Dascale, oare ce-am vrea să cearem, facere-ai noao".

Imperativul la persoana a II-a singular cunoaşte în general formele consacrate de limba literară actuală: „*iartă-i*", „*dă*", „*fă*", „*ceare*" „*du-te*", „*vino*", „*ia* amente", „*spune* şi de mine, fătul mieu", „ce-i *zi*, fiule", „*rogu-te*", „*spune*" etc.

Întâlnim forme insolite ale imperativului verbului *a aduce: „ce-ţi ado aminte*", „*ado amente*", „*ado deagetul tău*", „*ado mâna ta*" etc. alături de mai rara formă consacrată de limba literară acutală: „*adu-ţi*".

Unele verbe cunosc doar formele imperativului: „*Pasă*, şi chiamă pre bărbatul tău şi vino încoace", „*păsaţi* de la mine, procleaţilor, în focul de vecie", „*blemaţ* cătră el" etc.

Imperativul negativ la persoana a II-a plural se construieşte de la formele infinitivului lung: *nu aducereţi, nu ascundereţi, nu cugetareţ, nu fireţi, nu împleareţi, nu împletireţ, nu vă închipuireţi, nu vă înşălareţi, nu vă îngropareţi, nu vă întrestareţ, nu vă mirareţi, nu-i oprireţi, nu vă postireţi, nu pregetareţ, nu vă răpştireţi, nu vă spăimareţi, nu vă teamereţi, nu venireţi, nu zăbăvireţi*, dar şi forme ca „nice de făgăduinţă *vă blăznireţi*". În această situaţie infinitivul lung poate să fie considerat ca marcă (desinenţă) a formei negative a imperativului plural, din moment ce formele afirmative sunt *aduceţ, aduceţi, vă ascundeţ* şi *ascundeţi-vă, teameţi-vă* şi *vă teameţi, întoarceţi-vă, iubiţi, râvniţi, veniţi, daţi* etc. Deja aceste forme negative ale imperativului, care aparţin unei faze mai vechi a limbii, încep să fie dublate de altele noi care nu apelează la forma infinitivului scurt: *nu fiţi, nu delungaţi, nu creadeţ, nu vă întoarceţi.* Majoritare rămân însă formele negative cu infinitivul lung.

Nici formele negative ale persoanei a II-a singular nu apelează la infinitivul lung: *nu fi, nu te înşela, nu te împăca, nu te înfricoşa, nu te împreuna, nu te lăuda, nu te spământa, nu zăbăvi nu te mânia, nu pesti* etc.

Sistematic apare infinitivul lung după prepoziţia compusă *de a*, însă cu regim de substantiv articulat: „va înceta de a ocărârea", „unde, loc de a să ascunderea nu iaste", „sângele mucenicilor încetă de a se mai vărsarea".

Se ajunge ca în aceeaşi frază să fie utilizate forme diferite ale imperativului: „Bărbaţ samarineani şi muieri, curund cu mine *alergaţ* şi den izvorul cel spăsitoriu apă vie *tociţ*! Şi *nu aducereţi* căldări, ci urechile *gătiţ* şi funi *nu împletireţ*, ce credinţă *câştigaţ* şi *nu împleareţi* vasele de această apă, ce sufletele voastre şi înţelesul *luminaţ*! *Veniţ* şi *vedeţ* omul carele ştie vistiariul cel adânc şi ceale ce zac întru inimile omeneşt deşchis veade şi ceale de întunearec ca pren lumină!" sau „*Plângeţi* cu mine, fata, toate featele Sionului, că soarele luminei ceii dumnezăieşti, carele au luminat cu raze zgăul mieu, acmu den ochii miei au apus soarele supt pământ, să lumineaze pre cei de-ntunearec pre cei ţinuţi în umbra morţiei. *Plângeţi* cu mine, tinerilor, că frâmseaţea voastră se schimbă! Şi voi, bătrânilor, carii

înfluriți cu cărunteațele, cu amar *suspinați*, că vârtutea voastră au slăbit! *Plângeți* cu mine, văduolor și săracelor, pre sărăcita de mine că Fiiul mieu și Dumnezeu și ginerele sufletului mieu, iară hrănitoriul vostru, acmu se dă gropiei! Și voi, iubitorii preamândriei, cu mine *suspinați*, că dascalul vostru și lumina înțelesului acmu cu morții în groapă se pune. O, cerurilor, sânul și porțile voastre *deșchideț*! Iară voi neamure îngerești carele sinteț mai presus de lume, ochii voștri cu plângere spre pământ *sloboziț* și *vedeți* pre făcătoriul și împăratul vostru în mijlocul rodului cel păcătos lăsat întru batjocură și rușine mare și de ovreai fără milă ucis! Acela însuși, carele înviiază pre cei ucişi în păcate, acesta acmu se golește de voie [...] Iară tu, văzând aceastea, *spământează-te*, pămente! Și tu, ceriu, te miră, că într-atâta smerenie și răbdare făcătoriul tău se arată de voie a se munci!".

Infinitivul este mult folosit în situații în care limba actuală preferă conjunctivul: „lucru de folos, o, iubiț cetitori, a socoti", „întâiu a cunoaște pre adeveriții lucrători ai viei lui Hristos", „nu îndrăznesc a mă lăuda", „ustenii cât putui cu mintea mea a ajunge zua și noaptea", „mulți deprinseră a face", „să cugetă a fi de rudă mare", „iaste acela carele poate a îmviia și a omorî", „nemică nu se poate birui și a goni, numai cu postul și cu rugăciunea".

Infinitivul lung apare rar în situațiile mai sus citate ale inversării auxiliarului la condițional și imperativ 2, fie, sistematic, în cazul imperativului negativ 5.

Incidental întâlnim construcții de tipul: „sângele mucenicilor încetă de a se mai vărsarea" sau „va înceta de a ocărârea".

Textul *Cazaniei de la Govora* folosește multe abstracte verbale care au la bază infinitivul lung în încercarea de creare a unui limbaj teologic și filosofic în limba română:

Participiul păstrează unele forme astăzi dispărute. El este folosit atât în construirea perfectului compus, cât și ca adjectiv sau chiar ca substantiv: *învis* „înviat": „Hristos au învis den morți", „cel învis din morți"[325]. Insolit pentru limba textelor vechi este *vis* „trăit" (de la *a via*): „pururea întru păcate au vis", în restul textului fiind folosit sinonimul *trăit*.

ADVERBUL. Adverbul *ei* are sensul de „da": „Grăi lui: «Ei, Doamne, eu am crezut că tu ești Hristos»", „grăiră lui: «Ei, Doamne, creadem că tu ești Fiiul lui Dumnezeu»", „Ei, că și acmu acela aceastea lucrează", „Spune noao, o fericite Pavle, cum iaste chipul lui Adam cel den ceriu? Ei, chipul lui Adam cel den ceriu – întrutot de dereptate plin", „Ei, voia mi-e, Doamne!

[325] Pe lângă forma veche, găsim și două atestări ale formei refăcute de participiu: „Cine veade mortul înviiat și nu se bucură" și „cum au înviiat păcatul și moartea".

Om n-am", cunoscut și în textele din secolul al XVI-lea și din prima jumătate a celui de al XVII-lea[326].

– *acicea, acii* „aici": „Acicea semnează fără-măsură dragoste a lui Dumnezeu către păcătoșii carii se pocăiesc", „Ce tu, stăi acicea și cunoaște a lui înșelăciune".

– *aciia* cu sensul de bază „aici" poate să aibă în construcțiea *de aciia (de-aciia)* valoarea „de acum": „de-aciia nu se socotește el pre sine fiiu", „De aciia, după aceastea va zice Domnul celor ce vor fi den na stânga lui", „se mulți păcatul lui întru suflet și de-aciia și spre trup se vărsă"; el poate avea și sensul „îndată": „aciia și-l priimiș și întru vășmântul dentâiu-l îmbrăcaș", Iară, deaca auziră aciia, de acel graiu den rostul lui cel preasvânt, atunce foarte să obidiră".

– *aciia, aciiaș, aciiș* „îndată, instantaneu; cu certitudine": „acii știu că îngerii cu preuții pre nevăzute slujesc", „aciiș răsipi și pierdu toată avuțiia sa", „atunce aciiaș i se dă ajutoriu de la Dumnezeu", „aciiș vor înviia și se vor sui pre nori către cel de sus".

– *aminte, amente* este folosit în construcții fixe în legătură cu verbele *a aduce* și *a lua* sau în relație cu abstractele lor verbale: „ce-ți ado aminte numai și de smereniia a Fericitului Pavel", „împlearea celor cincizeci de zile în luna lui aprilie, pentru aducerea amente, când luară leagea la Sinaia", „Numai luaț aminte!", „ne trebuiaște noao acmu și luare amente cu înțelesul sufletesc", „Petdesetnița, cum să zice împlearea celor cincizeci de zile în luna lui aprilie, pentru aducerea amente, când luară leagea la Sinaia". O singură dată înregistrăm o formă a acestui adverb în relație cu *a veni*: „Ce nu zise aceasta, nice-i veni amente".

– *arătat* „evident, explicit" este folosit uneori, foarte probabil fiind un calc lingvistic după slavonă: „Că, s-ară fi zis arătat", „vedearea celor taine săvârșite de Hristos acolo, carele arătat le voi vedea".

– *atunceș* „în acel moment, instantaneu": „Și atunceș, după învincerea Fiiului, Duhul Sfânt veni în lume", „numai cât atunceș să suie spre înălțime cu aceale arepi".

– *cătinel, cătenel* „încetinel, pe rând": „cătenel vom arăta, că nu iaste prost rădăcini".

– *cumuș* „așa cum": „Și cumuș era ei prevind, ducându-se el în ceriu, o, de câte lacrăme să împlură atunce apostolii cei rămaș jos".

[326] *Evangheliarul de la Sibiu*: „$_{3}$Greiră lui: „Ei, Dò[m]ne" (25ᵛ/3), „Ei părinte că așa fu buna$_{4}$voĭa naintè ta" (34ᵛ/2), „Dziseră lui: „Ei, Dò[m]ne" (47ᵛ/16), „$_{2}$Iară Is[us] grei lor: „Ei, au n-ațĭ cetit necedâ[năoară] că den rosture pru$_{2}$ncilor", în *Tetraevanghelul* lui Coresi: „Ea zise: Ei, Doamne!" (33$_{4}$/„1), *Codicele voronețean*: „Spune-mi se rimlean ești? El răspunse: E, e!". Dar și în texte din secolul al XVII-lea, precum *Cartea românească de învățătură* a lui Varlaam: „Ei, Doamne, ce om n-am" (150ᵛ).

– adverbul *curând* cunoaşte şi forma *curund*: „curund cu mine alergaţi", „scoase curând pre cei robiţ", „curund ajunseră pre el", „curând greşi omul".

– *deusebi* „special, separat": „Sufletul deusebi durearea sa va simţi".

– *deschis* „direct": „toată bucuriia ceriului, care e a vedea deşchis faţa lui Dumnezeu", „ca un vâltur deşchis veade întru lumina cea minunată a preamândriei lui Dumnezeu", „acmu beseareca, muma noastră, deşchisă ispovedanie dă fiilor săi".

– *încai* „cel puţin, măcar": „încai să se părăsască cineva de păcate", „iară celui mai înfricoşat decât împăraţii pămenteşti, nice încai acea puţină cinste nu-i daţ, ce nice pre cei ce slujesc lui nu cinstiţ", „să-ş vie încai în minte şi să se întoarcă cu aceastea den periciunea de veaci".

– *întruna*: „în mod unitar, permanent": „Hristos iaste pacea noastră făcut-au pre cei răsipiţi întruna", „înţelesul întruna cu cugetul împreunat cu un svat şi cu o vreare făcând bunătăţi", „să ne împreunezi ţie cu trupul şi cu sângele tău cel sfânt, cum ai zis, Părinte, să fie întruna cu noi", „eu sânt pacea, carea am împăcat amândoao întruna".

– *întrutot* „complet": „iaste Dumnezeu întrutot putearnic", „acolo veţ priimi pre el întrutot întreg", „aceasta în veaci lăcuiaşte întreagă şi întrutot lucrătoare", „trimeate spre noi rane şi boale, robie întrutot pierzătoare cetăţilor".

– *mai* pe lângă rolul său în construirea comparativului şi superlativului, are sensul de „aproape": „vedeţi holdele că sânt plăviţe, mai de secerat".

– *mainte* „mai înainte": „Hristos [...] mainte văzu ca un ştiutoriu de toate că iute răutate iaste mărimea deşartă", „având întru sine ştiinţa tuturor văzutelor şi nevăzutelor, carile vor fi mainte", „Mainte, până nu te chema Filipp, te-am văzut supt smochin fiind".

– *măcar, măcară* „chiar dacă": „mulţi sânt, măcară şi nedestoinici sânt, ce fără teamere, cu îndrăznire să apropie cătră", „cu îndărăpnicire, greşesc [...] măcar şi adevărat ştiu că păcatul pre iubitorii săi i dă diavolului", „vă tremite cătră gheena, măcar neştine şi curvariu nu va fi fost şi tâlhariu".

– *neapărat* „direct": „atunce vei vedea şi tu neapărat împărăţiia lui Hristos", „Dumnezeu iaste, pururea izvor fiind a bunătăţei, neapărat varsă milostea sa nu numai celor dăstoinici, ce şi celor nedăstoinici", „Atunce răspunse Isus lor neapărat".

– *neîndoit* „ferm": „crezu întru inemă neîndoit", „tot creştinul direpţ iaste dator neîndoit vârtos a creade şi a mărturisi de spaseniia sa", „cu amar suspine de lacrăme, tocma până la locul unde-l răstigniră neîndoit mergea după însul, pren mijlocul atâta mulţime de nărod drăcit", „neîndoit greşeşti după luarea înţelesului".

– *nelipsit* „solidar": „Creadem Duhul Sfânt de la Părintele – nelipsit şi spre Fiiul odihneaşte nedespărţit".

– *nicecât, nececât*, adv. de loc, „nicicât": „nicecât de puţin nu grijesc şi pre adevăr", „Iară alţii îngeri nececât n-au fost împreunaţ lumiei cea de jos, că stau pururea întru înălţime".

– *nicedănăoară, necedănăoară, nicedenăoară, nicedinioară* „niciodată": „niciodănăoară nu însetoşază, cela ce trimite râurile pre mijloc de măguri", „sânt în trupure fără-moarte, derept aceaea nu ard niceodănăoară", „de mila sa cea dumnezăiască nicedenăoară să nu se despartă de noi", „niceodinioară pre nime n-au obidit".

– *oarecum* „aproximativ": „să vor schimba într-altă vedeare oarecum noao, neputrezitoare, de vecie".

– *odănăoară* „odinioară": „Eram odănăoară bogată, iară acmu foarte săracă", „Pre carii tu odănăoară-i socotiiai fără cinste şi scârbiţi, iară ei acmu sânt întru slavă mare", „orbi odănăoară pre Saul şi pre Irod şi pre alţi muncitori.

– *osebit, usebit* „deosebit, separat": „atunce afară de sine era osebit de mintea sa", „Întrebare-aş şi eu pre unii cu ce e osebit beţivul de cel drăcit".

– *prost* „simplu": „Şi nu îndrăzniiu însumi, aţa prost la acest lucru cu trudă mai mult de puterea mea", „cu ce te obideaţte fratele tău, iartă-i lui că nu te obideaţte el prost, ce diavolul cel nevăzut cu cel văzut", „a mearge pre urma lui Hristos, iară nu aţa, numai prost să te leapezi de pări", „grăiaţte prost cu imputare ucenici".

– *împotriva, protiva* „pe măsura, conform": „vor răbda muncă în veaci pre suflet ş pre trup, protiva a fietecare păcat.

– *razmă* „divergent, separat": Întâlnim o singură atestare a formei „şi altă faţă întru Dumnezăire razně de făptura Părintelui".

– *scurt* „necondiţionat". O singură dată întâlnim formularea: „Cu aceaste cuvinte, scurt leagă Domnul ce [e] cu dezlegare nelesne", ceea ce poate lăsa şi posibilitatea interpretării ei ca fiind calc lingvistic.

– *tutindinea* „pretutindeni": „pre cei păcătoş miluiaşte şi direptului tutindinea se arată cum ară fi greu", „nu treace den loc în loc cela ce e tutindinea". Faţă de cele două apariţii ale acestui adverb, forma *pretutindeni, pretutindeni* este mult mai des întâlnită (9 ocurenţe): „războaiele ceale iuţi se rădică şi ucisăturile, răsipa cetăţilor şi perirea limbilor, vărsare de sânge pretutindeni", „fum vătămătoriu pretutindinea se poartă împuţit cu venin şi cu spuză mestecat", „Că [Dumnezeu] pretutindinea iaste şi toate împle".

– Locuţiunea adverbială *la arătare* „certamente, cu certitudine" este un calc lingvistic după textul slavon, fiind mult folosită în text; ea este folosită de obicei după o interogaţie sau exclamaţie retorică: „numai ce cugetă cu ce va fi bătut; la arătare că cu multe munci ale focului nestins!", „vă învăţa care post ceare Dumnezeu de la voi. La arătare e că îndoit, cumu e şi omul îndoit, cu sufletul nevăzut şi cu trupul văzut", „necurate! Deci se cade cu adevăr a

cunoaşte aceasta: cine va să meargă după Hristos de unde-l scoate pre el Hristos şi unde-l duce? La arătare că-l scoate de la întunearecul păcatelor".

PREPOZIŢIA. – *a* „la": „cugetaţi întru voiş a câtă frâmseaţe va fi acel ceriu", „având întru svatul său scrise toate păcatele sale, carele atunce tuturor vor fi arătate, a tot lucrul rău şi bun"; mai des folosită în propoziţii compuse: „te va pune de-a stânga judecătoriului direpţi", „vor vedea ochii voştri desăvârşit la zua de a doaoa venire la învierea direpţilor", „se puie pre direpţi de a direapta lui şi păcătoşii de a stânga", „învierea mea de a treia zi" etc.

– *ande* „întru": „se pârăsc ande sine".

– *de* „din": „care inemă de oameni credincioşi; şi de cei săraci să nu se teamă de meserătate"; „despre"; „grăiesc unii de el"; „pentru": „veni pentru iubirea de oameni pre pământ".

– *despre* „de pe, dinspre": „A doao oară feace pogorâre despre pământ în iad", „şi-ş arătă ranele despre trupul lui cel lăudat şi neputred", „Cine va răsturna noao piatra despre uşa groapei", „pământul într-acel loc, cât au căzut şi piatra despre uşa groapei", „de vei trage despre tine aceaste veşmente de râs", „nu ai întors faţa ta despre el".

– *prespre* păstrează încă fonetismul vechi: „prespre toate zile", „treci mai sus prespre lucrul cel bun", „prespre înşălăciunea ceştii lumi"; ea este dublată de *preste:* „preste prilazurile a toată fărăleagea", „mâncarea preste saţiu".

– *spre* păstrează şi sensul vechi, pierdut de limba actuală „deasupra, asupra": „stau spre nălţimea bunătăţilor", „pogorârea Duhului Svânt spre apostoli", „căută spre mulţimea păcatelor sale", „Atunce fu foamete mare spre acea lature", „mărturisesc spre mine lucrurile meale ceale reale, adunările reale, previrile ceale cu pofte şi curviile spre mine zbiară", „mâniia lui Dumnezeu spre el lăcuiaşte", „va şedea spre scaunul slavei lui", „nădăjduiia numai spre cinstirea strămoşilor", „vameşul căută spre mulţimea păcatelor sale", „pentru păcatele noastre aceastea adus-ai spre noi", „Atunce fu foamete mare spre acea lature", „mâniia lui Dumnezeu spre el lăcuiaşte".

Singura prepoziţie de origine slavă este *na* folosită în construcţii fixe *na stânga* şi *na direapta*: „direpţii den na direapta", „Cei direpţi-i pune de na direapta sa", „den na stânga muncitorii cei iuţi, diavolii", „zice Domnul celor ce vor fi den na stânga lui", „ceia ce vor fi de na stânga lui a muncitori iuţi". Ea este dublată în construcţii identice de prepoziţia compusă *de-a*[327]: „vor sta de-a stânga naintea", „pre păcătoş i pune de-a stânga", „de-a direapta lui stând", sau *de a*[328]: „se [sic!] puie pre direpţi de a direapta lui şi

[327] Scris ДѢ.

[328] Scris: де а.

păcătoşii de a stânga", „să ne spodobască să stăm de a direapta"[329]. Din totalul de 63 de ocurenţe ale acestor structuri, construcţiile cu *na* reprezintă aproximativ o treime (19 ocurenţe).

CONJUNCŢIA. Păstrarea conjucţiei *să* în realizarea condiţionalului este una din trăsăturile care individualizează acest text.

Textul *Evangheliei învăţătoare* păstrează pe *să* condiţional: „să ară fi dându-să aşa de mică, cât o grăunţă de muştariu, puteare", „să ară începe cineva a făgădui ţie slavă şi bucurie a veacului care va să vie şi ţ-ară porunci să te desparţi de Hristos, răspunde-i lui", „să ţ-ară făgădui ţie cineva slavă", „Iară tu, să vei mila lui Dumnezău să o nemereşti, înceată de la păcat".

– Conjuncţia *au* este des folosită în textul *Cazaniei de la Govora*, cu evident scop retoric, în introducerea interogaţiilor sau exclamaţiilor retorice: „au nu ai auzit Domnul tău grăindu-ţi ţie?", „ce veri, au doară nu mi-e a milui pre fiiul mieu?", „Au doară a ta avuţie am luat şi celuia o am dat sau de pre tine haina am dezbrăcat şi pre cela am îmbrăcat? Au nu dentru avuţiia mea am dat lui? Au doară nu-s Părinte aceluia ca şi ţie?", „Şi au doară-ţi pare ţie, o, omule, că Dumnezeu flămânzeaşte acesta carele deşchide mâna sa şi satură toate câte-s vii?". În rest este preferată conjuncţia *sau*.

– Conjuncţia *să* păstrează sensul său etimologic „dacă", introducând de obicei completive condiţionale: „Să veţi a vedea acea ţară dorită de îngeri, atunce şi tu te suie spre măgura văzătoarei de Dumnezeu bogoslovii", „Să mă voiu sui în ceriu, acolo eşti, să voiu pogorî în ad, acolo eşti, să-m voiu lua arepile mintei meale, şi voiu zbura la marginea adâncului măriei şi acolo - mâna ta întrutot făcătoar", „Ce, să ai tu tată svânt, iară însuţi întru păcate lăcuieşti, ce folosu ţi-e de aceasta?", „Să am căuta întru svatul sufletelor noastre, ştiu că nu-s fapte bune, ce păcate", „Ba nu vei scăpa, că te vor duce acolo acei muncitori, măcară să n-ai fi şi bucuros, a cărora le faci acmu voia!", „Şi noi, acmu, să şi grăim, din parte grăim". Ea este în mod curent folosită în construirea condiţionalului: „să ai şti darul lui Dumnezău", „Iară, să ară vrea cineva să întreabe aceasta omeneaşte, cum zise necredinciosul Aria oarecând", „că, să am întrebat noi pre ovreaiu sau pre ereticul: Pre cine au văzut Isaia pre scaun înalt în mijloc de serafim, vor răspunde c-au văzut pre Dumnezeu Sabaoth", „Să aţi fi mâncând cu adevărat trupul lui Hristos, mulţi Hristoşi aţ fi mâncând".

– Ea este concurată de conjuncţia *de*, care îndeplineşte aceleaşi funcţii: „Iară Hristos toate ale sale atunce ceale dumnezeieşti le arătă, de aştepta până când va scoate judecată întru biruire", „de ai mânie, urăciune spre

[329] Avem în faţă formule fixe de limbaj. Ele nu trebuie confundate cu sintagma *de la dreapta*: „acolo cu Dumnezeu vorobi şi luo leage *de la direapta* lui; atunce darul lui Dumnezeu şi postul ţinea trupul lui nevătămat şi în foc"; este vorba de mâna dreaptă.

vecinul tău, iată n-ai pace cu nus", „de ară fi fost arătat lor atunce, întreiala Dumnezeirei, atunce ară fi crezut în trei dumnezei, după elineasca multă dumnezeire", „Că, de nu te va înfricoșa acmu această Evanghelie și cuvintele meale de la păcatul tău, atunce însuți după moarte acela vei cunoaște", „de nu vei lăsa vecinului tău greșalele lui, nice ție va lăsa Tatăl cel din ceriu mulțimea păcatelor tale".

– Conjucția *să* alternează în contexte identice cu *de*: „de ară fi fost arătat lor atunce, întreiala Dumnezeirei, atunce ară fi crezut în trei dumnezei", „de ară fi aceasta, atunce toată lumea ară veni întru lăsarea faptelor de păcate", „De ară avea el puteare însuș de la sine, atunce ară putea într-un ceas piiarde toată lumea", „De mă și arăt înaintea ta în vedearea proastă [...], am pogorât pre pământ, ca să îmbogățesc pre aceștia cu mesărătatea mea".

– O situație mai dificilă o întâlnim în cazul locuțiunii conjuncționale *de și*, care se afla în acel moment la începutul consolidării unei unități lexicale noi. Chiar dacă este uneori scrisă când дєши când дє ши, motiv pentru care bănuim încă o interpretare în părțile sale componente, am transcris în mod curent *deși*, dar am dat în subsol cealalată lecțiune posibilă: „Deși sânt vreadnici mirăriei ciudelor acealor sfinți de demult ce au făcut", „Deși era ceva bine, de tot au fugit de acolo", „Unul ca acesta, deși face pentru mărirea deșartă aceastea și de la oameni caută cinste, întru deșertu-ș ustenealele lui", „Derept acea nu se fericează ca Petru, deși zise mainte de Petru lui Isus «Fiiul lui Dumnezeu»", „[Iov] nice ponoslui județul celui dirept, deși era mustrat de soții lui".

– Conjunția *nici* cunoaște cea mai frecventă folosire sub forma *nice*, dar apare și sub forma *nece*.

– Locuțiunea conjuncțională *derept ce* „deoarece" este consecvent folosită: „împăratul tău vine cătră tine derept ce se mântuiaște îmblând smerit", „sufletele ceale ținute de întunearecul adului le slobozi și derep ce pogorî în laturea cea mai de jos a pământului".

– *Mainte de ce* „înainte de ce" este folosită: în formule fixe „priimiți cununi de cinste, carele am gătit voao mainte de ce au fost lumea", „Părinte, proslăveaște-mă cu slava aceasta, carea avuiu de la tine mainte de ce n-au fost lumea", dar și „mainte de ce nu iaste știe ce va fi".

– *ce* „ci": „Ce tu, stăi acicea și cunoaște a lui înșelăciune", „Ce tu, hicleane diavole, nu dai păcătosului a veni spre pocaanie", „el nu-i pomneaște mila lui Dumnezeu, ce mâniia-i arată", „nu ești destoinic milostei, ce numai mâniei".

– *cum să* poate avea funcția de a introduce o mare diversitate de subordonate, precum circumstanțiale finale: „de cei cu mărire deșartă, cum pierd bogățiia carea zace în ceriu", „pre amândoi cu bune făgăduințe cătră

sine-i cheamă, cum pre aceia a viețui să-i tocmască întru împărățiia sa", „ce cu voie mearge să moară, cum pre ceia, ce-s se jungheați cu păcatul, să-i înviiaze", „se delungă de la Dumnezeu și de la preacuratele taine ale lui, spre ceastă drăcire, cum să facă numai tot păcate", „aceasta iaste voia neiubitoriului diavol, cum tu să nu vii întru pocaanie niceodată", „împărățiia ceriului, cum de aceastea acmu propoveduiaște Evangheliia", „suflând cu focul Duhului Sfânt, cum acela să întărească pre ruda omenească", „se va rădica dintru stratul său și dintru adâncurile sale, cum să neace cu potopul său cel de foc ceriul și pământul"; condiționale: „Eu ție opresc, duh mut și surd, cum să ieși dentru el și de acii să nu mai întri întru el"; indirecte: „Învățătură pre obiceaiu de milostenie și cum să nu se înfrâmțeșeaze muierile cu veșminte trecătoare"; atributive: „Petdesetnița, cum să zice împlearea celor cincizeci de zile în luna lui aprilie", „Că și diavolul n-are aceaea puteare cum să muncească pre cineva".

– folosirea locuțiunii conjuncționale *pentru ce că* și, mai rar, *pentru ce* cu sensul de „pentru că": „Întrebare: Pentru ce patriarșii și prorocii numai de o față a Tatălui vorbesc în scripturile Legiei cei Vechi, iară doao feațe sânt ascunse de ei? Răspuns: Pentru ce atunce Israil ca un copil tinăr, nesăvârșit întru înțeles se ducea după idolii cei fără suflet", „pentru ce pre pământ de la oameni pohteaște a priimi plată carea e în puțină vreame", „pentru ce că nu moștenești cinstea, svințirea tătâne-tău", „Destulu e noao spre spăsenie pentru ce că fiii lui Avraam sântem", „Feciorul cel mai mare direpții se cheamă, pentru ce că direptatea întâiu în raiu au fost sădită cu direapta lui Dumnezeu".

INTERJECȚIA. Cu cea mai mare vechime în textele românești este interjecția *ole*: „Ole, prostiia mare!", „Ole, preamândriia lui Dumnezeu, făcătoriul tuturor", „Ole, nebuniia cea de-apoi". Ea este folosită alături de alte interjecții cunoscute și din alte texte anterioare: „Vai de mine!", „Vai de mine, oameni deșerți, derep ce rănjiț fără minte!", „O, vai de mine!", „O, vai de mine, mai amărâtul de toți oamenii, pentru ce că eu întru întâiu mâniiaiu pre milostivul și ieftin Părintelui mieu, pierduiu darul Părintelui".

PREFIXE. Dintre prefixele productive întâlnite în textul *Evangheliei învățătoare*, menționăm:

a-. Unele cuvinte au atât forma prefixată cât și neprefixată: „descoperiră coperimântul casei", „serafimi că se rușinează de slava mea și feațele sale-ș coper", „și au coperit goliciunea lor cu veșmântul fără-de-morției", „pământul era coperit cu veșminte de mult preț". Majoritare rămân formele prefixate: „întunearecului de veaci-i acoperi", „supt apele măriei l-au acoperit", „aseamene – lor un ceriu acoperemânt", „ceriulu e voao acoperemânt și pământul – masă". Majoritare rămân formele prefixate (63 din 78). Verbul *a pleca* cu sensul „apleca" are doar forme neprefixate, „plecându-se în jos

cu mintea", „plecând genunchele meale, picioarele voastre spăl", „striinează dentru mărire întru plecare", „capul ş-au plecat cătră genunchi", „vine cătră tine, întru plecăciune"

des- este productiv doar în puţine cuvinte: *dezrădăcina*: „Domnul dezrădăcinează vătămarea măriei deşarte", „trei răutăţi dezrădăcinează den inimile noastre"; *dezlega*, *dezlegare* cu sensul „a elibera", „a anula, a întrerupe o lege": „se dezleagă aceştia la sloboziia de veaci", „leagă Domnul ce e cu dezlegare nelesne", „să fii tu dezlegat den legăturile morţiei", „legături nedezlegate", „a creade şi vreame în prilij cătră dezlegare a aştepta", „gura celui fără glas şi limba i dezlegară", „Domnul dezleagă neştiinţa lor"; cuvântul *destoinic* nu este un împrumut din slavă, aşa cum îi dau etimologia majoritatea dicţionarelor, ci o creaţie pe teren românesc (falsă etimologie, folosind sufixul *des-*) după slav: достоинъ, достоиникъ[330].

În aceeaşi tendinţă se încadrează şi cuvintele care, având vocală la începutul rădăcinii, păstrează doar consoana din prefix: *nălbirea*, *nălţimea*, *nebuni*, *noire*, *notăriei* etc.

în-, *îm-*. Prefixul este eliminat în *cununat:* „cu slava ceriului cununat", „capul cu spini ascuţiţi cununat" (textul nu cunoaşte forma *încununa*); *derepta*, *dereptătoriu*, *dereptat*: „Dumnezeu au dereptat pre el", „cu darul Duhului Sfânt iaste luminat, dereptat", „cârmaci şi dereptătoriu corabiei sale", „să derepteaze pre cel sfărâmat", „slăbănogii se întăriră şi zgârciţii să dereptară", „acela va derepta pre voi spre tot adevărul", „vrea să-l derepteaze pre el", „aceaea se dereptă", „dereptătoriul nostru cel preamândru", „pre tot adevărul să-i derepteaze", „Dumnezeu au dereptat pre el" (dar întâlnim şi două ocurenţe prefixate: „pogorî acesta îndereptat întru calea sa", „altele-s spre îndereptarea celora ce greşesc"; *drăcit*: „aduce cătră dinsul pre drăcitul feciorul lui", „având duh mult la luna noao, drăcit", „aduş pre fiiul mieu drăcit", „nu-s nice câtu e mai puţin mai aleşi decât cel drăcit", „cu ce e osebit beţivul de cel drăcit", „marea cea multă drăcită", „mulţime de nărod drăcit al jidovilor" (textul nu cunoaşte *îndrăci*); *junghea*, *jungheat*, *junghetoriu*: „jungheaş viţelul cel hrănit", „junghează feciorii şi featele sale idolilor", „Pre acesta jungheaţi", „părintele tău i-au jungheat viţelul cel gras", „junghetoriul păcatelor", „dracii jungheaţi", „ca boul în zua jungheriei", „ca un miel să junghe pentru noi", „vrea să se junghe mielul cel nevinova", „ceale jungheate pentru noi acest folos aduc noao" (textul nu are *înjunghia*); *plini*, *plinire*, *plinit*: „toată plinirea Dumnezeirei", „lucrul mieu să-l plinit voi", „Duhul – întrutot plinitoriu" (nu întâlnim *împlini*); *protiva*, *protivi*, *protivire*, *protivitoriu*, *protivit*, *protivnic*: „protivnică Besearecii", „să va protivi lui", „scârbele a puterilor protivitoare", „fiii protiviriei", „puterile ceale protivnice",

[330] Pentru *desplătura*, vezi subcapitolul **Lexicul.**

„feciorii protivirei", „omul carele să protiveaşte besearecíei", „să nu ne aflăm protivnici lui", „să biruiască pre protivnicul ţietoriu lumiei", „puterile protivitoare şi biruitorii întuneareculu", „să propoveduiască celor ce sânt întru protivire", „puterile ceale protivite", „grăiaşte adevăr, protivindu-se mincinoasei ispovedaniei lor"; *striina*, *striinare*, *striinat*: „pentru mila striinează dentru mărire întru plecare", „măcară au şi ca striinat puţinel den mărime întru smerenie", „s-au striinat dentru mărire întru smerenie", „pre pământ viețuiesc şi mă striinez ca un om", „îmblă pedestru şi striinează", „în căruţă nu şade, ce pedestru striinare face" (întâlnim o singură dată „înstreinaiu"); *timpina*, *timpinare*: „se duse însuş Părintele întru timpinarea lui", „timpinară pre el", „ieşiră în timpinare", „ei timpinară pre el cu bucurie", „şi-l timpină pre el îngerii", „iase întru tâmpinarea lor" (nu întâlnim *întâmpina*); *tâmpla*: „să va tâmpla", „macar ce se tâmplă", „pentru păcatele meale s-au tâmplat acest rău" (nu întâlnim *a întâmpla*); *tinde*, *tindere*: „tinde cu milă mâinile sale", „va tinde putearea sa întru lărgime", „aceştia vor înceape a tinde şi a lăţi păcatele", „pre nemică, tinde ceriurile" (întâlnim trei situaţii în care prefixul este păstrat: „la masă întinse pâine", „mâna cea uscată şi zgârcită se întinde", „întinderea corturilor"); *tocmi:* „tocmind aceaea întruna", „a vieţui să-i tocmască întru împărăţiia sa", „sămn tocmit de Duhul Sfânt", „tocmitorii de talanţi", „ceată tocmită", „tocmitorii mănăstirilor" (*Întocmire* apare doar cu forma prefixată); *Ţepeni*: „cu dinţii scrâşca, ţepeniia", „pre slăbănogi ţepeni" (nu cunoaşte forma *înţepeni*); *veninat:* „şarpe veninat", „şerpi veninaţi", „şarpelui celui viu şi veninat" (nu întâlnim *înveninat*); *vinui* „pre acest om, cu necredinţa-l vinuiaşte", „vinuiaşte pre Dumnezeu", „Adam în raiu, vinuiia pre muiare" (nu întâlnim *învinui*); *vrednici*: „a minunate bucurii se vor vrednici sfinţii", „te-ai vrednicit a vedea împlearea duhului prorocesc", „nu s-ară fi vrednicit să vază pre Împăratul Slavei", avem o singură folosire a formei prefixate: „se învrednici şi a păţi pentru adevăr". Eliminarea prefixului se face în totalitatea cazurilor la unele dintre aceste cuvinte şi doar parţial la altele.

ne- este cel mai creativ prefix din cele folosite în *Evanghelia învăţătoare*; folosit pe lângă substantive, adjective, sau gerunzii şi participii ale verbelor, are, pe lângă sensul obişnuit de negare, de foarte multe ori valoarea de a nota lipsa, absenţa sau insuficienţa noţiunii în cauză[331]. O simplă enumerare a celor mai importante forme (dintre care o mare parte îşi găsesc explicaţia şi în *Glosarul* ediţiei de faţă) arată vitalitatea sa remarcabilă: *neacoperit*, *neajuns*, *neapărat*, *neapropiat*, *neapus*, *nearumit*, *neascultător*, *neasemuit*, *neastâmpărat*, *neaşteptat*, *neavând*, *nebătrânitor*,

[331] Vezi şi *Formarea cuvintelor în limba română în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007, p. 39.

nebiruit, nebotezat, necăirea, necărtular, necinste, neclătit, necoperit, necredincios, necredință, necreștin, necrutat, necugetător, necunoscut, necuprins, necurat, necurăție, necurmat, nedespărțit, nedestoinic, nedezlegat, nefăcând, nefăcut, nefățarnic, nefiind, nefrâmsețe, nefrică, nefurat, negătit, negânditor, negrăit, negreșit, negrije, neiscusit, neispitit, neispovedit, neisprăvit, neiubind, neiubire, neiubit, neiubitor, neîmbătrânind, neîmblânzit, neîmpărțit, neîmputat, neîmputinat, neîncălecat, neîncăput, neînceput, neîncetat, neîndoit, neînșălător, neîntărit, neîntoarcere, neîntors, neîntrarmat, neînțelegător, neînțelegere, neînțelept, neînvățat, nejuns, nelesne, neluat, neluminat, nemăsurat, nemângâiat, nemila, nemilosârdie, nemiloste, nemilostiv, nemiluit, nemort, nemuritor, nemutat, nenăscut, nenumărat, neobrezuit, neoprit, neosebit, neostenit, nepăcătos, neplecare, neplecat, neplecând, nepocăință, nepricepere, nepriiatin, neprins, neputere, neputincios, neputință, neputred, neputredire, neputrejune, neputrezire, nerăbdare, nerăbdat, nerăbdător, nerăbdând, nerăutate, nerisipit, nerăsipit, nerugat, nesățios, nescăzut, neschimbat, nescris, nesemuit, nesfiire, nesocotind, nesocotire, nesocotit, nesocotitor, nesosotință, nespus, nestătut, nestins, nestrânsoare, neștiință, neștiut, netare, netâmplare, netemere, netemos, netocmeală, netrebuind, nețietor, nețiinere, nețiinut, neudat, neuitat, neuitător, neulmat, neurmat, neustenit, nevătămat, nevăzut, nevândut, neveacinic, nevedere, neveștejit, nevindecat, nevinovat.

prea- marchează intensificarea la valoarea maximă a unei calități, acțiuni. În textul *Cazaniei de la Govora* prefixul se pune atât pe lângă cuvinte de origine slavă, cât și de origine latină: *preacinstit*[332], *preacredincios, preacurat, preacurat, preacurvariu, preacurvi, preacurvie, preadulce, preaiubire, preaiubitoriu, prealuminat, preaînfrâmsețată, prealuminos, preamilostiv, preaminunat, preasațiu, preasfânt, preasfințit, preaslăvitului, preaveacinic.* O discuție suplimentară presupun cuvintele *preamândru, preamândrit, preamândrie.* Primul, având sensul de „înțelept" este un împrumut din slavonă (прѣмѫдро), al doilea este participiul creat pe teritoriul românesc al unui verb împrumutat din slavonă (прѣмѫдрити), în timp ce cel de al treilea este o creație pe teritoriu românesc (echivalentul slavon fiind прѣмѫдрость). Prefixul este mult folosit pe lângă cuvinte de origine latină: *preaînșălătoriu, preaînțelepciune, preaînțelepție, preaînțelept,* foarte mult folosite în text, care sunt sinonime ale cuvintelor slave: „cunoașterea preamândriei ceriului", „ preaînțelepciunea ceriului", „Isus, preamândrului învățătoriu", „cuvintele preaînțeleptului Solomon" etc.

---

[332] Dacă *preacista* a fost preluat din slavonă, formula cea mai des folosită în legătură cu Maica Domnului este: „Preacinstita Fecioară", formă construită pe teritoriu românesc.

SUFIXE. Sufixarea este unul din mijloacele mult folosite de tălmăcitorul *Evangheliei învățătoare* pe de o parte pentru a crea un limbaj noțional inexistent în limba literară, pe de altă parte din dorința unei expresivități sporite. Dintre sufixele productive cele mai folosite amintim:

-ame: voinicame: „toată voinicamea satanei", „voinicamea ceriului pre urma lui mergând".

-anie: este prezent doar în împrumuturi din slavonă: *dihanie, ispovedanie, jelanie, obreazanie, pocaanie, poslușanie, propoveadanie, spăsaniei*; dintre acestea *pocaanie* este foarte des folosit.

-aș: îl întâlnim în adjective precum *trufaș, nevoiaș, pizmaș, vrăjmaș, ucigaș,* unele dintre ele și substantivizate, dar și substantivul *sutaș.*

-atec: *lunatec, sălbatec,* cunoscute și din alte texte anterioare, dar și *vreminatec* creat pentru a echivala noțiunea de „temporar, provizoriu": „Și cum va fi acesta vreminatec, carele au făcut vremile și anii și înseși veacurile".

-ăreț: *măreț* are sensul de „orgolios".

-ărie. Pe lângă *tărie* și *tâlhărie* bine cunoscut încă din secolul al XVI-lea, alte câteva cuvinte formate cu acest sufix sunt fie noi apariții în textele românești, fie primesc sensuri speciale: *călugărie* cu sensul „instituția călugărească": „mucenicii, postnicii și cei ce țin călugăriia curat"; *fățărie* cu sensul „manifestare formală, fățărnicie": „ca un județ dirept, nu caută în fățărie și nice spre bogățiia bogaților", „pre noi, credincioșii săi, învață să nu ne închipuim fățăriei lor"; *mărie* cu sensul „mărire": „întru ei se priciia pentru mărie", „nu cu mărie, ce cu smerenie", „atâta mărie, lumină și bogăție împreună cu micșurare și cu meserătat", „răsipire de avuție în deșert, nu în mâinile săracilor, ce pre mărie deșartă", „făcătoriul acestor lucrure ciudate, smeri a sa mărie"[333]; *slugărie* „servitute": „«Trimeț», să nu zici a fi slugărie Duhului Sfânt".

-ciune este mult folosit pentru a crea substantive abstracte: *acopericiune, amărăciunea, borâciunei, deșertăciunea, dezmierdăciunea, goleciunea, iertăciune, împuțeciune, împuțeciunea, împuțiciune, înșălăciunea, închinăciunea, înțelepciune, întunecăciunea, miràciune, orbiciunei, periciunea, plecăciune, procleteciunei, putrezeciunei, slăbiciunea, spurcăciunea, urâciune.* Cu excepția lui *iertăciune, procleteciune* și *slăbiciune* restul derivatelor pornesc de la cuvinte de origine latină. Pentru denumirea acțiunii este substantivizat infinitivul lung: *acoperire, deșertare, dezmierdare, iertarea, închinarea, întunecare, mirare, plecare, procletire, neputrezire, slăbire,* diferența valorii semantice fiind evidentă: „toată deșertăciunea ceștii lumi",

---

[333] În textul *Evangheliei învățătoare,* cuvântul alternează cu același sens cu sinonimul său *mărime.*

față de „nemică rău nu veți păți și nice deșertare veți lua" sau „Fiiul luo chip de rob și întru plecăciune mare era, pre pământ veni" față de „să pogorî pre pământ dentru mărire întru plecare" sau „cu închinăciune și cu rugăciune de cerea oarece de la el" față de „lumea de la închinarea de idoli să o curățască".

-eață creează din adjective substantive feminine: *dulceață*, *frâmseață*.

-eală, pătruns prin împrumuturi din bulgară este folosit și în crearea unor derivate din cuvinte de origine latină: *fierbinteală*, *gălbeneală*, *împărțeală*, *miroseală*, *netocmeală*, *odihneală*, *părăseală*, *pesteală*, *prisoseală*, *smenteală*, *socoteală*, *strepezeală*, *tocmeală*, *turbureală*, *usteneală* (și *osteneală*), *zăpăceală*.

-ean, *-ilean*. Sufixul, impus în limba română prin împrumuturi din slavonă pentru a denumi aparținători ai unei comunități sau etnii, precum *amalicean*, *amorean*, *arian*, *asirian*, *eghiptean*, *filistineanilor*, *ierusalimlean*, *irodian*, *izrailtean*, *lumean*, *manahiian*, *moavitean*, *moșnean*, *nazarinean*, *ninevitean*, *rimlean*, *saducheian*, *samarinean*, *sihemlean*, *sodomitean* și *sodomlean*, pe lângă mai vechiul derivat *cetățean*, participă la crearea unor derivate insolite, precum: *imprejurean* „Așa Ierusalimul cu împrejureanii lui, făcu cinste ca aceasta și slavă lui Hristos" și *pămentean*, cu sensul de „terestru, locuitor al pământului", folosit întotdeauna în opoziție cu *ceresc*: „Adam cel dentâiu den pământ fu pămentean putred, mort, iară al doilea Adam – ceresc din ceriu", „Cum fu cel pămentean, așa și feciorii lui - pămenteani și, iară, cum iaste cel ceresc".

-eanin, sufix de origine slavă, este folosit îndeobște pentru a denumi persoane aparținând unui grup etnic sau originea lor: Mariia *Eghipteanina*, *israilteanin*[334], Isus *Nazareaninul*, *samareanină*. Nu este productiv pe teritoriu românesc, fiind dublat de creații precum: *samarean*, *samareanin*, *samareanincă*, *samarinean*, *samarineancă*, *samaritean*, *samariteană*, *samariteancă*.

-easă este folosit în crearea unui substantiv feminin *deregătoreasă*.

-ește este utilizat pentru crearea unor adverbe: *bărbătește*, *curvește*, *dobitocește*, *robește*, *rumânește*, *rusește*, *sufletește*, *trupește*. Dintre acestea, o atenție specială o solicită prin sensurile primite *robește* „servil": „robește slujesc lui heruvimii și serafimii", „toate puterile ceale înțeleapte robește i stau înainte, slujindu-i cu frică", „Iară «trimiterea» înțeleage nu robește, ce dumnezeiască pogorâre cătră faceri" și *sufletește* „simbolic, moral": „căzutul Babilon, cetate a toată necurățiia sufletește se spune", „Iară Siluam se chiană «trimes», iară sufletește se scoate spre Hristos", „«Trimeț», să nu zici a fi slugărie Duhului Sfânt, ce grăiaște prorocul trupește, iară tu înțeleage sufletește, că nu căce e îmblare dentr-un loc într-alt loc, ce ieșirea carea e cătră lucrarea lui acicea semnează", „grăiaște prorocul trupește, iară tu înțeleage sufletește".

[334] Mai des este folosit numele generic al poporului: „Că acolo astupară calea vechiului Israil la Țara cea Făgăduită, oamenii cei trupești a Ierihonului și ai Amoreiei", „tu, noule Israile, rudă creștinească, fiii răsăritului luminat" etc.

-enie preluat în majoritate prin împrumuturi din slavonă: *blagoslovenie*, *curățenie*, *hulenie*, *milostenie*, *propăstenie* (și *prăpăstenie*), *rudeniei*, *sfârșenie* (și *svârșenie*), *smerenie*, *spasenie* (și *spăsenie*), *umilenie*, *Văznesenie* e puțin productiv, doar *curățenie* este o creație românească.

-esc este extrem de productiv, unele dintre derivate având prima atestare în textele vechi, ceea ce ne îndeamnă să credem că ele sunt rezultatul unui efort de creare a unor cuvinte care să echivaleze pe cele slavone, dar și din dorința unei expresivități sporite, unele dintre ele primind sensuri specifice. Dintre ele amintim: *apostolesc*, *bărbătească*, *bărbătescului*, *creștinesc*, *dievolesc*, *dimonesc*, *drăcesc*, *dumnezeiesc*, *elinesc*, *ereticesc*, *grecească*, *idolească*, *izrailtenesc*, *împărătesc*, *îngeresc*, *jidovesc*, *lumesc*: „să delungă întru viața lumească", *muieresc*, *omenesc*, *patrierșesc*, *păgânesc*, *pământesc*: „nu e împărat pământesc de lumea aceasta, ce al ceriului", *porcesc*, *preuțesc*, *prorocesc*, *robesc*: „serafimi de cei purtători de văpaie câte cu arepi, mii de mii stau înaintea lui, cu frică robească", *rumânesc*, *săbornicesc*, *sufletesc*, *trupesc*: „mulți caută acmu slavă, cinste, puteare, boieriile veacului acestuia trupescul", *vlădicesc*.

-icesc. Materialul oferit de *Evanghelia învățătoare* confirmă explicația lui N.A. Ursu[335] conform căreia acest sufix este o creație pe teritoriu românesc prin adăugarea sufixului *-esc* la rădăcina unor cuvinte împrumutate care se termină în *-ic*: *ereticesc*, „nebuniia ereticească", „inima cea împietrită și necredinicoasă jidovască și ereticească"; *săbornicesc* „locul Ierusalimului, întru una sfântă săbornicească, apostolească besearecii a Sionului"; *vlădicesc*, „cinste vlădicească sau preuțească".

-ime creează substantive precum: *iuțime* „asprime, ferocitate": „nice fiiarberea căldărilor, nice pornirea și iuțimea fierilor"; *iușurime* „ușurință": „cu iușurime grabnică îmblarea lui"; *înălțime*, *lățime*, *lărgime*, *mărime*, *mulțime*, *prostime* „simplitate": „[Isus a luat] prostimea omului celui văzut și cu trup"; *rătunzime*: „Să se bucure rătunzimea pământului".

-ință. Pe lângă *credință*, *necredință*, *știință*, *neștiință* mult folosite în textul *Cazaniei de la Govora*, mai apar: *adeverință*, *biruință*, *căință*, *cuviință*, *făgăduință*, *îngăduință*, *jeluință*, *lăcuință*, *neputință*, *nesocotință*,

[335] În *Limba română*, XIII, 1964, nr. 5, p. 413-423. Într-o tipăritură contemporană, *Învățături pentru toate zilele de preste an*, tipărită la Câmpulung tot în 1642, traducere din limba greacă, după cum mărturisește însuși titlul ei, întâlnim forma: *duhovnicesc*.

nevoință, pocăință, prisosință, socotință, umilință (omilință, sufixul *-ință* realizând valori semantice abstracte. Astfel, *adeverință* are sensul de „acțiunea de a adeveri, adeverire”: „Iară de adeverința locului adului și de numele lui cu direptul nu e lesne a se spune”, „Duhul Sfânt știe să se sălășuiască întru Tatăl și Fiiul și iaste Duh al Fiiului după firea și adeverința Dumnezeirei”, iar *pocăință* are sensul de „acțiunea de a se pocăi, pocăire”, având o singură folosire în text („Faceți plod destoinic pocăinței”), în opoziție cu foarte frecventul *pocaanie*, care exprimă noțiunea actului de pocăire. La fel, *nevoință* are sensul de „efort”: „atunce cu multă nevoință dai toate câte ai”, „cu atâta nevoință și usteneală caută spăsenia ta”, spre deosebire de *nevoie*: „cunoscu a sa nevoie”.

-nic, intrat în primul rând prin cuvinte din slava bisericească, este folosit în aceeași măsură pentru crearea de substantive și adjective: *becisnic (și bezcistnic), clevetnic, dajnic, destoinic, devestăvnic, dostoinic, duhovnic, grabnic, groaznic* (și *groznic*), *harnic, hulnic, hulnic, ispravnic, măcenic* (și *mucenic*), *năiemnic, năsilnic, nedăstoinic* (și *nedestoinic*), *neveacinic, pomesealnic, posluşnic, posnic* (și *postnic*), *praznic, preavecinic, priiatnic, propoveadnic, propoveadnic, protivnic, pustnic* (și *pustinic*), *săbornic, sveaşnic, sveatnic, tainic, ucenic, ugodnic, vârhovnic, veacinic, veastnic, voinic, volnic.* El devine un sufix productiv pe teritoriu românesc atașându-se unor cuvinte de origine latină: *fățarnic, îndărăpnic, nefățarnic, putearnic* sau creații românești din cuvinte de origine slavă: *vreadnic.*

-tate. Pe lângă o serie de cuvinte moștenite din latină precum: *bunătate, creștinătate, greutate* (și *greotate*), *jumătate, răutate-nerăutate, sănătate, streinătate* (și *striinătate*), *vecinătate* este de menționat frecvența mare a cuvântului *meserătate* (21 de ocurențe).

-tor: pornind de la rădăcini verbale se construiesc foarte multe adjective (unele substantivizate): *ajutoriu, arzătoriu, batjocuritoriu, călcătoriu, curățitoriu, făcătoriu, fugătoriu, înșălătoriu, începătoriu, învățătoriu, jehuitoriu, judecătoriu, mărturisitoriu, muncitoriu, născătoriu, neascultătoriu, păzitoriu, propoveduitoriu, rozătoriu, schimbătoriu, socotitoriu, tocmitorii, trecător, țiitoriu, ucigătoriu, vătămătoriu* etc.

DERIVAREA REGRESIVĂ. Pornind de la radicalul indicativului prezent se realizează substantive neutre: *auz:* „chiemare voao gătită de la Dumnezeu cu auzul”, „îmblă întru auzul oamenilor, apropiindu-se de altă mente”; *blăstem:* „se stinse blăstemul și păcatulu e ars”, „înviere și neputrezire dărui morților, blăstemul călcă”, „cu blăstemu-i leagă și către gheenă i tremite”, „atunce blăstemul lui aduce toată răutatea”; *câtig:* „ceia ce vor să margă pre urma lui nu la câștig, ce la meserătatea cea de voie bună”; *cuget*: „nu te turbura, nice da cugetului tău să se clătească”, „spre toate zilele adauge păcate noao cugetului său”; *cutremur:* „vedearea iernei

cea turbure și cutremurul înfricoșat trecu”; *lucru:* „minunat lucru mai vârtos decât toate lucrurile tale, Doamne!”, „Domnul mieu, văz lucrul tău foarte mare și plin de spaimă”; *miros*: „mirizmă dentru ea dă, mai vârtos decât mirosul și miroseala cea de Liban”, „cu suspinele lacrămelor pentru păcatele noastre să plângem”, „pentru plângere și suspine [primesc] bucurie și veselie negrăită”.

Tot de la rădăcina indicativului prezent, prin adăugarea sufixului *-ă* se creează substantive feminine: *ceartă*: „den sus – fulgere și tunete ucigătoare, denlăuntru – frică și ceartă”; *dobândă*: „Iată vătămarea cea dentâiu, dobânda ta”; *ispită*: „au fost în Vithleem la naștere și în pustie după ispită”, „nu-i opri lui Fiiul lui Dumnezeu o ispită ca aceasta”; *ocară*: „spre un lemn de ocară fu pironit în mijlocul a doi tâlhar”, „prepusurile, mărirea deșartă, trufa, ocara spre vecini”, „ocara năroadelor întru nemică nu o băga în samă”; *pază*: „Au doară eu sânt paza fratelui mieu”; *pâră*: „oamenii cei neînvățați fac pâră”, „diavolii, vrăjmașii cei de vecie a rudei omenești, spre pâră păcătosului”, „Iosif izvodea lacrămi aducându-ș aminte de temnița lui Faraon și de pâra ceii curve”; *voroavă*: „Voroave den evangheliile duminecilor preste tot anul”, „atunce nu venireți spre șopte și spre voroave deșarte”, „De această fericită viață și de slava sfinților eu voiu să puiu înainte voroavă de bucurie”.

Aproape toate aceste cuvinte sunt dublate de sinonime abstracte verbale provenite din infinitivul lung al respectivelor verbe.

COMPUNEREA. Compusele împrumutate din slavonă sunt în cea mai mare parte analizabile și, în situația bilingvismului cultural slavo-român din acea epocă erau cu siguranță înțelese în părțile lor componente: *blagocestiv, blagoslov, blagoslovenie, blagoslovi, bogoslov, bogosloveț, bogoslovie.* Pe modelul lor se construiesc perifraze românești, dublându-le pe cele slavone, astfel *blagoslovit*: „Bine e cuvântat cel ce vine întru numele Domnului”, *bogoslov* și *bogosloveț* „teolog” sunt dublate de „cuvântătorii de Dumnezeu”, *blagocestiv* de „bine credincios” etc.

SINTAXA PROPOZIȚIEI. Întâlnim în cadrul textului multe inversări de topică; evident, unele dintre ele sunt datorate respectării topicii textului tradus, dar nu putem să nu luăm în considerare o intenționalitate artistică. De obicei începuturile cazaniilor prilejuiesc asemenea situații: „De oameni iubitoriul Dumnezeul nostru Hristos, vrând să sădească creștinătate și mândrie cu smerenie întru oameni și din rădăcină să piarză dentru ei trufiia și mărimea deșartă, pentru aceasta supt numele fariseului și a vameșului au sămnat doao cinure de oameni, direpții și păcătoșii. Fariseii să chema direpții, iară vameșii – păcătoși”[336] sau „Cum trufiia iaste întunearec,

[336] *Evanghelie învățătoare*, p. 3.

așa și smereniia lumină iaste și lucrul lui Dumnezău și de la svinția lui are a sa începătură; pentru aceaea smeriții întru lumină stau și fiii luminei sânt"[337] sau „Dumnezeu iaste, pururea izvor fiind a bunătății, neapărat varsă milostea sa nu numai celor dăstoinici [sic!], ce și celor nedăstoinici și ca un vraci preaînțelept vrăciuiaște toată durearea întru oameni; celor orbi lumina ceștii lumi le da să o vază, iară dentru alalți cu un cuvânt dracii-i goniia, cum și dentru cest fecior de carele mărturisește acmu Evangheliia de la Marco"[338].

Inversările de topică sunt de multe ori voite, creând efecte retorice scontate: „Cumu e întru războiul cest văzut spata și pavăța [sic!] înfricoșată e vrăjmașilor celor neîntrarmați așa și întru războiul sufletesc împrotiva puterilor nevăzute celor drăcești înfricoșată armă iaste postul și rugăciunea, că cu aceastea arme să biruiaște, cum zise Domnul, acea rudă a vicleanilor și a meșterilor dimoni, a pierzătorilor celor fără crutare rudei omenești înșălători"[339] sau „Când ară fi un împărat oarecine, de-ară vrea să iasă la războiu împrotiva altui împărat, atunce ș-ară chiema oastea sa de le-ară aräta lor voia lui, că va să se dezbrace de toate veșmintele împărătești curona [sic!] și căftanul, însuș să între în războiu pre ascuns, ca să nu-l cunoască că iaste el împăratul și așa să se împreune să se lupte cu muncitoriul tocma până la sânge"[340] sau „Dumnezeu, împăratul a toate fäpturile, cel ce are ceriul scaun, iară pământul perină supt picioare, cel ce șade pre heruvimi, fiind la vremile de apoi, veni pentru iubirea de oameni pre pământ și cu oamenii lăcui și cu luarea trupului acmu șade pre mâșcoiu și pre acesta mergea către Ierusalim după glasul prorocesc, cum de aceasta mai deșchis vom auzi întru Evanghelie"[341].

Ca un reflex al textului slavon, putând deci să încadrăm fenomenul în cel general al calcului lingvistic, avem câteva situații în care complementul direct se construiește fără prepoziția *pre*; ele sânt însă puține, fiind uneori dublate de altele în care prepoziția este prezentă: „Dezlegați acesta, carele îmblă având picioarele încă legate și ochii acoperiți. Dezlegați pre el, ca de mâinile lui să vă rușinaț, pre el, pre carele cu mâinile voastre l-ați înfășurat!"[342].

SINTAXA FRAZEI. Pe urma lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky frazele din *Evanghelia învățătoare* sunt ample, având o structură complexă, cu multe subordonate, în comparație cu celelalte texte ale epocii. Asemenea

[337] *Idem*, p. 9.
[338] *Idem*, p. 200.
[339] *Idem*, p. 202.
[340] *Idem*, p. 220.
[341] *Idem*, p. 253-254.
[342] *Idem*, p. 251-252.

fraze ample întâlnim, însă, și în textul *Predosloviei*, care a fost redactat direct în română: „Adecă tot omul înțelept datoriu iaste cu bun cuget și cu semuire vie fietecare lucru de folos, o, iubiț cetitori, a socoti și ce folos trage cu el și până la care margine măsură; dară căruia altuia mai vârtos decât voao, iubiț de Hristos creștini, întâiu spre căutarea cărției aceștiia, întâiu a cunoaște pre adeveriții lucrători ai viei lui Hristos, întru carii și eu, mai ticălosul și greșitul, venit-am la al unsprăzeacelea ceas la lucrul Domnului, întocma ca aceia ce au purtat zăduhul zilei, purtând grije pentru izbăvirea sufletelor omenești, cu luare de multe boale și usteneale și sudori și asupreale de la diiavolul în multe chipure cu scârbe și în legătură aproape și de moarte, atâta cât Dumnezeu știe însuș, carele ispitește tainele inimiei"[343]

Cu efect retoric, de respingere vehementă a unei afirmații, întâlnim propoziții incidente: „să nu fie aceaea": „Aceastea grăiesc nu că doară ocărăsc ei pre oamenii cei svinți – să nu fie aceaea! –, ce bărbățiia acelor cinstite muieri laud și credința și dragostea lor către Hristos propoveduiesc, că aceia se războliră de frică, iară alții în ziduri de piatră se încuiară"[344], „Și nu s-au lipit prorocii de plată pentru aceaea de usteneala lor – să nu fie aceaea! – pentru ce au adaos a zice Domnul, că și semănătorii depreună se vor bucura cu cei ce seaceră. Să, n-au nece secerat împreună prorocii cu apostolii, ce împreună se vor bucura de darea cununilor după usteninţele sale"[345]; „ba, să nu fie!": „Întrebare-aș pre ereticul arianul, carii grăiesc a fi Hristos om prost, iară nu Dumnezeu, ce are Tatăl cu nus împreună: Hristos se leagă, batjocură, lovire preste obraz, scuiepare, cu oțăt și cu fiare adăpare, și pre cruce moare. Dară și Tatăl are aceastea? Ba, să nu fie!"[346]; „nu da, Doamne aceaea!": „Și nu-s doao trupure, ce tot acela unul și nu iaste pâinea și vinul chip trupului Domnului Hristos, cum grăiesc ereticii – nu da, Doamne, aceaea! – ce iaste însuși adevărat trupul Domnului împreunat cu Dumnezeirea"[347]; „să nu fie aceasta": „iară acea jârtvă fără patimă, neceum nu e împreunată acestora – Să nu fie aceasta! – căce că Dumnezăirea întrutotu e deplin lăcuind întru Hristos, nemică nu păți pre cruce, numai însăși omeniia, așa și întru preacinstita taină, trupul și sângele Domnului nostru Isus Hristos nemică nu pate, numai chipurele ceale desupra, pâinea și vinul"[348], „Așijdere și de carele se tâmplă întru înfricoșatele taine înțeleage, și de partea cea mâncată, că nu mearge în putrejune cu alalte bucate dempreună, cum grăiaște Sfântul Zlatoust: „ce se schimbă, într-un abur

[343] *Idem*, p. II^r.
[344] *Idem*, p. 430.
[345] *Idem*, p. 484.
[346] *Idem*, p. 547.
[347] *Idem*, p. 318.
[348] *Idem*, p. 312.

supțire oarece, acea pâine și vin sfințit și se răsipeaște pren toate închieturile trupului nostru așijdere și de care se tâmplă, de se va tâmpla tainei sfinte, pentru nesocotința, a cădea, a se pârli, a se bășica, a se usca, a înghieța, a se vărsa în gunoaie și altele, nu pate trupul lui Hristos aceasta, ce cea de afară, apa, pâinea, vinul, iară acea jârtvă fără patimă, neceum nu e împreunată acestora – să nu fie aceasta –, căce că Dumnezăirea întrutotu e deplin lăcuind întru Hristos, nemică nu păți pre cruce, numai însăși omeniia, așa și întru preacinstita taină, trupul și sângele Domnului nostru Isus Hristos nemică nu pate, numai chipurele ceale desupra, pâinea și vinul»”[349].

LEXICUL. *Evanghelia învățătoare* cuprinde 3 642 de cuvinte în 137 649 de cuvinte text[350], din care 279 sunt nume proprii. O bună parte a lexicului *Evangheliei învățătoare* este cunoscut din textele secolului al XVI-lea, dar suficient de multe își găsesc aici prima lor atestare în limba română[351].

Cu toate că este o traducere, lexicul de origine slavă cultă (slavonă) reprezintă 5.6 procente (4,3% ca frecvență) din totalul cuvintelor, în timp ce cuvintele de origine latină reprezintă 62,3% din total, având, însă, ca frecvență 82,1%. Numărul relativ scăzut de slavonisme este compensat prin existența a foarte multe calcuri lingvistice.

Dintre cuvintele de origine maghiară menționăm *alean* „ură”: „să ferești sufletul curat de cugetele păcatelor, de jahuri și de toată nedereptatea, de mânie și de alean”, „ne-am slobozit de aleanul și de răutatea acelora”, „să nu se teamă de aleanul ovreailor”; *vilag* „comunitate”: „să nu fii împreunată vilagului păcatelor”, „înaintea vilagului a luminaților îngeri”; cuvintele *viclean* și *vicleșug* erau la începutul adaptării lor în limba română, din moment ce prezintă fonetisme diverse: *hitlean, hiclean, viclean*: „duhul cel hitlean”, „aceastea toate-s hicleane”, „duhure vicleane” și *vitleșugul, hitleșug, hicleșugul, vicleșug*, „cunoaște vitleșugul lui”, „nice se află hitleșug în rostul lui”, „Domnul văzu hicleșugul lor”, „israilteanin întru carele vicleșug nu iaste”.

Ca trăsătură generală se observă încercarea de a construi abstracte verbale de la infinitivul lung al verbelor, menită să acopere carența cronică a terminologiei filosofice și teologice:

Nevoia de acoperire a unui limbaj noțional de o mare varietate, mergând de la limbajul poetic până la cel filosofic îl face pe ieromonahul Silvestru să apeleze, mergând după modelul lui Kiril Tranquillion-Stavrovetsky la lexicul comun, căruia i se dau valori metaforice.

---

[349] *Idem*, p. 311-312.

[350] Frecvența fiind de 37, 79.

[351] Am introdus aceste prime atestări sub sigla *Caz. Gov.* În edițiile a II-a și a III-a ale dicționarului lui Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*.

O primă categorie de cuvinte cu sensuri abstracte este obținută din abstracte verbale: *adâncare* primește și sensul de „profunzime”: „lumina preamândriei ceriului și nevăzuta adâncare a dulceței lui Dumnezeu”, „adâncarea cea nemăsurată a dulceței lui”, „adâncarea cea nemăsurată a dulceței lui”; *chipuire* are și sensul „alcătuire, aspect”: „să mă rădici spre închipuirea cinstei ceii dentâiu”, „[Duhul Sfânt] firea chipuirei sale au luat fără înceapere trecătoare”, „chipuire de împlearea legiei”; *descoperire* are sensul de „revelație, revelare”: „Întru ea cunoașterea preamândriei ceriului descoperirea tainelor lui Dumnezeu”, „să hrănesc cu hrană îngerească și cu descoperirea tainelor lui Dumnezeu”; *facere* însemnează atât „creatură”, cât și „creație”: „întunearecul înșelăciuniei drăcești și facerea de basne a filosofilor Athinei”, *deșertare* „inutilitate, zădărnicie”: „toate gunoaie și deșertare le socotiră”, „a zidi casă sufletească fără osteneală și deșertare”; *gonire* „persecuție”: „și beseareca lui Hristos era întru mare gonire”, „pate rău beseareca lui Hristos, ca-ntr-o gonire de șarpe”; *încăpere* „capacitate”: „după măsura încăperiei sale”; *închipuire* „înfățișare, alcătuire”: „să mă rădici spre închipuirea cinstei ceii dentâiu”; *Îndumnezeire* „deificare”: „să se rușineaze arianii, ponurții, carii îndumnezeirea Fiiului lui Dumnezeu și făptura lui o fac Dumnezeu”; *înfruntare* „contrazicere, acțiunea de a contrazicem pedepsire”: „să aducă foc den ceriu spre muncire și înfruntare necuraților”, „Domnul feace aceasta spre înfruntarea lor”; *junghere* „sacrificiu”: „s-au hrănit ca boul în zua jungheriei”; *jeluire* „reclamație, dorință puternică”: „vor spune înaintea acelui judecătoriu jeluirea sa spre el”, „cu jeluire, cu bucurie vruseș să vezi fața mea” etc.

Tot noțiuni abstracte sunt redate prin sufixarea unor participii substantivizate: *acoperitură* „aspect”: „[Hristos] luo, acoperitura firei trupului nostru”; *adeveritură* „adeverire, certitudine”: „Spre această adeveritură învise Domnul den groapă ca să rușineaze pre farisei”; *așezătură* „fapt stabilit, lege”: „apucă Scriptura a celor doao legi și întru acealea află așăzătura adevărului cel văzătoriu de Dumnezeu”; *contenitură* „reținere, opreliște”: „ucenicii ereticilor, că aceia nice o cuntenitură și nice căință și ținere nu dau pentru păcat”; *închinătură* „se părăseaște închinătura idolilor”; *Începătură*, „origine”: „că dintru direptate au luat începătura sa”; *vechitură* „antichitate”: „lepădând toată vechitura a omului cel de păcate”

Noțiuni abstracte pot fi create și cu ajutorul sufixului *-ciune: goliciune*, „nuditate”: „nice greotatea, nice goliciunea, nice foamea”; *acopericiune* „disimulare”: „dulceață fără acopericiune a dragostei cea nesățioasă către Dumnezeu”; *orbiciune* „opacitate”: „orbiciunea duhului cel de hulă”; *mirăciune* „contrariere”: „[Toma fu] cuprinsu de mirăciune și necredință”; *stricăciune* „alterare, deteriorare”: „boale în multe chipuri și sânt de stricăciune trupului”.

Noțiuni abstracte se realizează și cu ajutorul sufixului *-tate*: *meserătate* „sărăcie": „pre measerul îmbogățiș și pre bogatul de meserătate-l izbăviș", *streinătate* „înstrăinare": „de streinătatea lui [Iisus] să înțeleagi, că nu treace den loc în loc cela ce e tutindinea".

Cu ajutorul sufixării se pot obține sensuri diferite de la aceeași rădăcină. Astfel, *acoperemânt* însemnează pe lângă sensul propriu „obiect care acopere ceva" și „substitut, aparență": „Și aseamene – lor un ceriu acoperemânt, soarele și luna – o luminare e întru casa lor", „să dea noao preacinstitul trup al său întru mâncare și sângele întru beare, atunce luo întru acoperemânt pâine", *acopericiune* „disimulare": „dulceață fără acopericiune a dragostei cea nesățioasă cătră Dumnezeu"; *acoperire* „aspect exterior, înfățișare exterioară": „și era trebuindu-i acestuia smerenie [n.n.: lui Iisus Hristos] cu acoperirea trupului"; *acoperitură* „înfățișare, aspect exterior": „[Hristos] luo, acoperitura firei trupului nostru".

Aceste abstracte verbale suplinesc înprumuturile neologice intrate în limba română doar din secolul al XIX-lea. Singurul neologism pe care îl întâlnim în text este *element*: „Aceaea iaste, să vor schimba într-altă vedeare oarecum noao, neputrezitoare, de vecie și prealuminată; ceriurile și pământul și toate elamenturile [sic!] se vor lămuri, cu cel foc curățitoriu, mai luminate de aur se vor arăta".

Cu apariție unică, după știința noastră, în textele românești este cuvântul *desplătura*, cuvântul cunoscând doar patru ocurențe: „Cu întunearec se acoperi, pământul văzând aceastea, cu frică să cutremură și pietrile se desplăturară"[352], „lumina sa întru întunearec o ascunseră; pământul se spământă și tremură, nerăbdând să vază pre cel fără-de-moarte întru cei morți; pietrile se desplătura, spăimându-se de puterile răstignitului Hristos"[353], „pământul cu frică se cutremură, soarele în tunearec se îmbrăcă și lumina sa ascunse, pietrile se desplăturară și mormentele se deșchiseră"[354], „Atunce întâiu arătă slava Dumnezeirei sale și tărie, soarele întru întunearec ascunse, pământul cutremură, pietrilor porunci să se desplature, mormente multe deșchise"[355]. Sensul este „a se sfărâma, a se despica", în alte porțiuni ale textului întâlnim „pietrile de jale se spărgea", „pământul de frică se clătiia și pietrile se spărgea". Dincolo de prefixul *des-* recunoaștem latinescul *plattus* (provenit în latină din greacă) care are sensul „întins, neted". Cuvântul este cunoscut în macedoromânul *plată* „mână întinsă", dar are dezvoltări în

[352] *Evanghelie învățătoare*, p. 344.
[353] *Idem*, p. 356.
[354] *Idem*, p. 397.
[355] *Idem*, p. 556.

friulană, italiană, franceză, provensală etc.[356], dar, până acum, nu avea atestări în dacoromână.

Strămină, *stremină* „prăpastie, crăpătură în pământ": „lăcuind întru strimturi, pren măguri și pren pustii și în streminile pământului se sălășuiră", „se ascund denaintea înșelăciuniei lumiei, în străminele pământului", „se ascund înaintea feaței lui împărații pămentești și cei slăviți ai veacului acestuia în străminele[357] pământului" este dublat de *porpăstenie* și *vârtop* „ascunzu în pustii și măguri, întru vârtoape și întru propăsteniile pământului", „s-au sălășluit întru măguri, în peșteri și întru prăpăsteniile pământulu", „din prăpastii și den vârtoapele pământului", *despicătură* „și a se ascunde întru despicăturile pământului", „den prăpastii și den vârtoapele pământului". Este prima atestare a cuvântului, care aparținea cu precizie limbii ieromonahului Silvestru (apare și în *Noul Testament de la Bălgrad*[358]), dar este cunoscut și în *Viețile sfinților* a lui Dosoftei și în *Lexiconul slavo-român* al lui Mardarie Cozianul); cuvântul are în DLR ca etimon bg. стръмина, scr. stramina. Credem că o revaluare a etimonului acestui cuvânt e necesară, cuvântul fiind un urmaș al latinescului *extermina*, etimonul latin fiind justificat și prin sensul cuvântului.

La sfârșitul investigației noastre asupra *Evangheliei învățătoare* de la Govora, avem convingerea că, chiar dacă este o traducere și nu un text original ca cel al lui Varlaam, ea reprezintă un moment important al istoriei literaturii, limbii și culturii române. Editarea ei este doar o simplă etapă în reorganizarea unui mozaic al culturii noastre din secolul al XVII-lea, aducând, însă, o piesă esențială a acestuia, fără de care imaginea de ansamblu nu mai poate fi concepută.

Cluj-Napoca, 17 iunie 2011 — Alin-Mihai Gherman

[356] W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologishes Wörterbuch*, Heidelberg, 1935, p. 547.
[357] Scris: стрълмънинеле.
[358] Cu sensul dat de editorii *Noului Testament*: „măruntaiele".

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față își propune o transcriere interpretativă a *Evangheliei învățătoare* de la Govora. Acolo unde am crezut necesar, am introdus în notă de subsol, folosind slovele chirilice, grafia originală a textului. Tot în note de subsol se dă altă lecțiune posibilă a cuvântului, în afara formei pe care am considerat-o ca fiind cea adecvată în interpretarea textului. Tot aici s-au introdus și greșelile evidente de tipar. Notele de subsol mai cuprind traducerea cuvintelor sau textelor slavone și, cu mențiunea: „Marginal” trimiterile marginale la textul *Bibliei* sau alte texte, ca și cele câteva comentarii marginale. Pentru interpretarea acestor trimiteri, s-a alcătuit la finalul ediției de față o listă a prescurtărilor slavone la textele biblice.

Slovele cu valoare numerică au fost transpuse tacit în cifre arabe.

Atunci când s-a dorit sublinierea unor forme insolite, acestea au fost marcate cu [sic!].

Slovele duble au fost menționate doar în cazul numelor proprii [Avraam Evva, Isaac], în rest au fost aplicate principiile ortografiei actuale pentru grafii ca ѧноирѧ: „înnoirea”; în schimb, conform acelorași principii s-a transcris un singur [**n**] în situații precum: ѧнноттаре: „înotare”.

Textele sau cuvintele slavone au fost lăsate ca atare în text, fiind traduse în note de subsol.

а a fost transcris întotdeauna [**a**]. O situație specială în care este urmat de slova ѣ, grupul celor două slove a fost transcris „ea”; în toate situațiile a fost marcată grafia textului chirilic prin note de subsol. Astfel, verbe de declinarea I, precum: ѧрърдъчинѣазъ, лȣминѣазъ, лȣкрѣазѫ au fost transcrise: „înrădăcinează”, „luminează”, „lucrează”.

б a fost transcris întotdeauna [**b**]: ба, басараб, бисѧрекѫ: „ba”, „Basarab”, „bisearecă”.

к – înainte de consoană sau vocalele **a, ă, â, o, u** sau la sfârșitul cuvintelor a fost transcris întotdeauna **[c]:** каре, кърȣѧ, кѫнд, аколо, кȣмȣш, акримѧ au fost transcrise: „care”, „căruia”, „când”, „acolo”, „cumuș”, „acrimea”.

– înainte de **e** și **i** a fost transcris întotdeauna [ch]: кемаци, веки, кїѧр au fost transcrise „chemați”, „vechi”, „chiar”.

д a fost transcris întotdeauna [d]: дȣпѫ, делȣнгаре, адевърȣл: „după”, „delungare”, „adevărul”.

є a fost transcris întotdeauna [e]. În situația în care se află la începutul cuvintelor, precum єфтинїилор, a fost transcris [ie] „ieftiniilor". În situația în care se află în interiorul cuvântului după o vocală, precum мѹєри, трєбѹє, a fost transcris „muierii", „trebuie".

ф a fost transcris întotdeauna [**f**]: фаца, афларѧ, фиюл: „fața", „aflarea", „fiiul".

г – înainte de consoană sau vocalele **a, ă, â, o, u** sau la sfârşitul cuvintelor a fost transcris întotdeauna [**g**]: гата, гътит, гъндѹл, говора, гѹстѹлл au fost transcrise: „gata", „gătit", „gândul", „Govora", „gustul"

– înainte de **e** şi **i** a fost transcris întotdeauna [**gh**]: геєна, ⱡнгици, єгипєт au fost transcrise: „gheena", „înghiți", „Eghipet".

χ a fost transcris întotdeauna [**h**]: χаина, χоулж, аχаб au fost transcrise: „haina", „hulă", „Ahab".

и, ї, і au fost transcrise întotdeauna [**i**]: чинє, ачєїи, иов, ісѹсє au fost transcrise: „cine", „aceii", „Iov", „Isuse". Tot ca [**i**] pleniscon, dar în situația în care se află la finalul substantivelor masculine articulate и a fost interpretat, conform normelor ortografice moderne ca [ii]: оамєни, фраци, кжртѹлариюл: au fost transcrise: „oamenii", „frații", „cărtularii". La fel s-a procedat şi cu formele articulate ale substantivelor feminine la genitiv sau dativ: мѹєри, кжрци care au fost transcrise: „muierii", „cărții".

ж a fost transcris întotdeauna [**j**]: ажѹторю, жѹмътатє, жрътва: „ajutoriu", „jumătate", „jârtva".

л a fost transcris întotdeauna [**l**]: ла, лазар, алалци: „la", „Lazar", „alalți".

м a fost transcris [**m**]: матка, акмѹ, марїѧ: „matca", „acmu", „Mariia". Atunci când în text întâlnim grafii precum ⱡм бєсѣрєкж s-a transcris „în besearecă", specificându-se în notă de subsol grafia insolită.

н a fost întotdeauna transcris [**n**]: нєврѣрѧ, нѣмѹл, лънгж: „nevrearea", „neamul", „lângă".

о şi ω au fost întotdeauna transcrise [**o**]: ωврѣилор, іосиф, домнѹлѹи: ноастрж, ωамєнилор: „ovreailor", „Iosif", „Domnului", „noastră, „oamenilor".

п a fost întotdeauna transcris [**p**]: прост, апостол, пѹтєм: „prost", „apostol", „putem".

р a fost întotdeauna transcris [**r**]; рѹмжнєск, ридикат, рѹгъчюнє; „rumânesc", „ridicat", „rugăciune".

с a fost întotdeauna transcris [**s**]: асємєнѧ, сѹфлєтѹл, оустєнѣла: „asemenea", „sufletul", „usteneala".

ш a fost întotdeauna transcris [**ş**]: ашидєрє, ши, шарпєлѹи: „aşijdere", „şi", „şarpelui".

т a fost întotdeauna transcris [**t**]: тарє, татжлѹи, тикълос: „tare", „tatălui", „ticălos".

ц a fost întotdeauna transcris [**ț**]: цара, цинє, фаца: „țara", „ține", „fața".

ѹ şi оу au fost întotdeauna transcrise [**u**]: дѹпъ, адѹлѹи, тѹтѹрор, оученичилор, оундє; „după", „adului, „tuturor", „ucenicilor", „unde".

в a fost întotdeauna transcris [**v**]: вина, авраам, повацъ: „vina", „Avraam", „povață".

з şi ȥ au fost întotdeauna transcrise [**z**]: згъѹл, зичєци, празник: „zgăul", „ziceți", „praznic".

ч a fost întotdeauna transcris [**ce, ci**] chiar şi atunci când este urmat în textul chirilic de altă vocală decât є sau и: чинє, ачєлѹи, чартъ, чѹлини transcrise: „cine", „acelui", „ceartă", „ciulini".

џ a fost transcris [**ge** sau **gi**]: џинєрє, џємє, алєџєци, ⱡнкѹнџѹрат: „ginere", „țeme", „alegeți", „încungiurat".

ѵ care este folosit în кѵр a fost transcris [**i**]: „chir", dar [**v**] în єѵгєлїє, єѵгєлїѧ, єѵгєлїст: „evanghelie, evangheliia, evanghelist".

щ a fost transcris [**şt**]: щїинца, ащєптаци, ωщиторю: „ştiința", „aşteptați", „oştitoriu".

ѣ, aflat de obicei în interiorul cuvântului şi aproape totdeauna postconsonanticm, a fost transccris [**ea**]: фѣлюл, сѣмнєлє, ачѣѧ, нѣмѹлѹи: „fealiul", „semnele", „aceaea", „neamului".

ѧ, aflat de obicei la sfârşitul cuvântului sau postvocalic, a fost transcris [**ea**] sau [**ia**]: ачѣѧ, лѹмѧ, фєциѧ, фиѧщє, фиѧрєлор: „aceaea", „lumea" „fețiia", „fiiaşte", „fiiarelor".

ꙗ, folosit aproape în exclusivitate la începutul cuvintelor şi incidental în interiorul lor, a fost transcris [**ia**]: ꙗсте, ꙗръши, ꙗтж: „iaste", „iarăşi", „iată".

ⱡ are valoarea de [**î** nazal] aflându-se – cu foarte puține excepții menționate în notele de subsol (de exemplu мъⱡнкърићи transcris „mâncăriei") – la începutul cuvintelor şi totdeauna urmat de н sau м: ⱡнвъцътѹръ, ⱡмпъратѹл, ⱡндѹмнєзєирє: „învățătură", „împăratul", „îndumnezeire".

Dificultăți au întâmpinat editorii *Evangheliei învățătoare în notarea* vocalelor *ă* şi *î (â)*. Pentru notarea acestor sunete se folosesc slovele ъ, ь şi ж. În general diferențierea folosirii lor se poate face în funcție de poziția slovei în cuvânt:

Prin ъ se notează:

– *ă*: кънє, миръ, съ, кътръ, пъχарѹль, ръстигнить, лѣпъдж transcrise „căce", „miră", „să", „cătră", „păharul", „răstignit", „leapădă" etc.

– *î (â)*: пгърж, пжнъ, кънд, мъⱡкърићи, стжнга, кѹрънд transcrise: „pâră", „până", „când", „mâncăriei", „stânga", „curând".

– finalul consonantic al cuvântului sau al silabei: къндъ, съптжмънж, трѹпєскь: „când", „săptămână", „trupesc" etc.

Prin ь se notează:

– *ă*: ѕьл, цьрьна, агъца, стьпънѹлъ, адєвьрѹлѹи, пьнь (folosit mai ales în interiorul cuvântului), transcrise: „să-l", „țărână", „agăța", „stăpânul", „adevărului", „până".

– *î* (â) мьнкат, погорь, адьнкꙋл, лъꙋдьнд, пьра, изворьѧ „mâncat”, „pogorî”, „adâncul”, „lăudând”, „pâra”, „izvorâia” (imperfect 3);

– finalul consonantic al cuvintelor sau silabelor: домнꙋль şi домьнꙋль, кꙋрънდь, семнь: „domnul”, „curând”, semn”.

Prin ѫ se notează:

– *ă*: кѫпрѫ, пѫрнци, оурѫ, ажꙋтѫтоаре, датѫ, кътрѫ, ӻмпърѫцїѧ, клътѧскѫ, хаснѫ (folosit mai ales la sfârşitul cuvântului), transcrise „părinți”, urmă”, „ajutătoare”, „dată”, „cătră”, „împărăţiia”, „clătească”, „hasnă”.

– *î* (â): кѫмпꙋлꙋ, амѫрѫтꙋлꙋи, пипѫирѫ, зикѫнд, пъмѫнтꙋлꙋи, пѫнтече transcrise: „câmpului”, „amărâtului”, „pipăiră”, „zicând”, „pământului”, „pântece”.

Nu am întâlnit situații în care el să marcheze finalul consonantic al silabei sau cuvântului.

Cuvintele curent prescurtate, precum дх҃ꙋл, і҃с, х҃с etc., au fost întregite tacit, notându-se în notă de subsol cu mențiunea „Scris peste tot” forma din text.

Prescurtările şi grafiile insolite au fost marcate prin note de subsol.

În transcriere nu s-a marcat suprascrierea slovelor.

Paginația originală a textului a fost notată cu cifre suprascrise în dreapta unei bare oblice [/]; Cele patru file nenumerotate aflate la începutul textului au fost numerotate cu cifre romane în paranteze pătrate [ ]. Nu au fost marcate greşelile de paginație din text.

Evanghelia învățătoare foloseşte în mod curent următoarele semne de punctuație: [.], [,] şi [:], având o valoare nu foarte bine definită. De aceea am apelat la o reorganizare a punctuației textului după principiile ortografiei moderne.

Acolo unde am considerat că sunt cuvinte lipsă din eroare le-am notat în paranteză pătrată de fiecare dată cu mențiunea în notă de subsol: „Cuvânt lipsă în text”. Lacunele de text datorate evitării unor repetiții sau cuvintele subînțelese au fost suplinite prin [–].

Pentru a face textul accesibil cititorului modern, dar, trebuie să mărturisim, şi din dorința de a scoate în evidență virtuțile literare ale textului, s-a procedat la o organizare a textului în care să se pună în evidență dialogurile, citatele şi, uneori, citatele în citat etc.

Un cuvânt de adâncă gratitudine adresez domnului Dan Zamfirescu, care mi-a pus la dispoziție facsimilul *Evangheliei învățătoare* a lui Kiril Tranquillion.

Nu în ultimul rând le mulțumesc prietenilor Eugen Beltechi şi Vasile Leb, care au avut răbdarea să parcurgă porțiunea de studiu dedicată limbii, respectiv aspectelor teologice.

De asemenea, mulțumesc Editurii Academiei Române pentru generozitatea de a susține publicarea acestei ediții şi doamnei Alis Alexă pentru înțelegere şi pentru excelenta colaborare.

EVANGHELIE ÎNVĂȚĂTOARE

sau cazanie preste duminecile anului şi la praznice гс҃дарскихь[1] şi la alți sfinți[2] ипроч[3], scoasă şi primenită de pre limba rusască pre limba rumânească cu voia şi cheltuia măritului domn MATHEIU Basarab voievod, iară cu usteneala şi izvodirea lui Silvestru ieromonah

Tipăritu-s-au întru dumnezeiasca lavră Govora, carea iaste hramul

оуспение б҃це
ѡт създание мира ҂з҃рна
ѡт въплъщенїа г҃нѧ ҂а҃хмд
м҃сца. септеврїю д҃ни к҃и[4] /[Iv]

[1] În slavonă: împărăteşti.
[2] B.: svinți.
[3] În slavonă: şi celelate.
[4] În slavonă: Înălțarea Preacuratei. De la facerea lumii 6151. De la naşterea Domnului 1642, septembrie, zile 28. N.e.: slovele cu valoare numerică din text au fost transcrise tacit cu cifre arabe.